

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ VE TARİHİ BİLİM DALI**

**İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE EKONOMİ ANLAYIŞI:
MİLLÎ İKTİSAT FİKRİ VE ALMAN MODELİ İLE BİR
KARŞILAŞTIRMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Gülgün Selin ZOHRAP

KOCAELİ 2022

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ VE TARİHİ BİLİM DALI**

**İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE EKONOMİ ANLAYIŞI:
MİLLÎ İKTİSAT FİKRİ VE ALMAN MODELİ İLE BİR
KARŞILAŞTIRMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Gölgün Selin ZOHRAP

Dr. Öğr. Üyesi Bengü DOĞANGÜN YASA

KOCAELİ 2022

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ VE TARİHİ BİLİM DALI**

**İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE EKONOMİ ANLAYIŞI:
MİLLÎ İKTİSAT FİKRİ VE ALMAN MODELİ İLE BİR
KARŞILAŞTIRMA**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Tezi Hazırlayan: Gülgün Selin ZOHRAP

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 05072022/20

KOCAELİ 2022

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimime başlamamı teşvik eden ve bu tezin tamamlanmasında en büyük motivasyon kaynağım olan babam Mehmet Ümit ZOHRAP’a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez çalışmam süresince bana maddi ve manevi açıdan destek olan aileme sonsuz teşekkür ederim. Gerek lisans gerekse yüksek lisans öğrenimim boyunca akademik katkılarından dolayı değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Bengü DOĞANGÜN YASA ‘ya teşekkürü borç bilirim. Üzerimde büyük emeği olan hocam Prof. Dr. Ayhan ORHAN’a manevi desteği nedeniyle minnettarım.

Son olarak yüksek lisans öğreniminin tez aşamasında bana önerileriyle destek olan Doktora Öğrencisi Kadir GÖÇERİ’ye şükranlarımı sunarım.

Gülgün Selin ZOHRAP

İstanbul, Mayıs 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
KISALTMALAR	x
TABLolar LİSTESİ.....	xi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KLASİK İKTİSATTAN MİLLİ İKTİSADA İKTİSADÎ DÜŞÜNCENİN EVRİMİ	6
1.1.KLASİK İKTİSAT DOKTRİNİNİN DOĞUŞU VE LİBERAL EKONOMİ.6	
1.2.KLASİK İKTİSADIN TEMEL İLKELERİ.....	10
1.2.1.Homoeconomicus.....	10
1.2.2.Ekonomik Özgürlük	11
1.2.3.Doğal Düzen.....	11
1.2.4.Piyasa Ekonomisi ve Rekabet	12
1.3.KLASİK İKTİSADIN TEMSİLCİLERİ	13
1.3.1.Adam Smith	13
1.3.2.Robert Malthus	14
1.3.3.Jean-Baptiste Say	16
1.3.4.David Ricardo.....	17
1.3.5.John Stuart Mill.....	18
1.4.KLASİK İKTİSAT DÜŞÜNCESİNE TEPKİ OLARAK DOĞAN DOKTRİNLER	20
1.4.1.Sosyalizm	20
1.4.1.1.Ütopik Sosyalizm.....	21
1.4.1.2.Bilimsel Sosyalizm.....	21
1.4.2.Keynesyen Yaklaşım	22
1.4.3.Kurumcu İktisat	24
1.4.4. Tarihçi Okul	26
1.4.4.1.Millî İktisat Doktrini	27

İKİNCİ BÖLÜM

2.FRIEDRICH LIST'İN MİLLÎ İKTİSAT DOKTRİNİ VE ALMAN MODELİ	28
2.1. ALMAN TARİHÇİ OKUL VE İLKELERİ	29
2.2. FRIEDRICH LIST VE İKTİSAT ANLAYIŞI	33
2.2.1.Yaşamı	33
2.2.2. Politik İktisadın Millî Sistemi	34
2.2.3.Üretim Gücü Kuramı	36
2.2.4.İktisadi Gelişme Evreleri Kuramı	37
2.2.5.Terbiyeci Gümrük Koruması Kuramı	38
2.3.19.YÜZYILDA ALMANYA VE MİLLÎ İKTİSAT MODELİ	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ	48
3.1. 19. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ	49
3.2.İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ	55
3.2.1.Kuruluş	55
3.2.2.İdeolojik Kimlik	57
3.2.3. Siyasî Faaliyetler	59
3.2.4.İktisadi Anlayış	62

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN MİLLÎ İKTİSAT POLİTİKASI VE UYGULAMALARI	65
4.1. OSMANLI'DA MİLLÎ İKTİSAT HAREKETİNİN DÜŞÜNÜRLERİ	66
4.1.1.Ziya Gökalp	66
4.1.2.Yusuf Akçura	71
4.1.3.Tekin Alp	73
4.1.4.Ahmet Muhyiddin	74
4.1.5.Ahmet Mithat Efendi	76
4.1.6.Krikor Zohrab Efendi	77
4.2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE MİLLÎ İKTİSAT UYGULAMALARI	77
4.2.1.Tarım ve İaşe	80
4.2.2.Sanayi ve Millî Şirketler	83

4.2.3.Bankacılık ve Kambiyo Rejimi.....	88
4.2.5.Bütçe	90
4.2.6.Borçlanma ve Kapitülasyonlar.....	92
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	95
KAYNAKÇA	101
EKLER.....	113
.....	114
ÖZGEÇMİŞ.....	118

ÖZET

1889 yılında gizli bir cemiyet olarak kurulan İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir asırlık batılılaşma hareketinin bir sonucu olarak doğmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 19. yüzyılda Osman devletinin yaşadığı çalkantılı sürecin ve iktisadî sorunların etkisiyle pek çok siyasî faaliyette bulunmuş ve etkili olmuştur. Türkiye'de kurulan ilk siyasî parti konumunda olan İttihat ve Terakki, 23 Temmuz 1908 yılında ilân edilen II. Meşrutiyete de ön ayak olmuştur. Cemiyet, faal olduğu süre boyunca Osmanlı devletinde mutlakîyet rejiminin kaldırılarak meşrutiyete geçilmesini amaçlamıştır. İktisadî açıdan İttihat ve Terakki'nin temel hedeflerinden biri millî bir ekonomi inşa etmek ve iktisadî bağımsızlığa ulaşmak olmuştur . Cemiyetin bu iktisadî anlayışında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Muhyiddin gibi Osmanlı aydınlarının Alman iktisatçı Friedrich List'in millî iktisat doktrinini benimsemesi ve bu doktrinin kamuoyu nezdinde kabul görmesi etkili olmuştur. Bu anlamda İttihat ve Terakki cemiyeti 1914-1918 döneminde Almanya'nın 19. yüzyıl sonlarında elde ettiği ekonomik başarısının sırrı olan Millî İktisat anlayışını güçlendirmek için çaba sarf etmiştir. Alman iktisatçı Friedrich List ve Alman millî iktisat modelinden ciddi ölçüde etkilenen İttihat ve Terakki cemiyeti, ekonomide gayrimüslim etkisini azaltmak ve Müslüman Türk bir burjuvazi yaratmak amacıyla sanayi, bankacılık ve dış ticaret gibi alanlarda millî bir iktisat politikası izlemiştir. İttihat ve Terakki'nin iktidarda kaldığı yaklaşık 10 yıllık süre boyunca iki farklı iktisadî anlayış benimsenmiştir. 1908-1913 döneminde özellikle Maliye Nazırı Cavit Bey'in etkisiyle liberal bir iktisat politikasını benimseyen İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı koşulların da etkisiyle 1914-1918 döneminde millî iktisat fikrini benimsemiştir. Bu çalışmanın amacı İttihat ve Terakki iktidarda kaldığı (1908-1918) dönem boyunca benimsediği ekonomi anlayışına ışık tutmaktır. Çalışmada 1914-1918 döneminde uyguladığı iktisat politikaları ile İttihat ve Terakki'nin Friedrich List ve Alman millî iktisat modelinden ciddi ölçüde etkilendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ekonomisi, Friedrich List, Millî İktisat, İttihat ve Terakki.

ABSTRACT

The Committee of Union and Progress, which was established as a secret society in 1889, was born as a result of a century-old westernization movement in the Ottoman Empire. The Committee of Union and Progress took part in many political activities and became influential with the effect of the turbulent process and economic problems experienced by the Ottoman Empire in the 19th century. The Committee of Union and Progress, which was the first political party established in Turkey, was declared on 23 July 1908. He also paved the way for the Constitutional Monarchy. The society aimed to abolish the absolutism regime in the Ottoman state and to pass to the constitutionalism during its active period. In economic terms, one of the main goals of the Committee of Union and Progress was to build a national economy and achieve economic independence. In this economic understanding of the society, Ottoman intellectuals such as Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Muhyiddin adopted the national economy doctrine of the German economist Friedrich List and this doctrine was accepted by the public. In this sense, the Committee of Union and Progress made an effort to strengthen the understanding of National Economy, which was the secret of Germany's economic success in the late 19th century, during the 1914-1918 period. The Committee of Union and Progress, which was seriously influenced by the German economist Friedrich List and the German national economy model, followed a national economic policy in areas such as industry, banking and foreign trade in order to reduce the influence of non-Muslims in the economy and to create a Muslim Turkish bourgeoisie. During the 10-year period of the Committee of Union and Progress in power, two different economic understandings were adopted. The Committee of Union and Progress, which adopted a liberal economic policy during the period of 1908-1913, especially with the influence of the Minister of Finance Cavit Bey, adopted the idea of national economy in the period of 1914-1918 with the influence of the conditions created by the First World War. The aim of this study is to shed light on the understanding of economy adopted during the period when the Committee of Union and Progress was in power (1908-1918). In the study, it has been observed that the economic policies implemented in the 1914-1918 period and the Committee of Union and Progress were seriously affected by the Friedrich List and the German national economy model.

Keywords: Ottoman Economy, Friedrich List, National Economy, Committee of Union and Progress.

KISALTMALAR

A.E.	:Aynı Eser
A.G.E.	:Adı Geçen Eser
ABD	:Ana Bilim Dalı
A.B.D.	:Amerika Birleşik Devletleri
BKZ.	:Bakınız
C.	:Cilt
ÇEV.	:Çeviren
ED.	:Editör
İTC	:İttihad ve Terakki Cemiyeti
TL	:Türk Lirası
TÜİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
USD	:Amerikan Doları
VB.	:Ve Benzeri
VD.	:Ve Diğerleri
Y	:Yıl
Y.Y.	:Yüzyıl

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğunun Dış Ticareti (1894, Kuruş).....	53
Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğunun Bazı Önemli Dış Borçlanmaları.....	54
Tablo 3: Tarımsal Üretim ve Dış Ticarete İlişkin Göstergeler.....	81
Tablo 4: 1913 Yılında Ekilen Toprakların Dağılımı.....	81
Tablo 5: Çalışanların Sanayi Sektörü Alt Dallarına Göre Dağılımı.....	84
Tablo 6: Sanayi Üretiminin Alt Dallarına Göre Dağılımı (Milyon Kuruş).....	85
Tablo 7: Sanayi Kuruluşlarında Mülkiyet Payları (1915).....	86
Tablo 8: Sınai Ürünlerde Dışa Bağımlılık (1913).....	87
Tablo 9: Osmanlı Devleti'nin Bütçesi (1909-1919, Milyon Lira).....	91
Tablo 10: Duyûn-u Umûmiye'nin Gelirleri (Lira, 1911).....	92
Tablo 11: Osmanlı İmparatorluğunun Bazı Önemli Dış Borçlanmaları.....	93

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Klasik İktisada Dek İktisadi Düşüncenin Evrimi.....	7
Şekil 2: Nüfus Teoreminin Diyagram Üzerinde Gösterimi.....	15
Şekil 3: List'in Gelişim Evreleri Kuramı.....	37
Şekil 4: Avrupa'da Demiryolu Uzunluğu (1840-1900).....	42
Şekil 5: Alman Demiryollarının Gelişim Aşamaları.....	43
Şekil 6: 1850-1912 Döneminde Almanya GSYİH'nin Gelişimi (Mark).....	44

GİRİŞ

19. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimiyle birlikte Avrupa ülkeleri iktisadî ve siyasî açıdan gelişmiş, Osmanlı İmparatorluğu Batı’da yaşanan bu ilerlemelere ayak uyduramamıştır. Batı’nın sanayileşmesi ve teknolojik açıdan elde ettiği güç, Osmanlı İmparatorluğu’nun, iktisadî ve siyasî açıdan zor bir döneme girmesine neden olmuştur. 19. yüzyıl boyunca pek çok Avrupa ülkesi sanayileşmesini tamamlamış güçlü bir devlete evrilirken, Osmanlı İmparatorluğu bir tarım toplumu olma özelliğini korumuştur. Bu dönemde yapılan devleti ıslah etme ve Batı’ya açma gibi reformlar da etkili olamamıştır. Özellikle kapitülasyonların etkisiyle, Batı’nın ticari bir pazarı durumuna gelen Osmanlı İmparatorluğu’nda; yabancı ülkelerle yapılan ticaret antlaşmaları, iç isyanlar, artan dış borçlar, savaşlar ve kaybedilen topraklar ülkeyi iktisadî ve siyasî açıdan yıpratmıştır.

1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu, iç ve dış gelişmeler sonucunda zayıflaması nedeniyle “hasta adam” olarak tanımlanmış ve ülkede Jön Türk adı verilen genç bir aydın grup tarafından, II. Abdülhamid’e rejim değişikliği yönünde bir baskı yapılmıştır. Sultan II. Abdülhamid gerek yerli gerekse azınlık kesim tarafına verilecek haklar sayesinde isyanların önüne geçilebileceğini düşünmüş ve Jön Türk hareketinin artan baskısını azaltmak amacıyla 1876 yılında I. Meşrutiyeti ilân etmiştir. Fakat I. Meşrutiyet çok kısa bir süre yürürlükte kalmış ve 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı yenilgisi sebep olarak gösterilerek, Sultan II. Abdülhamid tarafından meclisin kapatılmasıyla son bulmuştur. Bu koşullar altında Genç Osmanlı kuşağının devamı niteliğinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Meclis-i Mebûsan’ın tekrar açılmasını ve meşrutî bir yönetimin tesis edilmesini hedefleyen gizli bir örgüt olarak kurulmuştur. İlk siyasî parti olma niteliğini taşıyan İttihat ve Terakki cemiyeti İtalyan Carbonari cemiyeti örnek alınarak Askerî Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuş ve ilk adı İttihad-ı Osmanî Cemiyeti olmuştur. Osmanlı İmparatorluğundaki kötü gidişatı engellemeyi amaçlayan bu cemiyetin kurucuları arasında İbrahim Temo, İshak Sükûtî, Abdullah Cevdet ve Mehmet Reşit gibi isimler yer almıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 20. yüzyılın başlarında siyasî faaliyetlerini artırmış ve 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan Abdülhamid ikna edilerek II. Meşrutiyet ilân

edilmiştir. Cemiyet, II. Meşrutiyetin ilân edilmesinin ardından gerçekleştirilen 1908 seçimlerinde yönetimde çoğunluğu elde etmiş ve güçlenmiştir. 13 Nisan 1909 tarihinde muhalefet ile yaşanan sert gerilimin ardından Hareket ordusu Yıldız sarayını basmış ve II. Abdülhamid, Selanik'e sürgüne gönderilmiştir. Tarihte bu olay 31 Mart vakası olarak anılmıştır. Bunu takiben I. Balkan Savaşlarından alınan yenilgi ve artan dış baskılar nedeniyle 23 Ocak 1913 tarihinde Enver Paşa ve arkadaşlarının dönemin hükümet binası olan Bâb-ı Âli'yi basması ve ilaveten Harbiye Nazırı Nazım Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan Bâb-ı Âli darbesi ile İttihat ve Terakki partisi yönetimde hâkim konuma gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, savaşlar ve sanayi alanında geri kalması nedeniyle 19. Yüzyılın sonuna doğru iktisadî açıdan oldukça zayıflamıştır. Savaşların finansmanında iç kaynaklar yetersiz kalmış, yüksek faizli borçlanma ile dış borç yükümlülüğü giderek artmıştır. Yıllarca süren savaşlar nedeniyle üretken nüfusta ciddi bir kayıp yaşanmış ve pek çok iş yeri kapatılmıştır. Diğer taraftan savaşta yaşanan can kayıplarının bir sonucu olarak yetişkin nüfus giderek azalmış ve artan göçler nedeniyle iş gücünde önemli bir azalma meydana gelmiştir. Ülkede yerli burjuvazi etkisiz kalırken, girişimci sınıfın önemli bir kısmı gayrimüslimlerden oluşmuştur. Bu bağlamda 20. Yüzyılın başı itibariyle İttihat ve Terakki; yüksek dış borca sahip ve ekonomide gayrimüslimlerin hâkim olduğu bir tarım ülkesini devralmıştır. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin iktisadî alanda temel amacı, ekonomide Türk ve Müslüman bir burjuvazi oluşturarak ekonomide gayrimüslim etkisini azaltmak, sanayileşmeyi sağlamak ve iktisadî olarak bağımsız bir ekonomiyi inşa etmek olmuştur.

İttihat ve Terakki döneminde uygulanan iktisat politikalarını ikiye ayırmak mümkündür. 1908-1913 döneminde cemiyet, özellikle Maliye Nazırı Cavid Bey başta olmak üzere Namık Kemal, Mikail Portakal Paşa ve Ohannes Paşa'nın basın yayın organlarında yayınladığı makalelerin ve imparatorluğun çok uluslu bir yapıda olmasının etkisi altında kalarak liberal bir iktisat politikası uygulamıştır. Liberal politikalar, ekonomide gayrimüslim etkisinin artmasına ve yabancı sermayenin ülkeye girişinin hızlanmasına yol açmıştır. Bu nedenle, İttihat ve Terakki'nin ilk döneminde uyguladığı politikalar Türk ve Müslüman kesimin iktisadî olarak olumsuz etkilenmesine yol açmıştır.

1912-1913 yıllarında yaşanan Balkan Savaşları'nda alınan yenilginin ardından ülke topraklarının kaybedilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı değişmiştir. Bu bağlamda İttihat ve Terakki cemiyetinde iktisadî bağımsızlık merkeze alınarak; ilk olarak Almanya'da ortaya çıkan ve Alman iktisatçı Friedrich List tarafından bir model olarak sunulan millî iktisat anlayışı güçlenmiştir. 19. yüzyılın sonlarında Ahmet Mithat Efendi ile Musa Akyiğit tarafından ve 1908 devrimi sonrası ise İttihat ve Terakki'nin en etkili mensuplarından Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi düşünürlerin basın yayın organlarında zikrettiği millî iktisat modelinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişimi bu sayede başlamıştır. İttihat ve Terakki mensupları, millî iktisat anlayışını Türkçülüğün varlığı için bir zorunluluk olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda millî iktisat politikaları 1914-1918 döneminde uygulanmıştır. Bu dönemde özellikle sanayi, bankacılık ve dış ticaret alanında uygulanan iktisat politikaları, İttihat ve Terakki cemiyetinin Alman millî iktisat modelinden etkilendiğini açıkça göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında uygulanan millî iktisat politikası ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk-Müslüman girişimcilere ayrıcalıklar tanınmış ve gayrimüslimlerin ekonomik etkisinin azaltılmasına yönelik uygulamalar yürürlüğe girmiştir. Öte taraftan yerli sanayiye güçlendirmek amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkat çıkarılmış ve yabancı şirketlerle rekabet konusunda baş edebilecek yerli sanayi firması sayısının artırılması hedeflenmiştir. I. Dünya Savaşının başlamasının ardından dış ekonomik ilişkiler tıkanmış ve Osmanlı zaruri olarak otarşik ve korumacı bir ekonomik yapıya dönmüştür. Gıda ve ürünlerinde yüksek dışa bağımlılık mevcutken, ithalatın azalması savaş döneminde kentlerde iâşe sorununun doğmasına yol açmıştır. Tarımsal üretimde de benzer sorunlar yaşanmıştır. Savaş döneminde dış borç ödemeleri askıya alınmış ve savaşın finansman koşullarını iyileştirmek için millî bir banka kurulmuştur.

Bu tezin amacı İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu dönemde (1908-1918) ekonomi anlayışına ışık tutmaktır. Bu kapsamda tezde, millî iktisadın Almanya örneğine de yer verilmiş ve İttihat ve Terakki cemiyetinin bu modelden nasıl ve hangi kanallar aracılığıyla etkilendiğine ışık tutulmuştur. Millî iktisada yönelik literatür incelendiğinde Toprak (1982), Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan millî iktisat politikalarını ve teorik yapısını kapsamlı bir ele alan önemli bir çalışma

gerçekleştirmiştir. Benzer olarak Ortaylı (1981), Demir (2013), Ergin (2017), Oktar ve Varlı (2009), Sağlam (2004), Coşkun (2015), İnceoğlu (2015), Şener (1990) ve Temizgül (2021)'nin çalışmaları İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikalarına ışık tutan anılmaya değer nitelikte çalışmalar olmuştur. Friedrich List'in millî iktisat sistemi ve Alman millî iktisat modeline yönelik literatür incelendiğinde ise Altıntaş (2012), Basılğan (2010), Derya (2018), Jun, Gerybadze ve Kim (2016), Kibritçioğlu (1996), Reyhan (2005) ve Yıldız (2013)'ın çalışmaları dikkat çekmektedir. Literatürde özellikle İttihat ve Terakki'nin 1914-1918 döneminde uyguladığı millî iktisat politikasının Alman modelinden hangi kanallar aracılığıyla etkilendiğini ele alan kapsamlı çalışmaların yetersiz olduğu saptanmıştır. Bu amaçla bu tez, literatürde gözlenen bu eksikliği doldurmayı da amaçlamaktadır.

Bu tez dört bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde Klasik İktisattan Millî İktisada İktisadi Düşüncenin Evrimi ele alınmıştır. Bu bağlamda sırasıyla Klasik İktisadın doğuşu, Klasik İktisadın temel ilkeleri, Klasik İktisadın temsilcileri ve Klasik İktisada tepki olarak doğan doktrinler başlıklarına yer verilmiştir.

İkinci bölümde Friedrich List'in Millî İktisat Doktrini ve Alman Modeli ele alınmıştır. Bu bölümde sırasıyla: Alman Tarihçi Okul ve ilkeleri, Friedrich List ve iktisat anlayışı ve 19. Yüzyılda Almanya ve Millî İktisat modeli başlıklarına yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ele alınmıştır. Bu bölümde sırasıyla 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin genel görünümü, İttihat ve Terakki cemiyetinin kuruluşu, İttihat ve Terakki cemiyetinin ideolojik kimliği, siyasî faaliyetleri ve iktisadî anlayışı başlıklarına yer verilmiştir.

Son olarak Dördüncü bölümde İttihat ve Terakki cemiyetinin Millî İktisat Politikası ve Uygulamaları ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak Osmanlı'da Millî İktisat hareketinin başlıca temsilcileri olan Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp ve Ahmet Muhyiddin, Ahmet Mithat Efendi ve Krikor Zohrab Efendi'ye temas edilmiştir. Bunu İttihat ve Terakki döneminde uygulanan Millî İktisat Uygulamaları başlığı takip

etmiş ve bu başlık altında tarım ve iaşe, sanayi ve millî şirketler, bankacılık ve kambiyo rejimi, bütçe, borçlanma ve kapitülasyonlar alanındaki politikalara yer verilmiştir.

Bu tezde büyük ölçüde; gazete ve dergi makaleleri, kitap, kitap bölümü, tez ve ders kitapları gibi kaynaklardan faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KLASİK İKTİSATTAN MİLLİ İKTİSADA İKTİSADÎ DÜŞÜNCENİN EVRİMİ

1.1.KLASİK İKTİSAT DOKTRİNİNİN DOĞUŞU VE LİBERAL EKONOMİ

18.yüzyılın sonları, Kıta Avrupa'sının politik ve iktisadî açıdan dönüşümüne sahne olmuştur. Bu anlamda 19.yüzyılda ortaya çıkan klasik iktisat ekolü, ilk modern iktisadî düşünce akımı olarak kabul edilmektedir. Klasik iktisat ekolü, merkantilizme bir tepki olarak doğan Fizyokrasi düşüncesinin “*laissez faire, laissez passer*”¹ anlayışından etkilenmiş ve bu anlayışı görünmez el kavramı ile devam ettirmiştir. Özellikle merkantilistlerin savunduğu müdahaleci yaklaşım, Klasik iktisat ekolü tarafından reddedilmiştir. Klasik iktisadî doktrin, ekonomiye dışarıdan müdahale olmaksızın piyasa tarafından yönetilmesini ve bu sayede iktisadî büyümenin ve refah artışının sağlanacağını savunmuştur.

Klasik iktisat doktrini, İngiliz iktisadının işleyiş mekanizmasını açıklamada Fizyokrasi düşüncesinin “artık” kavramını kullanmıştır. Buna göre artık, klasik iktisatçılar için de üretimden sağlanmaktadır. Ayrıca artığın elde edildiği üretim, yalnızca tarımsal faaliyetlerin bir sonucu olarak değil, sanayi faaliyetlerinde de ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, artık sanayi üretiminden de elde edilebilmektedir. Bu durumda toplumsal artık, Fizyokrasi düşüncesinin aksine yalnızca toprak sahiplerine gitmeyip, kapitalistler arasında da paylaşılmaktadır. İktisadî gelişimin sanayiye dayalı olmasını gerektiğini vurgulayan Klasik iktisat doktrini, bunun sanayici kapitalistlerin sermaye birikim sürecine bağlı olduğunu iddia etmektedir. Bu anlamda artığın mahiyeti, büyüklüğü, büyüklüğünün belirleyicileri ve paylaşımı klasik iktisadın temel analiz alanlarından biri olmaktadır. Artığın toplam gelirin bir parçası olduğu kabulünden hareketle klasik iktisatçılar, üretimi etkileyen koşulların analiz edilmesi

¹İlk kez Fizyokratlar tarafından savunulan ve “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” anlamına gelen bir slogandır.

gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda iş bölümünün etkileri ve sermayenin kullanımına ilişkin sorunlar incelenmiştir (Selik, 1988: 168).

Fizyokratlardan ciddi ölçüde etkilenmesine rağmen, Klasik iktisat doktrini, bu düşünce akımından bir noktada ayrılmaktadır. Klasik iktisat doktrini, fizyokratların tek üretken olarak tarımı görmesine karşı çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Klasik iktisatta sanayi üretimi açısından net ürün (rant) kavramına ulaşma çabası bulunmamaktadır. Fizyokratlarda olduğu gibi Klasik iktisat doktrinine göre mülk sahiplerinin rantı, toprağın üretkenliğinin bir sonucu olarak elde edilen haklı ve meşru bir gelirdir (Selik, 1988: 168).

Merkantilizmin aksine Klasik iktisat doktrini, bir ülkenin refahının kaynağı olarak hükümdarı değil, bireyin mutluluğunu görmektedir. Bu bağlamda merkantilist görüşte devletin birey üzerindeki hâkimiyeti mevcutken, Klasik iktisat doktrininde bu alanda piyasa aktörleri olarak birey ön plâna çıkarılmıştır. Klasik iktisatta bireye bağımsız bir ekonomik birim olarak, üretim araçlarının mülkiyetinde ve tüketim kararlarında özgürlük tanınmıştır (Erkan, 1987: 136-137)

Şekil 1: Klasik İktisada Dek İktisadi Düşüncenin Evrimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Fizyokratların “*laissez faire, laissez passer*” anlayışından etkilenmesine karşın klasik iktisat ekolü, bu düşünce okulunun zenginliğin kaynağına ilişkin yaklaşımına karşı çıkmıştır. Bu bağlamda, Klasik iktisat ekolünün temsilcisi Adam Smith, uluslararası ticarete serbestleşme konusunda fizyokratlarla hemfikir olmasına

rağmen, onların tarım dışında hiçbir alanın zenginlik getirmeyeceği yaklaşımını eleştirmiştir (Akalin, 2009: 61). Adam Smith'e göre ulusların zenginliği, birey bazında ele alınmalıdır. Buna göre rekabet, verimlilik artışına olanak sağlarken verimlilik artışı iktisadî büyümeyi beraberinde getirecektir.

1750-1850 yılları arasında ortaya çıkan sanayi devriminin ardından liberal ekonomi anlayışı klasik iktisatçılar tarafından egemen kılınmıştır. Özel sektörün ekonomi üzerinde en etkili kesim olduğunu gösteren liberal devrim; ilk olarak fizyokratlar tarafından ortaya atılan ve klasik iktisatçılar tarafından kavramsallaştırılan “laissez faire, laissez passer” anlayışının ulus devletler tarafından benimsenmesini sağlamıştır.

Klasik iktisadın doğuşunda, aydınlanma çağı önemli bir yer tutmaktadır. Bu itibarla, Batı Aydınlanmasının en büyük düşünürlerinden biri olan ve iktisadın babası olarak görülen Adam Smith'in görüşleri önem arz etmektedir. Bu bağlamda Adam Smith, uluslararası ticarete ilişkin görüşlerini mutlak üstünlükler teorisi ile izâh etmiştir. İktisadî gelişmenin ve uygarlaşmanın bir göstergesi olarak gördüğü iş bölümü ile uzmanlaşmanın zenginliğin ve refah artışının kaynağı olduğunu savunmuştur. Bununla birlikte Smith'in politik iktisada katkıları arasında görünmez el, fiyat teorisi, rant teorisi ve emek-değer teorisi yer almaktadır. Klasik iktisadın bir diğer temsilcisi Jean Baptiste Say, kendi adıyla anılan Say Kanunu ile her arzın kendi talebini yaratacağını iddia etmekte ve genel bolluk yasasını reddetmektedir (Aydın, 2012: 1). Liberalizme toplumsal eşitlik kavramını getiren John Stuart Mill ise klasik iktisadın evrensel geçerliliğine vurgu yapmıştır (Doğruyol ve Cicioğlu, 2013: 103). Klasik dış ticaret teorileri arasında önemli bir yer tutan Karşılaştırmalı Üstünlükler Modelini geliştiren Ricardo ise iktisat bilimine azalan verimler yasası, tunç kanunu ve miktar kuramı gibi katkılarda bulunarak klasik iktisat düşüncesinin en önemli temsilcilerinden olmuştur.

Liberalizm genellikle iki farklı perspektifle tanımlanmaktadır. Bu perspektifler, iktisadî ve politik bağlamda liberalizm kavramına yaklaşmaktadır. Bununla birlikte; liberalizm etik, iktisadî ve politik olmak üzere üç farklı boyutta ele alınmaktadır. Bu çerçevede iktisadî boyut, esas olarak mülkiyeti ve iktisadî hakkı konu almaktadır. Diğer taraftan liberalizmin, politik düşünceler açısından da önemi

büyüktür. Politik liberalizm ise bireysel hak ve özgürlüklerin konumuna, demokrasinin egemen olduğu toplumlarda gözlenen çoğulculuğa ve bu kapsamda insanların yaşam tarzına odaklanmaktadır (Çelik, 2016: 184). Liberal felsefenin temelinde bireysel çıkar ile toplumsal çıkar arasında sıkı bir bağ olduğu yatmaktadır. Buna göre bireysel çıkar ile toplumsal çıkar arasında tam bir uyum söz konusudur. Bu anlamda Liberalizm, gerek iktisadî gerekse sosyal eşitsizlikleri kabul etmekte ve faydalı görmektedir. Çünkü liberal yasalar, her zaman ve her yerde bulunmaktadır. Bunlar ezeli, ebedi ve ilahi bir niteliğe sahiptir. Liberal felsefesinin üç temel unsuru özgürlük, emniyet ve mülkiyet hakkıdır. Liberalizminin işleyiş mekanizması, aşağıdaki gibi özetlenebilir (Haftacı, 2014: 59-60):

- Birey, toplum için üretmekte ve piyasanın ihtiyaçları doğrultusunda çalışmaktadır,
- Üretimin amacı kâr maksimizasyonudur,
- Bir malın fiyatı talebe bağlı olarak değişmektedir,
- Üretici kesimin kâr etmesinin bir koşulu, tüketicinin ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir,
- Kârın iki temel fonksiyonu bulunmaktadır. Birincisi üretici-tüketici dengesini sağlaması, ikincisi ise çıkarları uyumlu bir hâle getirmesidir.

Adam Smith'in öncüsü olduğu klasik iktisat akımı, 1850-1900 döneminde yaygın olarak kabul görmüş, 20.yüzyıl itibariyle yerini neo-klasik iktisat akımına bırakmıştır. Neo Klasik iktisat, 19. Yüzyılda ortaya çıkan marjinalist devrim ile başlamıştır. İlgili dönemde Kıta Avrupa'sı gerek iktisadî gerekse politik anlamda oldukça büyük bir krizin içinde olmuştur. Yine bu dönemde, kapital sistemin sınır tanımayan büyümesi, iktisat sistemi içinde neredeyse tüm piyasaların oligopolistik bir yapıya dönüşmesine yol açmıştır. İşte neo klasik iktisat, bu koşullar altında gelişen bir iktisat ekolü olmuştur. Neo klasik iktisadın en önemli temsilcileri arasında W.S. Jevons, F.Y. Edgeworth, A. Marshall, J. B. Clark, I. Fisher ve K. Wicksell gibi iktisatçılar yer almaktadır. Klasik iktisat ekolünün başlangıcı Adam Smith'in "Milletlerin Zenginliği" kitabının basıldığı 1776 yılı olarak kabul edilirken, sonu ise John Stuart Mill'in öldüğü 1873 yılı olduğu iddia edilmektedir. Bu bağlamda klasik

iktisadın bir doktrin olarak yaklaşık bir asır boyunca iktisat bilimine hâkim olduğu ifade edilebilir (Kazgan, 2000: 57).

1.2.KLASİK İKTİSADIN TEMEL İLKELERİ

Klasik iktisadın temel ilkeleri arasında, rasyonel birey (homoeconomicus), iktisadî özgürlük, doğal düzen, piyasa ekonomisi ve rekabet yaklaşımı olmak üzere dört ilke bulunmaktadır.

1.2.1.Homoeconomicus

Rasyonel birey olarak da tanımlanan ve klasik iktisatçılar tarafından benimsenen homoeconomicus, insanların özünde çıkarıcı bir varlık olduğunu ve kendi çıkarını maksimize ederek yaşamını sürdürdüğünü iddia eden bir kavramdır.

Klasik iktisadın temel varsayımlarından biri olan homoeconomicus, belirli bir bütçe kısıtı altında, kendi refahını en çoklayan birey olarak da tanımlanmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde, Jeremy Bentham tarafından benimsenen psikolojik aksiyom² yer almaktadır. Ayrıca bu kavram; esasen tüketici açısından faydayı en çoklama, üretici açısından ise kârı en çoklama amacı taşıyan rasyonel bir bireye temas etmektedir (Akyıldız, 2008: 30).

Klasik iktisat anlayışını takiben ortaya çıkan Neo- Klasik iktisatçıların da benimsediği homoeconomicus kavramında, tüketicinin fayda en çoklamasını amaçlayan bireylere dayandığı varsayımı altında, bireyin yalnızca kendi çıkarını düşünen egoist ve hedonist bir varlık olduğu ifade edilmektedir. Bunun aksine, çevresinin (arkadaş, eş vb.) refahını merkezine alan bir birey olarak dikkate alındığında homoeconomicus, diğerkâm bir varlık olarak görülmektedir. Yine homoeconomicus yaklaşımda birey, toplumun refahını esas alan biri ise faydacı olarak tanımlanmaktadır (White, 2004: 89-90).

² Bu aksiyom temelde bireylerin haz arayan ve elemenden kaçan bir varlık olduğunu öne sürmektedir.

1.2.2.Ekonomik Özgürlük

Kökenleri İlk Çağ'a kadar dayandığı iddia edilen ve Aydınlanma çağı ile kuramsal çerçevesi ortaya konulan ekonomik özgürlük, klasik iktisat akımının ve liberalizmin temel ilkelerinden biridir. Hatta bazı iktisatçılar tarafından klasik iktisat doktorini, aynı zamanda ekonomik özgürlük olarak da tanımlanmaktadır (Bocutoğlu, 2019). Kavramsal olarak özgürlük, bir bireyin herhangi bir baskı altında kalmadan arzu ettiği şekilde yaşamasıdır. Klasik iktisatçıların görüşüne göre devlet, özgürlük üzerindeki en ciddi tehlikedir ve devletin ekonomiye veya piyasaya müdahalesi, toplumsal refahı olumsuz etkileyen bir faktördür. Bu minvalde, klasik liberal akım tarafından devletin, bireyin ve dolayısıyla toplumun özgürlüğünü yok sayan, despot yaklaşımının engellenmesi gerektiği savunulmuştur. Bir başka deyişle devlet, ekonomiye ve dolayısıyla bireyin girişimcilik ve mülkiyet hakkına müdahale etmemelidir. Ekonomik özgürlük ilkesi, temelde bu duruma ışık tutmaktadır (İslatince, 2018: 62).

Klasik iktisatta ekonomik özgürlük veya liberalizmin özü; bireysel tercih, özel mülkiyet ve mübadele özgürlüğü olmak üzere üç temel unsurdan oluşmaktadır. Bu anlamda ekonomik özgürlük, bireylerin mülkiyet hakkının korunmasını ve ticari hayatında serbestçe işlem yapabilmesini önceleyen bir yaklaşım olarak açıklanmaktadır. Klasik iktisatta; ekonomik özgürlüğün var olduğu varsayımı altında devletin güvenlik, emniyet vb. asli görevleri yerine getirmesi beklenmekte ve iktisadî ve sosyal anlamda piyasanın işleyişine müdahale etmemesi önerilmektedir. İlaveten, klasik iktisatta vergi açısından ise devletin iktisadî ve sosyal fonksiyonu “tarafsızlık” olmalıdır (Taşar, 2007: 149).

1.2.3.Doğal Düzen

Liberalizmin temellerini atan Fizyokratlar tarafından ortaya konulan doğal düzen fikrini, klasik iktisatçılar takip etmiştir. Fiziğin iktisat bilimine yansımaları olarak görülen bu fikir, dünyada doğal bir düzeninin olduğunu ve dünyanın, doğa

kanunlarının yönetimi altında yaşamına devam ettiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, bireylerin akıl ve vicdanın serbest bırakılması durumunda, toplumun doğal düzene uyumu ve yaklaşımının kolay olması mümkün olacaktır. Doğal düzen fikri, fizyokratların meşhur sloganı “laissez faire, laissez passer” (Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ile temsil edilmektedir. Doğal düzen, Fizyokrat iktisatçı Quesnay’ın Ekonomik Tablosu ile açıklanırken, klasik iktisatçılarda görünmez el metaforu ile açıklanmaktadır.

Doğal düzen fikri, bir iradenin evrensel ve mükemmel işleyen bir doğal düzen yarattığı minvalindeki düşünceye dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre; doğal düzene uyum, refah artışını beraberinde getirecek ve bu düzenin ihlali ise olumsuz sonuçlara yol açacaktır. Diğer taraftan liberal iktisatçılara göre, doğaya veya doğal düzene aykırı yasalar gereksiz olarak görülmektedir. Doğaya aykırı olan yasalar, uzun dönemde kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Nihai kertede bu felsefe veya düşünce, öz olarak kamu düzenlemelerinin gerekli olmadığına vurgu yapmaktadır (Savaş, 2000: 228-229).

1.2.4.Piyasa Ekonomisi ve Rekabet

Klasik İktisat düşüncesinin en temel ilkelerinden biri serbest piyasa ekonomisi ve tam rekabettir. Klasik iktisatçılara göre devlet, piyasaya asgari seviyede müdahale etmelidir. Nitekim Klasik İktisatçılara göre en iyi devlet, piyasaya en az müdahale eden devlet olarak tanımlanmaktadır. Bu akım, serbest rekabetçi piyasa güçlerinin üretime, mübadeleye ve gelir dağılımına önderlik etmesi gerektiğine işaret etmektedir. Buna göre, ekonomi kendiliğinden dengeye yönelme eğilimindedir. Daha önce ifade edildiği üzere Klasik İktisatçılarda devletin asli görevi; millî savunma, mülkiyet haklarının korunması ve eğitim vb. alanlar ile sınırlandırılmalıdır. Ricardo hariç klasik iktisatçılar, serbest rekabetçi piyasalarda çıkarlar arasında doğal bir uyumun olacağını iddia etmektedir. Bu varsayım, doğal öz çıkar yasası olarak tanımlanmakta olup, bireylerin kendi çıkarını en çoklamasının, toplumsal çıkarın artışını beraberinde getireceğine vurgu yapmaktadır. (Bocutoğlu, 2019: 48).

Klasik iktisatta tam rekabet kuralları geçerli olup, piyasa aktörleri tam enformasyona sahiptir. Bu bağlamda devletin önemli bir rol oynadığı savunulmakta ve devlet yukarıda anılan asli görevlerine ilaveten ekonomideki rekabeti korunması için yetkilendirmektedir. Klasik yaklaşıma göre tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir piyasa ekonomisinde bireyler, planlı ve zorunlu olmaksızın aldığı kararlar neticesinde toplumsal çıkarların yaratılmasına imkân tanımaktadır. Mesela Adam Smith tarafından ortaya atılan görünmez el metaforunda gösterildiği üzere, görünmez bir el piyasaları regüle etmekte ve bireyleri dilemediği bir amaç uğruna çalıştırarak toplumu en faydalı olabilecek tarafa doğru yönlendirmektedir (Ülgen, 2000: 96).

1.3.KLASİK İKTİSADIN TEMSİLCİLERİ

Başlangıcı İskoç iktisatçı Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" kitabının basıldığı 1776 yılı olarak kabul edilen Klasik İktisat Okulu'nun öğretileri, yaklaşık bir asır boyunca iktisat biliminde hâkim konumda olmuştur. Bu başlık altında Klasik İktisat Okulu'nun temsilcileri olarak Adam Smith, Robert Malthus, Jean-Baptiste Say, David Ricardo ve John Stuart Mill incelenecektir.

1.3.1.Adam Smith

Klasik iktisat ve iktisat biliminin kurucu olarak addedilen Adam Smith, 1723 yılında İskoçya'da orta gelirli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Adam Smith; yalnızca iktisatçı değil, ahlak felsefesi ve siyaset bilimi alanında da eserler vermiş interdisipliner bir düşünürdür (Yılmaz Genç ve Göçeri, 2020: 140).

Smith, ilk olarak 1759 yılında yayınlanan "Ahlaki Duygular Teorisi" adlı yapıtı ile öne çıkmıştır. 1776 yılında yayınladığı "Ulusların Zenginliği" adlı çalışması ise iktisat bilimini bir model çerçevesinde inceleyen ilk eser olmuştur. Bu yapıt aynı zamanda iktisat bilimine yönelik yapılan ilk akademik çalışma olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Smith, bilimsel iktisadın kurucusu olarak da gösterilmektedir.

Gerek "Ulusların Zenginliği" gerekse "Ahlaki Duygular Teorisi" adlı yapıtında kendi faydasını en çoklama amacı güden bireylerin, aslında farkında olmadan

toplumsal refah için fayda sağladığı ve bireylerin hakları üzerinde kısıtlamaların kaldırılmasının ise onların durumunun iyileştirilmesine olanak sağladığı ifade edilmektedir. Smith iki yapıtında da ulusların refahı için dış ticaret üzerindeki engellerin kaldırılmasını, devlet tarafından yapılan ayrıcalıkların elimine edilmesini ve işgücü piyasasına yönelik regülasyonların sınırlandırılmasını önermektedir. Smith'in bu görüşleri, bizi görünmez el metaforuna götürmektedir (Skousen, 2011: 22-24).

Klasik iktisatta önemli bir yer tutan verimli- verimsiz emek kavramları Smith tarafından ortaya koyulmuştur. Buna göre Smith, fiziki mal üretiminde istihdam edilenleri verimli, hizmetler sektöründe istihdam edilenleri ise verimsiz emek olarak nitelendirmektedir. Verimli emek, sermayenin malı üreterek kâr etmesi ve ardından sermayenin yenilenmesi ile son bulan süreçte istihdam edilmektedir. Bir başka deyişle, sermayenin kâr elde etme ve yenilenme sürecinde bulunan ve üretimin devamlılığını sağlayan verimli emektir. Bu bağlamda verimli emek, sermayenin yenilenmesi için işgücü piyasasından kiralanmaktadır. Diğer taraftan verimsiz işgücü ise üretim sürecinin sonucundaki gelirle kiralanmış olup, fayda sağlamasına rağmen bir ürün ortaya koymamaktadır. Bu anlamda askerî faaliyetlerde istihdam edilenler, hükümet bürokrasisi ve din adamları üretken değildir. Ayrıca Smith'e göre çocuk bakıcılığı, aşçılık ve temizlik gibi ev işlerini icra edenler de ikincil olup, üretken sınıfta yer almamakta ve sermaye birikimine katkı sağlamamaktadır (Dimand, Forget, ve Nyland, 2004: 230-231).

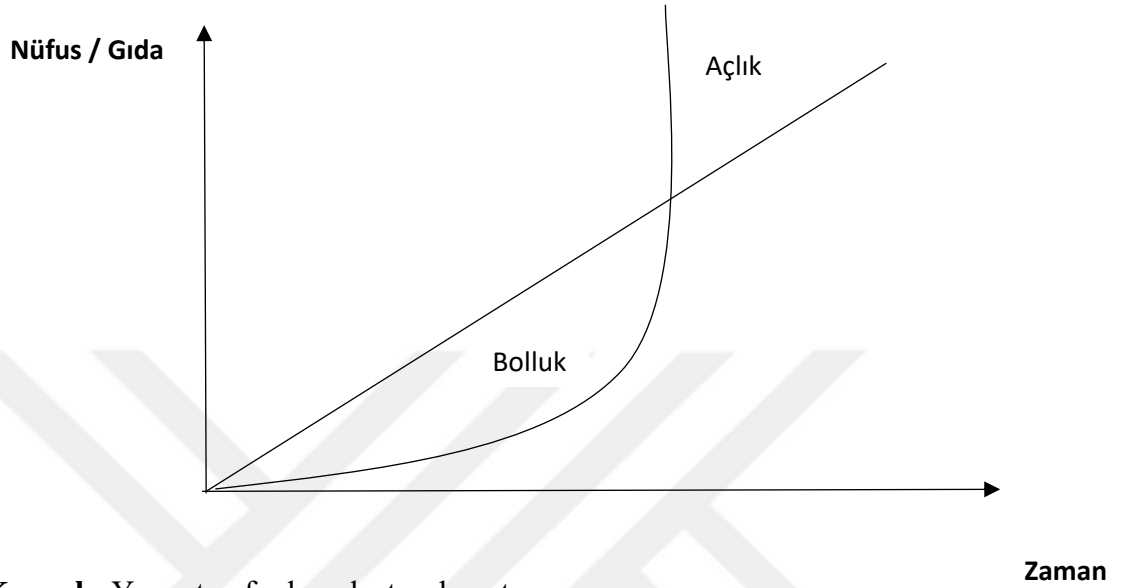
A. Smith'in Görünmez el metaforu, klasik iktisadın temel ilkelerinden biri olarak belirtilen doğal düzen fikrini somut hale getirmektedir. Görünmez el metaforu, en basit ifadeyle, piyasaların kendiliğinden dengeye yöneldiğini ve dışarıdan bir müdahale olmaksızın toplumsal refahın sağlanabileceğini iddia eden bir yaklaşımdır.

1.3.2. Robert Malthus

İktisat literatüründe karamsar iktisatçı olarak anılan Robert Malthus, 1766 yılında varlıklı bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Jean- Jacques Rousseau ve David Hume gibi düşünürlerin yakın arkadaşı Danien Malthus'un oğlu olan R. Malthus'un, politik iktisatçı olmasının yanı sıra nüfus bilimci olduğu da bilinmektedir. Malthus'un

“Nüfus İlkeleri Üzerine Deneme” ve “Politik İktisadın İlkeleri” olmak üzere iki yapıtı bulunmaktadır.

Şekil 2: Nüfus Teoremi’nin Diyagram Üzerinde Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur

Yaşadığı dönemde sanayileşmenin hızla geliştiğine tanık olan Malthus; kitlesel üretimin yaygınlaşıp, emeğe olan talebin azalarak ücret seviyelerinin gerilediğini görmüştür. Buna karşın aynı dönem hızlı bir nüfus artışının olduğu izlenmiştir (Blaug, 1997: 62). Bu koşullar altında Malthus, iktisat biliminde önemli bir yer tutan “Nüfus Kuramını” ortaya koymuştur.

Malthus’un nüfus kuramında; nüfus geometrik bir dizilimle artış gösteririrken (1,2,4,8,16,32,...), gıda ürünleri aritmetik bir dizilimle artış göstermektedir. Bu durumda oluşan açık, Malthus’a göre zamanla derinleşerek toplumu sefaletle sürükleyecektir. Malthus’a göre bu açık; savaş, kıtlık, hastalık vb. nedenlerle kapatılabilecektir. Bu noktada temel sorun, nüfus artış oranının üretim çıktısını mütemadiyen aşmasıdır (Henderson, 1992: 139-140; Keller, 2010: 419). Malthus’un nüfus kuramının diyagram üzerindeki gösterimi Şekil 2’de görülmektedir.

1.3.3.Jean-Baptiste Say

Klasik iktisat ekolünün İngiliz olmayan tek temsilcisi Jean-Baptiste Say, 1767 yılında Fransa’da doğmuştur. Adam Smith’in 1776 yılında yayınlamış olduğu “Ulusların Zenginliği” adlı eseri, Say’ın Klasik ekolü benimsemesinde büyük bir rol oynamıştır.

Jean-Baptiste Say, 1806 yılında yayınlanan “Politik İktisat Üzerine İnceleme” adlı eseriyle Adam Smith’in öne sürdüğü görüşleri daha sistemli hâle getirerek iktisat ve siyaset bilimini birbirinden ayrı olarak değerlendirmiştir. Ayrıca J. B. Say, iktisat literatüründe Say veya Mahreçler Kanunu olarak bilinen ve kısaca “her arz kendi talebini yaratır” olarak özetlenen bir doktrin geliştirmiştir. Bu doktrin, Adam Smith’in görünmez el metaforunun yerini almıştır. Mahreçler kanunu, genellikle klasik ve neo-klasik iktisatçıların tamamı tarafından benimsenmiş ve iktisat biliminde bir dönemin egemen doktrinlerinden biri olmuştur.

Mahreçler kanunu, her ürünün bir alıcı bulacağını ve bir ulusal ekonomide uzun vadede bir talep yetersizliği veya arz bolluğunun söz konusu olamayacağını öne süren bir doktrindir. Bu kanun, gelirden gömüleme yapılmadığı (gelirin tamamının harcadığı), tam istihdamın varlığı ve tam enformasyon varsayımı altında açıklanmaktadır. Bu bağlamda doktrine göre işsizlik ihtiyaridir. Say’e göre ihtiyari işsizliğin nedenlerinden biri, işçilerin cari ücret seviyesinde çalışmak istememesidir (Tekelioğlu, 1993:93). Ayrıca tam istihdam sağlandığı takdirde, üretim araçlarının tamamı üretime katılmış olacağından millî gelir en yüksek düzeye erişecektir (Dinler, 2013:330).

Mahreçler kanunu genel talep yetersizliklerinin söz konusu olamayacağını öne sürmesine rağmen özel talep yetersizliklerinin ortaya çıkabileceğini vurgulamaktadır. Çünkü bazı mal gruplarının talebinden fazla arz edilmesi mümkün olabilmektedir. Fakat bu durum, kısa vadede geçerlidir. Uzun vadede bu süreç tersine işler ve talepten fazla arz edilen malın fiyatı düşerek bu malın üreticileri zarara uğrar ve çıktı seviyelerini talebe göre ayarlarlar (Adaçay ve İslatince, 2011: 81).

1.3.4.David Ricardo

1772-1823 yılları arasında yaşayan David Ricardo, klasik iktisat düşüncesinin en önemli temsilcilerinden biridir. Politik iktisada ciddi katkılar sağlayan Ricardo'nun bilinen en popüler yapıtı "Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri"³ olmuştur.

D.Ricardo'nun iktisat bilimine en büyük katkılarından biri olarak gösterilen emek-değer teorisine göre; bir malın değerini o mal için harcaman emek miktarı belirlemektedir. Bu bağlamda, değer asıl kaynağı malın kıt veya bol olması ve emektir. Ricardo'nun emek-değer teorisinin varsayımları aşağıdaki gibidir (Bocutoğlu, 2012: 133):

- Ekonominin tarımsal bir çiftlik gibi olduğu kabul edilir,
- Tüm üretim dallarında sermaye/emek oranı sabittir. Örneğin bir kalem üretiminde bir emek miktarının kullanılması gibi,
- Emek homojen bir faktördür. Bu bağlamda yaş, cinsiyet, eğitim durumuna göre farklılaşmamaktadır,
- Rant sağlamayan topraklarda üretim, yalnızca emek ve sermaye tarafından gerçekleştirilir. Bu noktada toprak sahiplerinin üretim süreçlerinde bir rolü bulunmamaktadır.

Diğer taraftan Ricardo, iktisadî bölüşüm sorunuyla da yakından ilgilenmiştir. Hatta Ricardo iktisadın tanımını gelir bölüşümünü dahil ederek gerçekleştirmiştir. Ricardo (1997: 57) göre:

"Emek, toprak ve sermayenin birlikte uygulanması sonucunda yeryüzünde elde edilen tüm hâsıla, topluluğun üç sınıfı arasında paylaşılır. Bu sınıflar: toprak sahibi, toprağın işlenmesi için gereken sermaye stokunun sahibi ve toprağı emekleriyle işleyen işçilerdir. Ne var ki, farklı toplum aşamalarında topraktan elde edilen tüm hasıladan bu sınıflardan her birine rant, kâr ve ücret adı altında tahsis edilecek paylar

³ David Ricardo, bu eserinde büyüme süreci, azalan verimler kanunu ve fonksiyonel gelir dağılımı gibi konulara temas etmiştir.

farklı olacaktır. Bu bölüşümü düzenleyen yasaları belirlemek iktisadın temel sorunudur.”

Ricardo bölüşüm sorununun kapitalist sistemin dinamiğinin belirleyici unsuru olduğunu ortaya koymaktadır. Ricardo’nun bölüşüm teorisi üç temel varsayıma dayanmaktadır: (i) azalan verimler yasası geçerlidir, (ii) ücretler geçimlik seviyededir, (iii) iktisadî gelişimde sermaye birikimi gereklidir. Bölüşümde gelir paylarının hangi yönde değişeceği, verimin azalma hızına bağlı bulunmaktadır. Azalan verimler yasasının geçerli olduğu bir ekonomide sermaye birikiminin belli bir aşamasından sonra rantın payı genişlemekte, kârın payı azalmaktadır (Aktaran: Öztürk, 2010: 62).

Adam Smith tarafından geliştirilen ve geleneksel uluslararası ticaret teorilerinin temeli olan Mutlak Üstünlükler Teorisi’nde gözlenen eksiklikler Ricardo tarafından giderilmiştir. Ricardo uluslararası ticaretin nedenini, geliştirmiş olduğu Mukayeseli Üstünlükler Teorisinde açıklamıştır. Bu teori, Smith modelinin aksine uluslararası ticarete önemli olan üstünlüğün mutlak değil, nispi üstünlük olduğunu ortaya koymaktadır. Teori, iki ülkeli iki mallı küçük bir dünya varsayımı altında açıklanmaktadır. Buna göre ülkelerden biri her iki malı da diğer ülkeye kıyasla daha az maliyetle üretse bile, iki ülke için de kârlı dış ticaret yapabilme imkânı bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, ülkelerden biri mallardan birinde diğer mala kıyasla yüksek seviyede bir maliyet avantajına sahipse bu malda uzmanlaşmalı ve ihracatını gerçekleştirmelidir. Maliyet farkının görece düşük olduğu malı ise karşı ülkeden ithal etmelidir. (Bayraktutan, 2015: 23).

1.3.5. John Stuart Mill

Klasik iktisat doktrininin görece zayıfladığı ve sosyalist fikirlerin güçlendiği bir dönemde yaşayan John Stuart Mill, özellikle klasik iktisatçı D. Ricardo ve J. Bentham’dan etkilenmiştir. Neredeyse tüm eserlerinde liberalizmin, bireyciliğin ve faydacılığın (fayda değer kuramının) önemine vurgu yapan Mill, klasik iktisatçılar arasında reformist bir düşünür olarak yer almaktadır (Doğruyol ve Cicioğlu, 2013: 139). J. S. Mill’in “Politik İktisadın İlkeleri” en önemli eserlerinden biri olarak görülmektedir. J. S. Mill, klasik iktisat yaklaşımının ekonomik özgürlük ve tam rekabet ilkelerinin en şiddetli savunucularından biri olmuştur.

18. yüzyıl ve 19. yüzyılda yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerin sonuçlarından, J.S.Mill'in etkilendiği görülmüştür. Temelde klasik iktisat ve liberal iktisadın bir temsilcisi olarak görülmesine rağmen liberalizmi etik yönden eleştirirerek toplumcu bir bakış açısıyla eklemlenmiş ve iktisat literatüründe sosyal-liberal bir düşünür olarak kabul edilmiştir (Hayek, 1963: 16).

J. S. Mill'in fikirlerinde özellikle 19.yüzyılda ortaya çıkan sosyalizm tartışmalarının etkisi görülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde Mill'e "ütopyacı sosyalist" de denilmektedir. Mill, ekonomik özgürlük ve öz yönetime ilişkin fikirlerini firma gibi mikro seviyede ele almakta ve görece makro piyasa aktörlerini bu kapsamın dışında değerlendirmektedir. Bu yönüyle Mill, akademik çevreler tarafından ciddi bir şekilde eleştirilmektedir (Bayram, 2014: 14).

John Stuart Mill'in iktisat bilimine en büyük katkılarından biri bölüşüm teorisidir. Bölüşüm teorisine göre servetin üretimi ve bölüşümü, farklı yasalara bağlıdır. Servetin üretim şartları tıpkı fizik yasaları gibi evrenseldir ve değişmez. Buna karşın, servetin bölüşümü, toplumun tercihlerine bağlıdır ve değişmektedir. Servetin üretilmesinin ardından bölüşümü ihtiyari olup, birey veya devlet tarafından tayin edilebilmektedir. Fakat kamu regülasyonları, bu bölüşüme müdahalede bulunabilmektedir. Bir başka deyişle, servetin bölüşümü toplumsal yasalar vb. şekilde sınırlandırılabilir (Bocutoğlu, 2019: 114).

İktisadî liberalizmin iki temel ilkesi olan doğal yasa ve bireycilik, J. S. Mill tarafından farklı bir şekilde yorumlanmıştır. J. S. Mill'in yaklaşımının odak noktası doğal düzende bulunan bazı zaaflardır. Buna karşın J. S. Mill'e göre bu zaafılar, bireylerin etkin ve yaratıcı çalışması sayesinde giderilebilecektir. "Politik İktisadın İlkeleri" adlı eserinde zenginliğin ve refahın, bireyin iradesi ile dağıtılabileceğini savunan J. S. Mill, bu minvalde zenginliğin değişmez tabiat kanunları aracılığıyla dağıtılabileceği fikrini reddetmiştir (Ülgen, 2000: 94).

Sermaye ile parayı keskin bir şekilde birbirinden ayıran J. S. Mill, sermaye üretim artışının kaynağı olarak meta birikimini görmüştür. Bu bağlamda J. S. Mill, sermayeyi geçmişte elde edilen kümülatif emeğin bir ürünü olarak nitelendirmiştir.

Ayrıca J. S. Mill, paranın değerinin tıpkı malda olduğu gibi arz ve talep tarafından belirlendiğini ortaya koymuştur (Ülgen, 2000: 94).

1.4.KLASİK İKTİSAT DÜŞÜNCESİNE TEPKİ OLARAK DOĞAN DOKTRİNLER

1.4.1.Sosyalizm

Sosyalizm, üretim araçları üzerindeki mülkiyetin tamamen kamunun (toplumun) elinde olduğu bir ekonomik sistemdir. Bu anlamda sosyalist sistemde bireylerin, diğer bireyleri bir ücret karşılığında çalıştırması ve onları sömürmesi söz konusu olmamaktadır. Bu sistemde herkes emeğinin karşılığı kadar bir ücret kazanmaktadır. Sermayeye bağlı olarak ortaya çıkan rant, kâr ve faiz gibi gelir çeşitleri bu sistemde yer almamaktadır. Sosyalist iktisat anlayışı; fiyat mekanizması ve kâr amacı güden girişimcilerin çabasını reddederek bir plan aracılığıyla işleyen sistemi gerekli görmektedir. Özellikle belirtmek gerekir ki sosyalizm, sosyal eşitliği ve refahı önceleyen bir sistemdir (Aren, 1974: 75).

Literatürde sosyalizm kavramı farklı perspektifler ile tanımlanmaktadır. En basit haliyle sosyalizm, üretim araçlarının tamamının kamunun mülkiyetinde olduğu bir ekonomik sistem olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte sosyalizmi, işçi sınıfının iktidar olduğu bir sosyo-ekonomik model olarak tanımlayan kaynaklar mevcuttur. Sosyalist iktisadî düşünce, tarihsel süreçte farklı kişiler tarafından dile getirilmesine rağmen, Sanayi Devriminin ortaya çıktığı 19.yüzyıldan sonra politik bir şekil almıştır.

Sosyalizm, ütöpik sosyalizm ve bilimsel sosyalizm olmak üzere iki farklı başlık altında incelenecektir. Karl Marx, kendinden önceki sosyalistleri ütöpik sosyalist olarak nitelendirmiş ve bilimsel sosyalizmin savunucusu olmuştur. Bu bağlamda ütöpik sosyalizm başlığı altında Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier gibi düşünürler tarafından sistematikleştirilen yaklaşımlar ele alınacaktır. Bilimsel sosyalizm başlığı altında ise bu yaklaşımın öncüsü olan başta Karl Marx ve Friedrich Engels olmak üzere Ferdinand Lassale ve Karl Rodbertus gibi düşünürler tarafından sistematikleştirilen yaklaşımlar ele alınacaktır.

1.4.1.1.Ütopik Sosyalizm

Sanayi Devriminin yaşandığı dönemde, kapitalist sistem tam olgunlaşmamış ve bazı düşünürler, erken dönem kapitalizminin toplum üzerinde yarattığı olumsuzlukları görerek bu sisteme tepki göstermişlerdir. Bu bağlamda Marx öncesi yaşayan ve işçi sınıfının egemenliğini savunan sosyalistler, ütopik sosyalist olarak görülmüştür⁴. Ütopik sosyalistler öz olarak kapitalizmi eleştirirken, sosyalizmi bir model çerçevesinde açıklayamamışlardır. Ütopik sosyalistler farklı görüşlere sahip olup bu düşünürlerin; eşitsizlik, güvensizlik ve sefalet yaratan rekabetçi ekonomik sistem gibi bazı noktalarda fikir birliğine vardıkları anlaşılmaktadır (Adaçay ve İslatince, 2011: 88-89). Saint- Simon, Robert Owen, Charles Fourier gibi düşünürler ütopik sosyalist olarak kabul edilmektedir.

Ütopik sosyalizmin Fransız kanadını temsil edenlerden biri Saint- Simon olmuştur. S. Simon, biçimsel özgürlük ile gerçek özgürlüğün ayrımını yapmış ve iktisadî alt yapının önemine vurgu yaparak iktisadî ve siyasî liberalizm ile demokrasiyi sert bir şekilde eleştirmiştir. Saint- Simon’a göre devlet, artık insanların yönetimi olmaktan çıkmalı ve malların iradesiyle ilgilenmelidir. Bu düşünce akımının İngiliz kanadını temsil edenlerden biri olan Robert Owen ise bölgesel özerk kooperatif köyleri ve ideal toplulukları kurmanın önemine vurgu yaparak bu köy ve toplulukların paydaşlarına sağlayacağı refah ve mutluluğun, dışarıda kalmış kişilere örnek olacağını belirtmiştir. Owen’in öğretisi, “paternalist” ya da “iyiliksever sosyalizm” olarak nitelendirilmektedir (Sarıca, 1980: 131-134).

1.4.1.2.Bilimsel Sosyalizm

Karl Marx, Friedrich Engels, Ferdinand Lassalle ve Karl Rodbertus gibi düşünürlerin temsilcisi olduğu bilimsel sosyalizm, maddi değişimin tesiri altında iktisadî gelişimin bilimsel bir açıklamasını koymuştur. Ütopik sosyalizmin aksine sosyal adaletsizliğin ortadan kaldırılabilmesi için salt insan niyetine ve adalet duygusuna hitap etmeyen bu akım, insanların refaha ulaşmasını sağlayacak bir sosyal yapıyı önceden belirlememiştir. Bu düşünce akımının en önemli temsilcisi olan K.

⁴ Karl Marx, sosyalist sistemi analitik olarak ele almaması nedeniyle Saint-Simon, Robert Owen, Charles Fourier gibi düşünürleri ütopik sosyalist olarak nitelendirmiştir.

Marx'ın fikirleri, Marksizm ideolojisi ile temsil edilmektedir. Bilimsel sosyalizm; tarihsel materyalizm, sınıflar arası mücadele, artı-değer ve sömürünün yok edilmesi ve proleter devrimin mutlak gerekliliğine dayanmaktadır (Haftacı, 2014: 96-99).

Marksist yaklaşımda üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkisi, iktisadî ve sosyal sistem ayrımının bir ölçüsü olarak ele alınmaktadır. İlkel toplumlardan köleci topluma, feodalizme, kapitalizme ve nihai kertede sosyalizme evrilen tarihsel materyalist bir perspektifle üretim araçları üzerindeki mülkiyet ilişkisi açıklanmıştır. Bu bağlamda mülkiyet, her dönemde var olan üretim güçlerinin gelişme durumu ile ilişkilendirilmiştir. Bu yaklaşımda her toplum düzeninde, üretim biçimi belirli bir olgunluğa eriştikten sonra sınıf çatışmasının bir sonucu olarak yeni bir toplumsal düzene geçileceği tezi savunulmaktadır. Bu çerçevede Marksist yaklaşımda iktisadî düzen, özde mülkiyet ilişkilerine dayalı bir üst yapı kurumu olarak ele alınmaktadır (Erkan, 1987: 13).

Bilimsel sosyalizmin öncüsü Karl Marx, çalışmalarında kapitalist ekonomiyi analiz etmiş ve kapital üretim tarzında bölüşüm sorununun merkezinde artık değer olduğunu savunmuştur. Bu analizinde Marx, proletaryanın yarattığı artık değerın kapitalistler tarafından nasıl elde edildiğini göstermiştir. Bu bağlamda kapitalizmin sınıfsal bölüşüm yasaları ve sömürü süreci açıklamıştır. Marx'a göre bu yasalar üretim sürecinde ortaya çıkmaktadır. (Turan, 2017: 165-166).

1.4.2.Keynesyen Yaklaşım

1929 yılında ortaya çıkan ve iktisat literatüründe Büyük Buhran olarak anılan ekonomik kriz, yaklaşık bir asır egemen olan klasik iktisadî düşüncenin tartışılır hale gelmesine yol açmıştır. Bu bağlamda klasik iktisadın yaklaşımları ile krizden çıkmanın mümkün olmadığı ve ekonominin daima tam istihdamda kalamayacağı görülmüştür. İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes (1883-1946)'in adını alan Keynesyen yaklaşım, Büyük Buhran sayesinde Smith'in görünmez el metaforunun geçersiz olduğunu ortaya koymuş ve görünmez elin yerine devletin görünen eliyle ikame edilmesi gerektiğini savunmuştur. Müdahaleci iktisat politikalarını savunan bu iktisat ekolünün getirdiği yenilikler, literatürde Keynesyen devrim olarak anılmaktadır. Keynes, Büyük Buhranın nedenini efektif talep eksikliği olarak açıklamaktadır. Keynesyen analizlerde

ekonominin tam istihdamda olmadığı ve eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu varsayılmaktadır.

Radikal düşünceleriyle iktisatta yeni bir akımın öncüsü olan J. M. Keynes, Birinci Dünya Savaşı döneminde İngiltere'yi temsilen Paris Barış Konferansına katılmıştır. Birinci Dünya Savaşının ardından danışmanlık ve gazetecilik de yapan Keynes, 1944 yılında gerçekleştirilen Bretton Woods Konferansında yine İngiltere'yi temsil etmiştir. Karma bir ekonomik sistemi savunan Keynes, ilk kez iktisadî kuramlarını 1930'lu yıllarda yayınladığı kitaplarda ortaya konulmuştur. Bu bağlamda 1936 yılında yayınladığı İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi adlı eseri, bir piyasa ekonomisinde genel olarak parasal sistemin oynadığı role ve özel olarak da tam istihdam seviyesinden düşüşe yol açması bakımından faize yönelik bir çalışma olmuştur. Keynes'in iktisadî görüşlerinin özeti genç bir kuşak tarafından sistematik hale getirilmiştir. Bu sayede makroekonomi kavramının genellikle firma, endüstri ve birey seviyesinde ele alınan mikroekonomiden ayırt edilebilmesi sağlanarak literatüre sunulmuştur. Nitekim makroekonomi zamanla Keynesyen iktisat ile eş anlamlı hale gelmesi bunu teyit eden tipik bir örnek mahiyetindedir (Laidler, 2008: 46).

J. M. Keynes'e göre ekonomi doğası gereği istikrarsızdır ve düzensiz şoklara açıktır. Düzensiz şoklar ise yatırımların marjinal verimliliğindeki değişikliklere atfedilmektedir. Ekonomi şoklara uğradığında tam istihdam seviyesine tekrar gelmesi ve bunun otomatik olarak sağlanması mümkün değildir. Ekonominin tam istihdam denge seviyesine ulaşması uzun vadede gerçekleşmektedir. Bir başka ifadeyle, ekonomi hızlı bir biçimde kendiliğinden dengeye ulaşamaz ve dengeye ulaşmada devletin müdahalesi kaçınılmazdır. Devlet, tam istihdam seviyesine ulaşmak için toplam efektif talebi uyarabilecek politika araçlarını kullanmalıdır. Keynesyen yaklaşıma göre istikrar politikasının yürütülmesinde maliye politikası, para politikası ile kıyaslandığında, sonuçları daha öngörülebilir niteliktedir ve daha hızlı sonuç vermektedir (Snowdon ve Vane, 2012: 90).

Keynesyen iktisat yaklaşımında tüketim, reel gelirin istikrarlı bir fonksiyonudur. İktisat biliminde gelir ile tüketim arasındaki bu fonksiyonel ilişkiyi ilk ortaya koyan J. M. Keynes olmuştur. Keynes bu yaklaşımı ile esas olarak tüketim harcamalarının para aldanmasından etkilenmediğini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Keynes'in tüketim analizinde geliri etkilemesi muhtemel beklenti, politika değişikliği, faiz oranı gibi göstergeler sabit ve dışsal olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca klasik dikotomiye reddeden Keynes, parasal sektörde yaşanan değişimlerin reel sektöre yansımaları olacağını savunmuştur (Stewart, 1986: 68).

Keynesyen ekonomik analizlerde temel psikolojik yasa önem taşımaktadır. Keynesyen yaklaşımda likidite tercihi, tüketim eğilimi ve sermayenin marjinal etkinliğini psikolojik faktörler olarak ele alınmaktadır. Bu kavramlar Keynes'in Genel Teorisinin kapsamındadır. Keynes'e göre insan doğasının psikolojik yönünün devreye girdiğı bu üç kavram, ekonomik yaşamın gidişatını belirlemektedir. Keynes'in modelinde yatırım kararlarında yatırımcının zihinsel hali, rasyonel olarak tüketim veya tasarruf kararı almak için çabalayan tüketici gibi psikolojik faktörler dışsal olarak varsayılmıştır (Alada, 2000: 78-79).

1.4.3.Kurumcu İktisat

20.yüzyılda geliştirilen kurumcu iktisadın entelektüel temelleri T. Veblen, W. C. Mitchell, J. R. Commons gibi iktisatçılar tarafından atılmıştır. Kurumcu iktisat; klasik iktisadî düşünceye bir tepki olarak doğan ve iktisadî olayları sosyolojik, psikolojik ve tarihsel açıdan ele alarak iktisadın inter disiplinler bir bilim olduğunu öne süren bir düşünce akımıdır. Kurumsal iktisadın temsilcileri, iktisadî analizlerin evrimsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Buna göre iktisadın temel sorunlarından biri iktisadî kurumların nasıl evrilebilir olacağını araştırmak olmalıdır. Ayrıca iktisadî gelişim için mülkiyet hakkı, pazar yapısı gibi kavramlar anahtar bir rol oynamaktadır. Kurumcu iktisat, özellikle I. ve II. Dünya Savaşı döneminde Amerika Birleşik Devletleri'nde oldukça etkili olmuştur (Baş Dinar, 2014: 65).

Kurumsal iktisatçılar, fiyat mekanizmasının Neo-Walrasçı şekilde işlemediğini savunmaktadır. Bu bağlamda başta fiyatlandırma olmak üzere makroekonomi ilintili konular itibarıyla oligopol merkez ile rekabetçi ortam arasındaki farklılığı vurgulanmaktadır. Kurumsal iktisat yaklaşımında servet ve gelir eşitsizliği, ülke ekonomisinin makro anlamda performansını belirlemekte olduğı varsayılmış ve

eşitsizliğe yönelik devlet müdahaleleri stagflasyon veya enflasyon sorununun doğmasına yol açabileceği iddia edilmiştir (Samuels, 1988: 57).

Eski ve Yeni olmak üzere ikiye ayrılan Kurumsal İktisadın bu iki akım arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Eski Kurumsal iktisatçılar, bireyleri kurumlara bağlı davranan bir varlık olarak ele almakta ve görece dar bir alanı kapsamaktadır. Bu nedenle Eski Kurumsal iktisatçıların literatüre ciddi bir katkı yapmadığına yönelik eleştiriler yapılmaktadır. Diğer taraftan Yeni Kurumsal iktisatçılar ise Eski Kurumsal iktisatçıların aksine bireylerin davranışlarını tarihsel ve iktisadî koşullar çerçevesinde açıklamaktadır. Ayrıca Yeni Kurumsal iktisatta görece daha geniş iktisadî analizler yapmaktadır. İki düşünce akımının temsilcileri, bireyin sosyal statüsü konusunda uzlaşmamıştır. Buna göre Eski Kurumsal iktisat holizm, Yeni Kurumsal iktisatta ise metodolojik bireysellik ön plândadır. Aralarında farklılıklar olmasına rağmen bu iki düşünce akımı da iktisadın sosyal bilimlerden daha fazla yararlanmasını savunmuş ve insan davranışlarının salt iktisat bilimi ile açıklanmasının imkânsız olduğu iddia etmiştir (Demir, 1996: 209).

Yeni Kurumsal iktisat esas olarak bir kurum ve organizasyon incelemesidir. Bu iktisat ekolü, ekonomik performansı ilk defa yeni bir bakış açısıyla araştırmalarının merkezine yerleştirmiştir. Bu bağlamda ekolün temel analizleri kurumların varlığının nedeni ve gelişimi olmuştur. Bir başka deyişle Yeni Kurumsal iktisatçılar, kurumların değişiminin kökenini araştırmakta ve bu nedenle kurumsal değişim ile ekonomik değişimi tatmin edici ve doğru bir şekilde açıklamayı mümkün hale getirmektedir. Yeni Kurumsal iktisadın literatüre kazandırdığı en önemli kuramı organizasyonel incelemeleridir. Bu bağlamda sözleşme açısından organizasyonel yapı incelenerek Neo-Klasik yaklaşımın veri olarak gördüğü farklı alanlarda yeni bakış açıları geliştirilmiştir. Bu anlamda sosyoloji ve oyun teorisi gibi pek çok alana yayılan, geniş yelpazeli bir araştırma yapılmıştır. Başta iktisadî olmak üzere hukuk, politik ve organizasyon incelemeleri ile Yeni Kurumsal iktisat, sosyal disiplinler için yeni bir teorik arka plân sağlamıştır (Çetin, 2012: 44).

1.4.4. Tarihçi Okul

Heterodoks iktisat yaklaşımları arasında yer alan Tarihçi Okul, iktisadî düşünce tarihinde önemli bir yere sahiptir. Klasik iktisat düşüncesini keskin bir şekilde eleştiren ve 19. Yüzyılda ortaya çıkan bu yaklaşımın başlıca temsilcileri olarak A.Müller, F. List, G. Schmoller, W. Whewell ve R. Jones gösterilmektedir. Literatürde Alman Tarihçi Okul olarak bilinmesine rağmen bu yaklaşımın temsilcileri arasında İngiliz iktisatçıların da yer alması nedeniyle Tarihçi Okul ifadesinin kullanılmasının daha yerinde olduğu savunulmaktadır.

Tarihçi Okulun temsilcileri arasında fikir ayrılıkları bulunmasına rağmen temelde buluştukları nokta, teorilerin somut gerçekliklerden hareketle başlaması gerektiğidir. Tarihçi Okul, aynı zamanda yasalar ve kurumların göreceli olduğunu kabul etmiştir. Bu akıma göre iktisadın kanunları geçicidir. Bu bağlamda evrensel geçerliliği olduğu iddia edilen iktisat kanunları, bu düşünce akımı tarafından reddedilmekte ve iktisat tarihinin incelenmesi daha uygun görülmektedir. Bu sebeple bu düşünce akımı Tarihçi Okul olarak anılmaktadır. Tarihçi Okul'un temel varsayımları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Erim, 2014: 110-111):

- Kurumlar mekâna ve zamana bağlıdır. İktisat tarihi, teorilerin geçerliliğinin incelenmesinde önemlidir,
- Klasik iktisadın bireylerin menfaatlerinin toplumsal menfaatler ile ilişkilendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir,
- İktisadî olaylar tümevarımcı bir yöntem ile incelenmelidir,
- Klasik iktisadın doğal düzen fikri geçersizdir. Uluslararası ticaret karşılıklı menfaat sağlamaz, koruyucu bir dış ticaret politikası uygulanmalıdır.

Tarihçi Okulu diğer iktisat ekollerinden ayıran en belirgin özelliği evrimci bir yaklaşımı, toplumsal yapıların inşa edilmesinde kullanmasıdır. Bu yaklaşım, aynı zamanda bir iktisadî olayın incelenmesinde tüm faktörlerin dikkate alınmasını gerektirmektedir. Tarihçi Okulun özellikle Alman temsilcileri, iktisadî gelişimi tarihsel bir süreç olarak teorileştirmektedir (Basılğan, 2010: 46-47).

1.4.4.1.Millî İktisat Doktrini

Klasik iktisat düşüncesine bir tepki olarak doğan ve 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarında Almanya’da etkili olan Millî İktisat doktrininin en önemli temsilcisi Tarihçi Okul’dan Friedrich List (1789-1846)’dir. Millî İktisat doktrini, temelde klasik iktisat düşüncesinin “laissez faire, laissez faire” sloganına karşı çıkmaktadır. Bu bağlamda Millî İktisat doktrini, serbest dış ticaretin her ülkede uygulanmasının mümkün olmadığını savunmaktadır. Buna göre somut dünyada birey ve evrensel sistem arasında “millet” bir ara sistem olarak bulunmaktadır. Bu itibarla Millî iktisatçılar, klasik iktisadî düşüncenin gelişmişlik seviyesi farklı olan pek çok ülkeyi aynı sepete dahil ederek değerlendirmesinin hatalı olduğunu öne sürmektedir. Bu çerçevede klasik iktisadî düşünce, evrensellikten uzak bir yaklaşım olarak nitelendirilmektedir (Özgüven, 2001: 129). Millî iktisat modeli, 1914-1918 döneminde Osmanlı İmparatorluğu’nda uygulanmıştır.

Millî iktisat doktrinine göre her ülkenin bir iktisadî realitesi bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, klasik iktisadî düşüncenin ışığında ülkelerin iktisadî gerçeğine ulaşması mümkün değildir. Klasik iktisat, soyut kavramlarla çözüm aramaktadır ve klasik öğretiler ülkenin somut gerçekliklerine uygulanamaz. Millî iktisat doktrini, ülke gerçeklerini gözlemekte ve somut gelişmeleri izlemektedir. İktisadî realite saptanırken yalnızca güncel koşullar değil, geçmiş ve gelecek de irdelenmelidir. Ayrıca klasik iktisadın aksine Millî iktisat doktrinine göre iktisadî realiteyi ararken yalnızca maddî unsur değil, manevî unsurlar da ele alınmalıdır (Toprak, 1982: 29).

İKİNCİ BÖLÜM

2.FRIEDRICH LIST'İN MİLLÎ İKTİSAT DOKTRİNİ VE ALMAN MODELİ

1841 yılında yayınlanan “Millî Politik İktisat Sistemi” adlı eseri ile Friedrich List, klasik iktisat yaklaşımının argümanlarını tartışılır hale getirmiştir. Alman Tarihçi Okulun en önemli temsilcilerinden biri olan List, aynı zamanda iktisadî milliyetçiliğin en etkili teorisyeni olarak görülmektedir. F. List; Almanya’nın iç ticaretinde liberal bir anlayışı savunurken, uluslararası ticaretinde müdahaleci bir politikayı savunmuş ve ilk olarak A. Hamilton tarafından ortaya atılan bebek endüstri tezini geliştirerek ulusal sanayinin yeterli olgunluğa ulaşmaya kadar yüksek gümrük vergileri ile ithalatın sınırlandırılması ve devletin ekonomiye müdahalesinin gerekliliğini savunmuştur. Fikirlerinde milliyetçilik ve liberalizmi uzlaştıran List, Müller’in aksine temelde liberal bir düşünür olarak görülmektedir.

List’in Millî Politik İktisat Sistemi üç temel düşünce dikkate alınarak inşa edilmiştir. Bunlar sırasıyla Avrupa’da Antik Yunanlılardan 19.yüzyıl sonuna kadar gelişen iktisadî düşünce, Alman merkantilizmi olarak nitelendirilen Kameralizm ve Amerikan devrimi sırasında Alexander Hamilton tarafından benimsenen ulusal ekonomi yaklaşımıdır. List’in Millî İktisat Sistemi, 19. Yüzyılın sonlarına doğru Almanya tarafından uygulanmıştır. Millî İktisat Sisteminin Alman Modelinin temel taşları; millî sanayinin desteklenmesi, gümrük birliğinin tesis edilmesi ve korumacı gümrük duvarları gibi politikaların uygulanması olmuş ve politikalar ilgili dönemde Almanya’da iktisadî milliyetçiliğin güçlenmesine imkân tanımıştır.

19.yüzyılda Almanya’da Zollverein’in kurulması ve demiryollarının yapılması büyük ölçüde List’in fikirlerine dayanmaktadır. Friedrich List’in yaklaşımda milliyetçilik ile liberalizm uzlaştırılmasına rağmen bir liberalizm karşıtı olan Otto von

Bismarck'ın⁵ Almanya'da iktidara geçmesi ve Alman Birliğini “kan ve demir” ile kurması Almanya'da liberalizmin gelişmesini engellemiştir (Savaş, 2000: 427).

Alman Tarihçi Okulun diğer temsilcilerinde olduğu gibi F. List de evrimci bir yaklaşımı benimsemiş ve Klasikler ile marjinalistlerin soyut düşünme tekniğine bir anti-tez geliştirmiştir. Friedrich List, Almanya'nın büyük sermaye çevreleri ile toprak sahiplerine hitap eden ılımlı muhafazakâr reformlar önermiştir. Bu reformlar, büyük sermaye çevreleri ile toprak sahiplerini, radikal değişimleri hedefleyen demokratik hareketlerden korumaktadır. Bununla birlikte F. List başta olmak üzere Alman Tarihçi Okulun temsilcileri tarafından savunulan iktisadî milliyetçilik anlayışı, zamanla katı bir militarizme evrilmiştir. Nitekim bazı akademik çevreler, Almanya'yı I. ve II. Dünya Savaşına götüren yolda Alman Tarihçi Okulu ve dolayısıyla List'in fikirlerinin dolaylı etkisinin olduğunu ve bu etkinin günümüzde azalmasına rağmen hala devam ettiğini savunmaktadır.

Bu bölümde ilk olarak Alman Tarihçi Okul ve bu okulun en önemli temsilcilerinden biri olan Friedrich List'in iktisat anlayışına yer verilmiştir. Buna ilave olarak 19. Yüzyılda Almanya ve Millî İktisat Modeline temas edilecektir.

2.1. ALMAN TARİHÇİ OKUL VE İLKELERİ

Liberal iktisada bir tepki olarak doğan Alman tarihçi okul, çoğunluğu Alman olan iktisatçılar tarafından sistematik hale getirilmiştir. Tarihçi okula mensup iktisatçıların çoğunluğu Alman olmasına rağmen, bu okula İngiltere'den katkı sağlayan iktisatçılar da olmuştur. Tarihçi Okulun temsilcileri, klasik iktisadın iktisadî olgularını tarihsel perspektiften soyutlayarak ele alan çözümleme metodunu reddetmiş ve ekonomik olguların zamana, mekâna ve tarihsel koşullarına bağlı olarak çözümlenmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Ayrıca Tarihçi Okul, ekonomideki yasaların bazı tarihsel olayları açıklamada yeterli olabileceğini iddia etmektedir. Tarihçi Okulun temsilcileri arasında bazı konularda fikir ayrılığı olsa da, ortak

⁵ Liberalizm karşıtı milliyetçi bir devlet adamı olan O. V. Bismarck'ın iktidar olduğu dönemde Almanya'da sanayileşme yönünde atılan adımlar Alman ekonomisini, Avrupa'nın en büyük ekonomilerinden birine dönüştürmüştür. Alman siyasi birliğinin kurulmasını kolaylaştıran temel etken List'in millî iktisat sisteminin uygulanarak sanayinin geliştirilmesi olmuştur (Lee, 2019: 103)

buluştukları nokta yasaların ve kurumların görelî olduğu, ayrıca kurumların soyut olaylardan değil somut gerçeklerden hareketle ele alınması gerektiğidir (Erim, 2014:110).

Tarihçi Okul'un başlıca temsilcileri F. List, A. Müller, W.Rosher, B. Hildebrand, W.Whewell, R. Jones, W. Bagehot, J.K. Ingram, A.T.Toynbe ve E.T. Rogers olmuştur.

Alman Tarihçi Okula göre klasik iktisatçıların zmlmeleri yalnızca İngiltere için geçerli olmaktadır. Buna rağmen iktisadî teoriler, ulusal değil evrenselliği esas almalıdır. Çünkü her ülkenin millî bir ekonomisi mevcuttur ve millî iktisat, tarih ve sosyolojiyi merkeze alan bir araştırma alanıdır. 19. Yüzyılda sanayileşmenin doğurduğu sorunlara bir tepki olarak doğan romantizm akımının öncüsü olarak da görülen Tarihçi Okul, klasik iktisat yaklaşımı rasyonalizmin ve Aydınlanma ağının bir ürünü olarak görmektedir (Kabaş, 2020: 82).

Liberal ekonomi anlayışının çoğu argümanını eleştiren Tarihçi Okulun iktisatçıları, iktisadî düşünceye göreliliği getirmişler ve iktisadî yasaların ve eğilimlerin geçerliliğinin belli başlı tarihsel koşullara bağlı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu okulun tarihsel analizlerinden, sosyal gelişimin iktisadî yasalarının çıkarılması değil de, oportünist fikirlerin ortaya konulması iktisat literatüründe tarihsel yaklaşıma bir eleştiri olarak gösterilmektedir (Hançerlioğlu, 1972: 296)

Tarihçi Okulun sistematik olarak ele alınmasında pek çok faktör önemli rol oynamıştır. 19. Yüzyılda meydana gelen Napolyon Savaşlarının ardından imzalanan barış antlaşmaları, dönemin Almanya'sında farklı iktisat görüşlerinin doğmasına olanak sağlamıştır. Bununla birlikte, dönemin Alman iktisatçıları, İngiltere'de ortaya çıkan Liberal akımın millî (yalnızca İngiliz ekonomisine uyarlanmış) bir unsur olarak tezahür ettiğini ve diğer milletlere faydalı olamayacağını iddia etmişlerdir. Son olarak, Tarihçi Okulun aktif olduğu dönemde Almanya; devlet müdahalesinin yoğun ve milliyetçiliğin yaygın olduğu bir tarım ülkesiydi. Bu nedenle Alman iktisatçılar devlet müdahalesini esas alarak ve kalkınma hamlelerinin yapılarak sanayileşmeyi ivmelendirmeyi arzu etmişlerdir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak Alman iktisatçılar tarafından politik iktisat alanında ciddi entelektüel tartışmalar gerçekleştirilmiştir.

Tarihçi Okul, Klasik İktisat öğretisinin bir anti-tezi olarak geliştirilmiştir (Küçükkalay, 2008: 268).

Alman Tarihçi Okulun ilkeleri dört temel başlık altında incelenebilir. Bunlar sırasıyla evrimci yaklaşım, müdahaleci devlet, tarihsel yaklaşım, tümevarımcılık ve ılımlı muhafazakâr reformlardır (Bocutoğlu, 2019: 145-146):

- *Evrimsel Yaklaşım:* Tarihçi okul, sosyo-ekonomik analizlerinde dinamik ve evrimci bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu okula göre büyüme ve kalkınma süreçleri kümülatif olarak gelişen bir süreç olup, anlık olarak ele alınmamalıdır. Darwin'in Evrim Teorisi'nden etkilenen Tarihçi Okul, yaklaşımlarını bu teoriyi referans göstererek açıklamaktadır: bir sosyal organizma doğar, büyür, gelişir, yaşlanır ve ölür. Toplum ise mütemadiyen değişir. Bu bağlamda bir ulusal ekonomide belirli bir zamanda elverişli olan iktisadî politika ve model, bir başka ulusal ekonomi için geçerli olmayabilir veya geçerli olsa bile başka bir zaman için geçerliliğini yitirebilir. Tarihçi Okulun iktisatçılarının bu görüşleri temelde Klasiklere yönelik bir eleştiri niteliğindedir. Nitekim daha önce değinildiği üzere, Tarihçi Okula göre Klasik İktisadın teorileri yalnızca o dönemin İngiltere'si için geçerli olmaktadır.
- *Müdahaleci Devlet:* Klasik iktisat, kosmopolit ve bireyciliğe dayanan bir ekoldür. Buna karşın Tarihçi Okul, iktisadî milliyetçiliği savunmaktadır. Bu okul, sosyal organizmaların araştırmaların merkezinde yer alması ve dinamik hareketlere olanak sağlayan bir güç olmasından (Darwin Teorisi) hareketle iktisadî sahnede devlet ve toplumun aktif rol oynaması gerektiğini öne sürmektedir. Buna göre dönemin Almanya'sında gerek endüstriyelleşmede gerekse ekonomik büyümede itici güç devlettir. Doğaldır ki bu durumda devletin ekonomiye müdahalesi refah artışı için temel bir ilke olarak görülmelidir. Ayrıca klasik iktisatçıların aksine toplum, bireysel çıkarların ötesinde farklı çıkarlara da sahiptir.
- *Tarihsel Yaklaşım:* İktisadî ve sosyal olgular birbirleri ile ilintilidir ve iç bağlantıları güçlüdür. Bir başka deyişle iktisat bilimi diğer sosyal bilimlerle entegre olup, bir bütünün parçası olarak görülmektedir ve tarihi açıdan ele alınmalıdır. Bu anlamda politik iktisat, diğer sosyal bilim disiplinleriyle

birlikte ele alınmadığı takdirde yeterince açıklanamaz. Tarihçi okulun kullandığı tarihsel metot, yalnızca iktisadî mantığı incelemeyi esas alan Klasik iktisatçılar ve marjinalist iktisatçıların aksine bir iktisadî olguyu ortaya çıkaran tüm öğeleri incelemektedir. Ayrıca teori oluşturma'nın neredeyse her türlüüne karşı çıkan Tarihçi Okul temsilcileri, iktisadî büyümenin yasaları hariç olmak üzere iktisat yasalarını reddetmektedir. İktisat yasaları, tarihsel perspektifle incelenebilmekte ve tarihsel gidişattan hareketle iktisadî büyümenin yasaları ortaya konulabilmektedir.

- *Tümevarımcı Yaklaşım:* Tarihçi okul, iktisadî olguların incelenmesinde tümevarımcı metodu dikkate almaktadır. Ayrıca tarih, mükerrer olmayan ve bir defaya mahsus gelişen olayları içermektedir. İktisat bilimi ise sabit veya değişmez kanunlara sahip olan bir bilim olmamakla birlikte, tarihsel açıdan kanunlarının şekillendiği bir bilim olarak görülmektedir. Bu kapsamda Tarihçi Okul, analizlerinde somut olaylardan hareketle genele ulaşan bir yöntemi kullanmaktadır. Bu sebeple tarihsel olayların bir malzeme olarak kullanılması uygun olmaktadır. Bu iktisat ekolü, birincil kaynakları kullanarak ve sosyal kurumların değişimini analiz ederek geniş yelpazeli tümevarım tekniğinin kullanıldığı araştırmalar yapmıştır.
- *İlmli Muhafazakâr Reform:* Tarihçi okula göre politik iktisat, iktisadî faaliyetlerin yalnızca iktisadî ve sosyal sonuçlarını değil, ahlaki sonuçlarını da dikkate almalıdır. Bu açıdan iktisadî sonuçlarının yanı sıra toplumda adalet ve etiğe ilişkin ihtiyaçları da karşılayan üretim ve bölüşümle ilgili bir standart belirlenmelidir. Mesela devlet, hane halklarının yaşam standardını iyileştirmek için de politika uygulamalıdır. Benzer olarak işçilerin refahını, sağlığını ve verimliliğini garanti altına alan devlet, karşılığında vatandaşların devlete olan sadakatinin güçlenmesine olanak sağlayacaktır. Anılan bu reformlar, sosyalizm gibi işçilerin egemen olduğu bir devlet sisteminin oluşmasına da engel olacak ılımlı ve/veya muhafazakâr reformlarla mevcut sistemde istikrar sağlanacaktır.
- *İktisadi Milliyetçilik ve Millî İktisat:* Romantizmin etkilerinin belirgin bir şekilde görüldüğü Tarihçi yaklaşımda, millî iktisat sistemi benimsenmektedir. Klasik iktisat düşüncesinin kosmopolit (evrensel) ve bireyselci yaklaşımını reddeden Tarihsel yaklaşım, sanayileşme sürecinde bireyin değil devletin

görev almasını gerektiğini savunmaktadır. Ayrıca Tarihçi Okul gerek sanayide gerekse tarımda korumacı politikalar uygulanmasını uygun görmektedir. Bu noktada Almanya'nın sanayileşmede Fransa ve İngiltere'nin gerisinde kalması etkili olmuştur.

2.2. FRIEDRICH LIST VE İKTİSAT ANLAYIŞI

2.2.1.Yaşamı

Alman Tarihçi Okulun öncüsü olarak nitelendirilen F. List; 1789 yılında, Almanya'nın Reutlingen şehrinde doğmuştur. Çeşitli kademelerde devlet memurluğu ve müsteşar yardımcılığı gibi görevlerde bulunan List, herhangi bir resmi eğitim almamış olup, kendi kendini yetiştirmiş ve 28 yaşında, Tübingen Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında profesör olmuştur. Bu dönemde Alman devletlerinin arasında güçlü bir ekonomik ve politik birliğin tesis edilmesi için aktif olarak mücadelede bulunan List, muhalif fikirleri dolayısıyla üniversiteden uzaklaştırılmış olup, Almanya'da sekiz ay hapse mahkûm olmuştur. Hapisten çıkınca da ülke dışına sürülmüştür. 1825-1832 yılları arasında ABD'de yaşamış ve burada gazetecilik, çiftçilik, madencilik gibi farklı işlerde çalışarak hayatını idame ettirmiştir. ABD'de yaşadığı süre boyunca yeni bir ülkenin inşasını ve gelişimini izleme fırsatı bulması, List'in ideolojisinin şekillenmesine başat etken olmuştur. List, ABD'de özellikle Alexander Hamilton ve Daniel Raymond gibi düşünürlerin fikirlerinden oldukça etkilenmiştir. 1846 yılında Kufstein şehrinde intihar ederek yaşamını sonlandırmıştır. (Savaş, 2000: 425; Bocutoğlu, 2019:148). Gerek klasik iktisada karşı çıkan görüşleri gerekse Almanya'nın izlemesi gereken iktisat politikalarına ilişkin öneri ile Friedrich List, tarihçi okulun öncüsü olarak görülmektedir (Selik, 1988: 310).

Friedrich List'in yaklaşımları, kurumsal iktisat ve ulusal yenilik sistemleri gibi ekolleri etkilemiş ve "Politik İktisadın Millî Sistemi" adlı eseri uluslararası politik iktisat literatüründe sıklıkla atıf yapılan bir çalışma olmuştur.

2.2.2. Politik İktisadın Millî Sistemi

İktisat literatüründe iktisadî millîyetçiliğe ilişkin bir başyapıt niteliğinde görülen Friedrich List'in "The National System of Political Economy" (Politik İktisadın Millî Sistemi) kitabı 1841 yılında yayınlanmıştır. List bu eseri ile millî iktisat doktrini, üretken güçler teorisi ve iktisadî gelişim evreleri kuramı gibi literatüre ciddi katkılar sağlamıştır. Bu kuramlar ile Friedrich List, gelişim evresi itibarıyla İngiltere, Fransa gibi sanayileşmiş Avrupa ülkelerinin gerisinde kalan, vatandaşı olduğu Almanya için çözümler ve politika önerileri getirmiştir. List'in Alman devleti için önerdiği politika, tarihsel bağlamda dile getirilmiştir. İlk olarak Hamilton tarafından gündeme getirilen bebek endüstriler yaklaşımı ve üretken güçler teorisi List'in iktisadî anlayışında temel argümanlar olmuştur. List'in geliştirdiği bebek endüstriler yaklaşımı, bir tarım ülkesinin sanayi üretimini dış rekabetten koruması gerektiğine ve aksi halde sanayileşmiş ülkelerin, bu ülkenin gelişme yolunu baltalayabileceği yaklaşımına dayanmaktadır. Bu itibarla pek çok iktisat tarihi araştırmacıları tarafından List'in millî iktisat doktrini, yalnızca Almanya'ya özgü dar kapsamlı bir yaklaşım değil, diğer ulusların da örnek alacağı ve geniş kitlelere hitap eden bir yaklaşım olarak görülmektedir (Jun, Gerybadze ve Kim, 2016: 2).

Friedrich List'in "Politik İktisadın Millî Sistemi" adlı eseri esas itibarıyla uluslararası ticarete odaklanmış ve başta A. Smith ve J. B. Say gibi olmak üzere klasik iktisatçıların serbest ticaret ilkesini reddetmiştir. List'in bu yaklaşımının arka planında dönemin İngiltere'sinin ticaretteki hakimiyetini ortadan kaldıracak pratik çözümleri bulma çabası yer almıştır. List'e göre politik iktisat alanında teori ve uygulama arasında farklar bulunmaktadır. Bu anlamda Klasik Okulun ciddi ölçüde hatalı önermeler yaptığını iddia eden List, Adam Smith ve diğer klasik iktisatçıların dünyanın uyum ve barış içinde olduğunu varsaydığını, ülkeler arası farkları ve uluslararası çatışmaları göz ardı ettiğini öne sürmüştür. Bu nedenle List'e göre Smith kitabının adına "Ulusun Zenginliği" değil "Ulusların Zenginliği" adını vermiştir (Savaş, 2000: 426).

List, eserinde Adam Smith ve David Ricardo gibi klasik iktisatçıların öne sürdüğü sanayileşme politikası ve ulusların kalkınması üzerine bir dizi eleştiri sunmaktadır. Klasik iktisadın başta dış ticarete mutlak üstünlükler kuramı olmak

üzere iş bölümü ve uzmanlaşma gibi yaklaşımlarının aksine List, dünya ekonomilerinin ulusal sınırlarla organize edildiğini ve politika yapımcıların ve klasik öğretinin bu gerçeği göz ardı ettiğini iddia etmektedir. List'e göre ticaretten elde edilen faydalar evrensel değildir ve ulusal çıkarlar doğrultusunda fayda dağıtımı gerçekleşmektedir. Bu nedenle ekonomiye planlanmış bir devlet müdahalesi gereklidir. Diğer taraftan List, dünya üzerinde birbirleri ile çatışma halinde olan pek çok ulus bulunmakta olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca birbirlerinden faydalanmaya özen gösteren ulusların da var olduğunu vurgulayan List, gerektiğinde bu ülkelerin savaşabileceğini belirtmiştir. List'e göre ulus, birey ile insanlık arasında yer alır ve bu gerekçeyle klasik iktisadın öne sürdüğü kosmopolit bir politik iktisat anlayışının yerine ulusal bir politik iktisada gerek vardır. Bu açıdan List'in politik iktisada rasyonel ve tarihsel bir perspektifle baktığı ifade edilebilir. Nitekim List, eserinde bazı ülkelerde izlenen liberal dış ticaret politikası ve korumacı politikaların tarihine temas etmektedir. Bu bağlamda iktisat bilimine kazandırdığı İktisadi Gelişme Evreleri Kuramı adlı yaklaşımı önem arz etmektedir (Savaş, 2000: 426).

Liberal öğretinin “millî” kavramını göz ardı etmesi nedeniyle liberalizm, List tarafından “ölü materyalizm” olarak nitelendirilir. Buna göre liberal iktisatçılar, milletlerin şimdiki ve gelecekteki faydalarını göz ardı ederek, yalnızca mal ve hizmetlerin müdahalesine odaklanmaktadır. Bu anlamda liberalizm, bireyi bir ülkenin vatandaşı veya mensubu olarak görmemekte, sadece iktisadî açıdan ele alarak üretici ve tüketici olarak analiz etmektedir. Buna karşın List'e göre birey, bir ülkenin mensubu veya vatandaşı olarak ele alınmalıdır. İktisadi politikalar ise yalnızca ulusların zenginliğini ve fayda maksimizasyonunu değil, millî gücün, millî bilincin ve millî kültürün geliştirilmesine yönelik de olmalıdır (List, 1904: 41).

List'in yaşadığı dönemde Alman devletçikleri, gevşek bir federasyon olarak birleşmiş ve her biri farklı gümrük politikası uygulamıştır. Bu bağlamda List, Alman devletçiklerinin tek başına kendi kendine yeten bir ekonomik yapıya ulaşamayacağını öngörmüştür. Bu nedenlerle List, devletçiklerin bir gümrük birliği oluşturmasını ve aralarında ithalat vergilerinin kaldırılmasını savunmuştur. 19. Yüzyıl koşullarında Almanya için sanayileşmenin bir gereklilik olduğuna inanan List, sanayileşme amacı doğrultusunda bebek endüstri tezinin uygulanarak yerli sanayiinin belirli bir olgunluğa erişene dek dış rekabete karşı korunmasının önemine vurgu yapmıştır. Bu itibarla List,

ülke içinde serbest ticareti savunurken, yabancı ülkelere karşı korumacılığın uygulanmasını önermektedir. Bu anlamda List, iç ticarete liberal, dış ticarete ise geçici bir korumacılığı benimsemektedir (Soule, 1978: 111; Özgüven, 2001: 129).

List'e göre dünya salt materyalist çıkarlara sahip milletlere ayrılmamıştır. Ayrıca dünya, millî kültür ve millî kimlikleri içinde bulunduran milletleri kapsamaktadır. Liberallerin homoeconomicus'unda bireylerin yalnızca kendi çıkarları peşinden koşması List'e göre eksik bir yaklaşımdır. Çünkü bireyler aynı zamanda bir ulusun mensubudur ve bu bağlamda ulusal çıkarlar şahsi çıkarlardan önemlidir. Ayrıca List'in yaklaşımında şahsi ve ulusal çıkarların çatışması halinde, ulusal çıkarlar ağır basacaktır. Bu bağlamda List'in millî iktisat yaklaşımı ile gösterdiği iktisadî milliyetçilik, 20. Yüzyılda yapılan tanımlamalardan farklılık arz etmektedir. List yaklaşımının odak noktasında yalnızca korumacı politikalar bulunmamaktadır. Buna ilave olarak ontolojik açıdanda bir millîlik söz konusudur. Bu itibarla, liberal teorisyenlerin anti-liberal olarak gördüğü "iktisadî milliyetçilik anlayışı"na List'in görüşlerinde rastlanmamaktadır. List, bundan farklı bir iktisadî milliyetçiliği benimsemektedir. Güçlü bir toplum olmanın bir gereği olarak millî çıkarları ön planda tutan List, sanayileşmenin hem ulusal refahın ve zenginliğin artmasını hem de ulusal kimlik duygusunun uyandırılmasına olanak sağlayacağını savunmuştur (Aktaran: Erkişi, 2017: 828).

2.2.3.Üretim Gücü Kuramı

Klasik iktisat düşüncesinin kullanım ve mübadele değeri kavramlarına karşı olarak List, üretim gücü kuramını geliştirmiştir. Bilindiği üzere mübadele değeri, bir metanın belirli bir pazar aracılığıyla farklı kullanım değerlerinin trampa edildiği nicel bir ilişkiyi tarif etmektedir. Klasik yaklaşımda ise bu kavram, satın alma gücüne bağlı olarak vatandaşların mal ve hizmetler için tayin ettiği değer olarak nitelendirilmektedir. Burada vatandaşların tatmini, ekonomik hayatın dürtüsü olarak görülmektedir. Bu bağlamda F. List, vatandaşların ihtiyaçlarının ithal mallar ile tatmin edilmesi durumunda millî ekonomi düşüncesinin gelişemeyeceğini vurgulamış ve bu yaklaşıma karşı çıkararak yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Üretim gücü kuramı olarak bilinen bu yaklaşım, temelde vatandaşların tercihlerinin bir süre göz ardı edilmesini ve

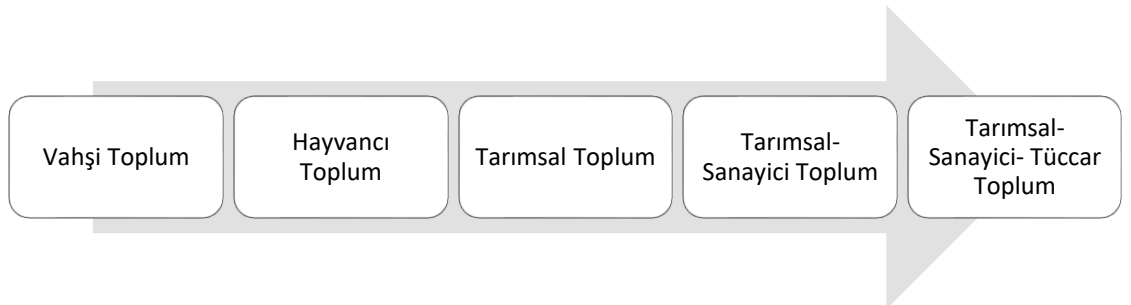
talebin millî mal ve hizmetlere yönelmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. List'e göre bu sayede millî sanayiinin gelişimi ivme kazanacaktır (Kazgan, 2000: 180).

List'in üretim gücü kuramı Liberal öğretinin uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşma kuramına keskin bir eleştiri niteliğindedir. List'in yaklaşımında uluslararası değil, millî çıkarlar ön plandadır ve sanayii başta ekonomi olmak üzere ülkenin pek çok alanda kalkınması açısından anahtar bir rol oynamaktadır. Ayrıca List, farklı üretim kesimleri arasında ideal bir dengenin belirlenmesinin iktisadî açıdan önemli olduğunu vurgulamaktadır.

2.2.4.İktisadi Gelişme Evreleri Kuramı

F. List'e göre devletin yer aldığı coğrafi konum, üretim gücü için önemli bir faktördür. Buna göre nispeten kuzeyde yer alan ve ılıman bölgeler sanayii sektörü için elverişli iken, nispeten güneyde yer alan ve sıcak bölgeler tarım sektörü için uygun bir konumdadır. List'e göre iki bölgenin ayrıcalıkları bu çerçevededir. Buna ilave olarak her iki bölge arasında farklı iş bölümü ve organizasyonel yapı oluşmaktadır. Bunun bir sonucu olarak görece kuzeyde yer alan ve ılıman iklim koşullarına sahip bölgede yer alan ülkeler, nispeten güneyde yer alan ve sıcak iklim koşullarına sahip bölgede yer alan ülkeleri denetleyebilmektedir. Bu bağlamda ılıman iklim koşullarına sahip ve List tarafından gelişmiş olarak nitelendirilen ülkeler beş gelişim evresinden geçmektedir (Derya, 2018: 122). Bu beş evre Şekil 3'te gösterilmektedir.

Şekil 3: List'in Gelişim Evreleri Kuramı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3'te görülen evrelerden düşük gelişme seviyesinde yer alan ülkelerin daha üst seviyeye ulaşmayı amaçlayan ülkelerde devletin ekonomiye müdahale etmesi ve dış rekabetini artırması gerekmektedir. Bu seviyede yer alan ülkelerden, özellikle sanayii alanında yeteri olgunluğa ulaşması beklenmektedir. List'e göre yoğun devlet müdahalesinin yapılarak sanayileşme sürecinin başarıyla tamamlandığı ülkelerin son gelişme evresine ulaşması ile birlikte uluslararası ticarete katılması uygun görülmüştür (Bocutoğlu, 2019:149). Fakat daha önce değinildiği üzere, bu noktada ülkenin gelişmişlik seviyesi başat bir etken olmaktadır. Nitekim gelişmişlik seviyesi bakımından ileri bir ülke olan Almanya ile görece geride olan bir ülke olan Portekiz için benzer politikaların uygulanması uygun olmamaktadır. F. List beşinci evre için yalnızca İngiltere'yi uygun görürken; Fransa, Almanya ve ABD'yi dördüncü evre için; İspanya ve Portekiz'i ise üçüncü evre için uygun bir ülke olarak görmektedir. Son olarak beşinci evreye geçiş potansiyeli olan ülkelerin dördüncü evrede yer alan ülkeler olduğu belirtilmiştir.

2.2.5. Terbiyeci Gümrük Koruması Kuramı

Klasik iktisadî düşüncenin aksine F. List, iktisadî gelişimin devlet müdahalesi olmadan sağlanamayacağını ve uluslararası ticarete serbestliğin, gelişmişlik seviyesi geride olan ülkeler için bir tehdit unsuru olduğunu öne sürmüştür. Bu bağlamda, gelişme yolundaki ülkelere ulusal sanayiinin yeteli olgunluğa erişene dek devlet eliyle dış rekabete karşı korunması gerektiğini vurgulamıştır. Kalkınma sürecinde korunan sanayiiler gelişmelerini tamamladıktan sonra dış rekabete açılabilir ve ihracat yapabilecek bir konuma gelebilmektedir (Han ve Kaya, 2006:242). İktisat literatüründe bu yaklaşım bebek endüstri tezi olarak adlandırılmaktadır.

Ulusların gelişim süreçlerinin tarihsel, coğrafi, iklim gibi pek çok faktöre bağlı olduğunu savunan List, bu faktörlerin ülkeden ülkeye farklılık arz etmesi nedeniyle kalkınma ve sanayileşme politikalarının buna göre uygulanması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda List'e göre yaşadığı dönemde Almanya, İngiliz sanayisine karşı rekabet edemeyecek ve rekabet edebilmesi için dış ticarete korumacılığı benimseyerek gümrük vergilerini artırması, gümrük duvarlarının gölgesinde sanayisini geliştirmesi gerekecektir. Bu anlamda Alman sanayisi belirli bir

olgunluğa erişince de dış rekabete açılarak serbest ticareti güçlü bir şekilde uygulayabilecektir (Özgüven, 2001: 129).

F. List tarafından geliştirilen terbiyeci gümrük koruması kuramı, gelişim evreleri arasında yalnızca dördüncü evrede yer alan ülkeler için geçerli olmaktadır. Nitekim bu ülkeler daha önce değinildiği üzere List tarafından gelişmesini tamamlayabilme potansiyeli olan ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda terbiyeci gümrük korumasının, bu ülkelerin bebek sanayisinin gelişiminin tamamlanmasına kadar uygulanacak geçici bir politika olacağı savunulmuştur. Diğer taraftan List'in temas ettiği bir diğer önemli konu, ülkenin gelişimi için gümrük korumasının yeterli olmayacağıdır. Bu noktada, anılan politikaların alt yapı, eğitim ve hukuk ilintili regülasyonlar ile desteklenmesi gerektiği ve bu sayede gelişim evrelerinin tamamlanarak uluslararası ticarete entegre olabileceği savunulmuştur. F. List'e göre; tarım ürünleri, lüks mallar ve makinalar, korunması zorunlu mallar arasında yer almamalıdır. Diğer taraftan List, yalnızca sanayinin dış rekabete karşı korunması amacıyla korumacı gümrük politikalarının uygulanması gerektiğini vurgulamış ve bu alanda tarım ile ilgilenmemiştir. Nitekim List, yeterince hızlı gelişen bir sanayinin tarım sektöründe gelişimi beraberinde getireceğini öne sürmüştür. Buna ilave olarak coğrafi konum, iklim vb. nedenlerle sanayileşmesi güç olan ülkelerin koruyucu gümrük politikası uygulamaması gerektiğini vurgulamıştır. List'e göre bu ülkeler, ham madde üreticisi ve ihracatçısı olarak dünya pazarında yer edinmeye çalışırsa sömürülme tehlikesi azalacaktır (Kibritçioğlu, 1996: 59-60; Savaş, 2000: 427).

2.3.19.YÜZYILDA ALMANYA VE MİLLÎ İKTİSAT MODELİ

19. yüzyıla Napolyon Savaşları ile giren Almanya, bu yüzyıl boyunca iktisadî ve siyasî yönden hızlı bir değişim yaşamıştır. 18.yüzyılın sonunda Almanya ulusal bağları zayıf olan çok fazla küçük bağımsız devlete bölünmüş haldeydi. Yüzyıllardır Alman devletçiklerinde bir üst yapı olarak görülen Kutsal Roma İmparatorluğu 1806 yılında yıkıldı. İzlenen dönemde farklı bir konfederasyona bağlanan Alman devletçikleri ancak yüzyılın sonlarına doğru Alman devletini inşa edebildi. Almanya'nın Fransa ile arasında yapılan 1870 Savaşında işgal edilmesi, Almanya milliyetçilik akımının yükselmesine ve millî bir bilinci doğmasına neden olmuştur. 19.

Yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa gibi gelişmiş ülkelere kıyasla sanayileşme açısından geride kalan Almanya, klasik iktisat ekolünün önerdiği modellerin ulusal ekonomik gelişim için geçerli olamayacağını inanmış ve çözümü Alman iktisatçı Friedrich List tarafından önerilen Millî İktisat politikalarında bulmuştur (İnceoğlu, 2015: 14).

Almanya’da uygulanan en önemli millî iktisat politikalarından biri korumacı gümrük politikası olmuştur. Nitekim 1879 yılıyla birlikte Almanya, liberal ekonomi ve dış ticaret politikasını terk ederek koruyucu dış ticaret politikalarına yönelmiştir. Almanya yerli sanayi dış pazara karşı korunmuştur. Koruyucu dış ticaret politikaları ile Alman sanayinin gelişmesi, yerli sermayeli şirketlerinin uluslararası pazarlara yönelmesine olanak sağlamıştır (Ortaylı, 2020: 33-35).

Sanayileşmeden önce Alman devletçikleri arasında gerek iktisadî gerekse politik açıdan bir birlik oluşmamıştır. Bu dönemde Almanya, devletçiklere ayrılmış bir ülke görünümünde olmuştur. Bu devletçiklerin gümrük politikaları, bölgeler arası ticaret anlaşmalarını engelleyici nitelikte olmuştur. Devletçiklerin farklı para birimlerini kullanması da Alman iç ticaretini zorlaştırmıştır. Diğer yönüyle bu durum, özellikle piyasa oluşumu önünde bir engel teşkil etmiştir. İlgili dönemde Almanya’da gerek üretim gerekse tüketim düzeyi, yüksek üretim çıktısı sağlayacak büyük fabrikaların inşası için yeterli seviyede olmamıştır. Buna karşın Alman devletçiklerin yönetimleri, iktisadî gelişimi hızlandırabilmek ve sanayileşme hedefine ulaşmak amacıyla Orta ve Kuzey Alman eyaletlerini bir gümrük birliği kurmaya zorlamıştır. Bu bağlamda 1834 yılında toplam 18 Alman devletçığı Zollverein adı verilen bir gümrük birliğine katılmıştır. Anlaşmanın ardından bu birlikte yer alan devletçikler arasında gümrük duvarları kaldırılmış olmasına rağmen, ortak bir para birimi ve ticaret sahası oluşturulmamıştır. 18 devletçik dışında kalan eyaletler de zamanla gümrük birliğine katılmış ve Hans kentlerinin (Hamburg ve Bremen eyaletleri) 1888 yılında birliğe katılmasıyla Zollverein nihai haline kavuşmuştur. Avusturya ise birliğe dahil olmamıştır. Bu sayede Almanya siyasî birliği oluşmadan bir gümrük birliği inşa edebilmiştir. Pek çok araştırmacı tarafından Zollverein, Alman İmparatorluğunun kuruluşu için ilk adım olarak görülmektedir. Zollverein’in, Almanya’nın Avusturya ile iktisadî anlamda rekabet edebilir seviyeye ulaşmasında olumlu bir etkisi olmuştur. (Derya, 2018: 119-120; Altıntaş, 2012: 28). Zollverein sayesinde sanayi ürünlerine

karşı tarım ürünlerini serbest olarak ulaşabilme imkânına sahip olan Batı Alman bölgesi, bu gümrük birliğinden en yüksek faydayı sağlamıştır. Değindiği üzere Zollverein, Alman İmparatorluğunun ve dolayısıyla Alman siyasî birliğinin kurulmasında ilk adım olmuştur (Ortaylı, 2020: 33; Köhnen, 1965: 174).

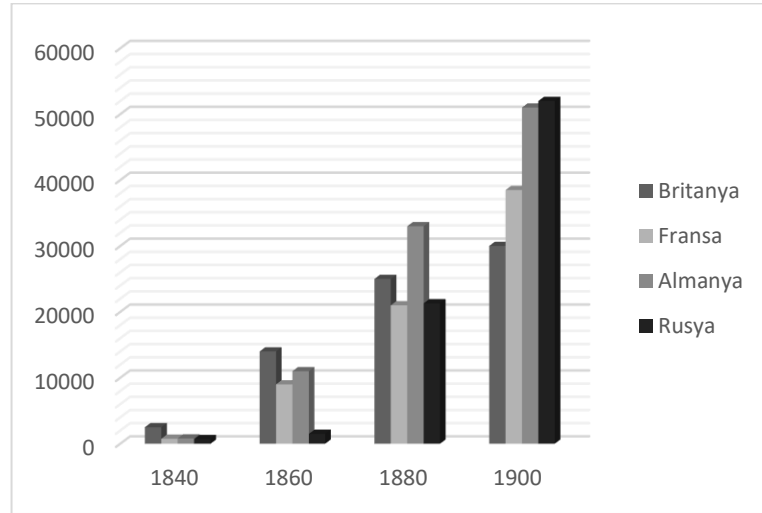
1871 yılı öncesinde Almanya devletçikler halinde kıta Avrupa'sında varlığını sürdürmüştür. Daha önce temas edilen Zollverein'in 1834 yılında kurulmasına rağmen bu Alman devletçikleri iktisadî anlamda birlik olmasına rağmen siyasî anlamda henüz birliğe ulaşamamışlardır. Danimarka, Fransa ve Avustralya'nın Avrupa'da birlik olmuş bir Alman devletinin varlığını millî çıkarları açısından bir tehlike görmesi nedeniyle Prusya ile çatışmıştır. Bu nedenle O. V. Bismarck'ın Prusya'sı ilk olarak 1864 yılında Danimarka'ya ve daha sonra İtalya ile ittifak kurarak 1866 yılında Avustralya'ya savaş açmıştır. Son olarak Prusya 1870 yılında Fransa'ya savaş açmış ve tüm savaşlardan zaferle ayrılmıştır. Savaşın ardından 18 Ocak 1871 tarihinde Almanya, Versailles'te gerçekleştirilen bir açıklama ile Alman Millî Birliği'nin kurulduğunu dünya kamuoyuna ilân etmiştir. Zorlu bir mücadele sonunda Alman Millî Birliği'nin kurulmasında en büyük etken O. V. Bismarck'ın diplomatik başarısı ve ordunun savaş yeteneği olmuştur (Güçyetmez ve Çelik, 2020: 8-11). Sander (2003: 223)'a göre Almanya'nın 19. Yüzyılın son çeyreği boyunca Avrupa'nın iktisadî açıdan en güçlü ülke olmasını sağlayan etken Almanya'nın iktisadî birliği (Zollverein) ve siyasî birliğini kurmasıdır.

Diğer bir yönüyle 1871 yılında siyasî birliğin tesis edilmesi, Almanya'nın yeni ham madde ve pazarlara ulaşmasını sağlamıştır. Hızlı nüfus artışına demir, çelik, kömür, elektronik, kimya ve makine sanayiinde yaşanan olumlu gelişmelerin eşlik etmesi, Alman ekonomisinin büyüme hızının giderek artarak dünyanın en güçlü ekonomilerinden birine dönüşmesine olanak sağlamıştır. Sanayide yaşanan bu olumlu gelişmelere karşın Almanya'nın en büyük zaaflarından biri başta kauçuk, ipek ve petrol gibi sınai ürünlerde ve patates, arpa ve pancar gibi tarım ürünlerinde dışa bağımlılığının devam etmesi olmuştur. Bu anlamda Almanya, ilgili dönemde mamul ürünleri ihraç eden ve gıda ile ham sanayi ürünleri ithal eden bir ülke görünümünde olmuştur. 1880-1913 döneminde Almanya'nın ihracatı yaklaşık %127, ithalatı ise yaklaşık %143 oranında artmış ve toplam ticarete ise yaklaşık %135 oranında genişleme meydana gelmiştir. Bu anlamda Almanya, Avrupa pazarında rekabet

gücünü dikkate değer ölçüde artırmıştır. Almanya 1881 yılında toplam ithalatının yaklaşık %81'ini Avrupa ülkelerinden sağlarken, bu oran 1913 yılında %58'e gerilemiştir. Bu olumlu gelişmenin arka planında Almanya'nın millî iktisat anlayışı çerçevesinde uyguladığı korumacı politikalar yer almaktadır. Nitekim Sander (2001: 223) 'a göre 1871-1914 yılları arasında Alman sanayisinin sürekli ve hızlı bir şekilde büyümesinde Bismarck döneminde uygulanan millî iktisat politikaları etkili olmuştur. (Reyhan, 2005: 241-242).

Alman sanayisi en ciddi atılımlarını imparatorluk döneminde gerçekleştirmiş ve ticari sermaye ve bankacılık faaliyetleri sanayiye doğru yönelmiştir. Başta bankalar olmak üzere finansal kuruluşların sanayi ile sıkı bağı, küçük ve orta boylu sanayi tesislerinin tasfiyesini hızlandırmış ve büyük şirketlerin büyümesine olanak sağlayarak tekeli bir kapitalizmi ortaya çıkarmıştır. Alman devletinin gümrük himayesi ve sübvansiyonları da bu eğilimi desteklemek amacı taşımıştır. Almanya'da sermayesi 10 Milyon Mark'ı aşan millî şirket sayısı 1888 yılında 74'iken hızla yükselerek 1909 yılında 209 olmuştur (Ortaylı, 2020: 34).

Şekil 4: Avrupa'da Demiryolu Uzunluğu (1840-1900)

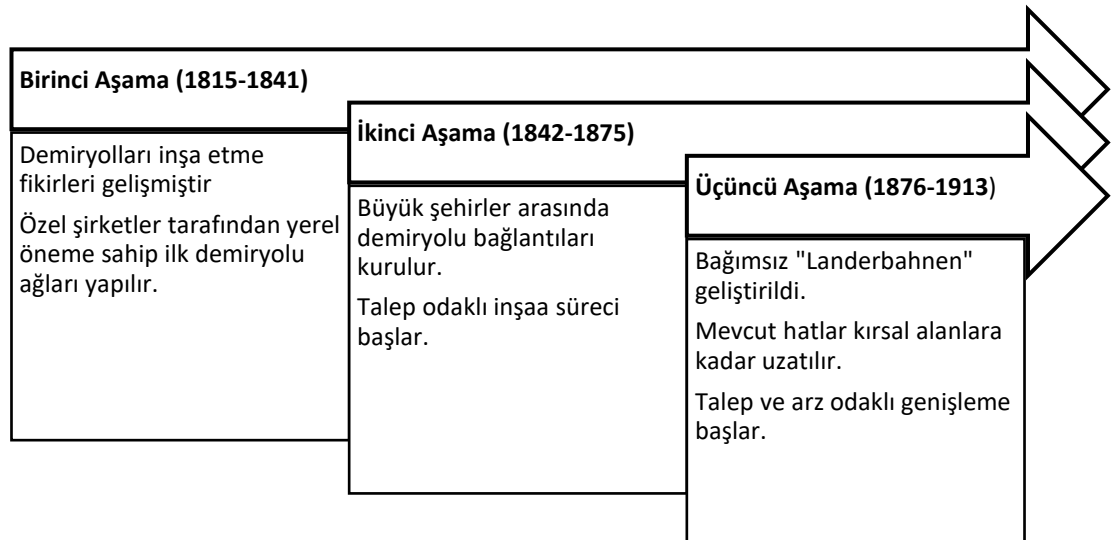

Kaynak: Cha, 2008

Almanya'da millî iktisat döneminde uygulanan politikalardan biri demiryolları alanındadır. Gümrük Birliği ve demiryollarını siyam ikizi olarak nitelendirilen Friedrich List'in fikirlerinden esinlenerek geliştirilen ve ilk kez 1837 yılında Bavyera-

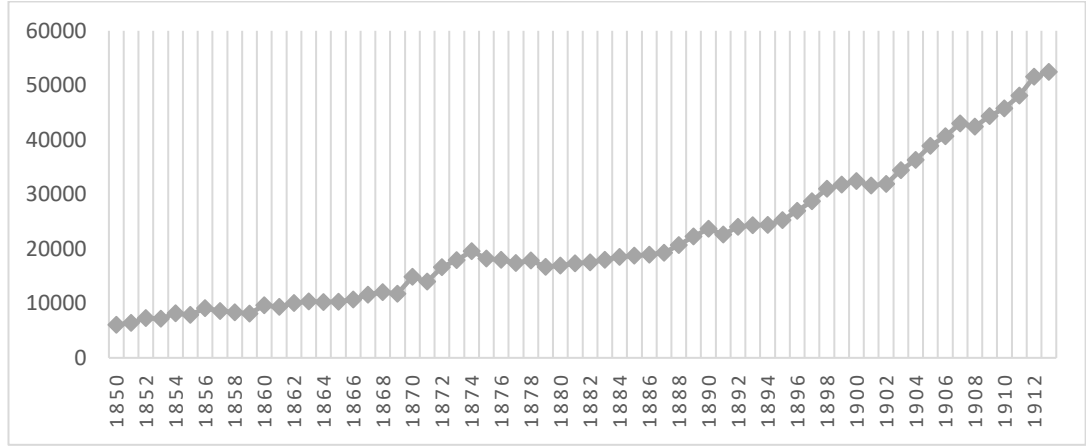
Lüdwig hattı ile başlayan demiryolları yapımı, izleyen yıllarda hız kesmeden devam etmiştir. İlk ticari demiryolu hattı ise 1837 yılında yapılan Leipzig-Dresden hattı olmuştur. Almanya’da demiryollarının tesis edilmesi, List’in siyam ikizi benzetmesini haklı çıkarmıştır. Nitekim Almanya’da bu dönemde gümrük birliğine katılan devletçikler arasında ulaşım maliyeti ciddi ölçüde düşmüştür. Ayrıca demiryolu yapımında kömüre ve demire olan talep artmış ve bu iki sektörde kârlılık seviyesi artmıştır. Toplam yatırımlardan payını yaklaşık %25’e kadar çıkaran demiryolu sektörü, bu dönemde adeta Alman ekonomisinin kalbi olmuştur. 1840’lı yılların başında Avrupa’da en uzun demiryollarına Britanya sahipken, özellikle 1860’lı yıllarla birlikte bu alanda Almanya ön plana çıkmaya başlamış ve 1880’li yıllar itibarıyla Avrupa’da en uzun demiryollarına sahip ülke konumuna yükselmiştir (Heinze ve Kill, 1988: 116). List’e göre demiryolları, yalnızca bir altyapı yatırımı ve iktisadî kazanç olarak görülmemektedir. List Alman devletinde demir yolu ağının yapımını, özellikle ulusal ruhu geliştirmek ve yaşatmak için önemli görmektedir. Nitekim List’e göre ulusal demiryolu ağı hem ulusun savunma gücünü artırmak hem de ulusal ruhu yaşatmak anlamına gelmektedir (Köhnen, 1965: 176; Yıldız, 2013: 68).

Şekil 5: Alman Demiryollarının Gelişim Aşamaları

Kaynak: Heinze ve Kill, 1988

Şekil 6: 1850-1912 Döneminde Almanya GSYİH'nin Gelişimi (Mark)

Kaynak: Fremdling, 1995

Özellikle 1841-1875 döneminde Almanya’da tüm şehirler arasında demir yolu bağlantıları kurulmuş ve I. Dünya Savaşından önce mevcut hatların kırsal alanlara kadar genişletilmiştir. Büyük şehirler arasında demiryolu bağlantılarının kurulması ise 1842 yılında başlamış ve 1875 yılına dek devam etmiştir. Almanya’da demiryolları yapımının gelişimi Şekil 4’te özetlenmiştir. Gerek Zollverein gerekse demiryolu hatları, Almanya’da iç ve dış ticaretinin canlanmasına ve pek çok bölgenin gelişimine ciddi katkı sağlamıştır. Nitekim demiryolları kurulmadan önce Almanya’nın herhangi bir bölgesinde üretilen bir mal, diğer bölgelere ulaştırıldığında vergi vb. maliyetlerin etkisiyle fiyatı ciddi ölçüde pahalılaşarak pazara sürülüyordu. Bu açıdan Friedrich List’in millî iktisat doktrinin anahtar uygulamaları olarak görülen Zollverein ve demiryolu hatlarının tesis edilmesi gerek bölgelerin gerekse bir bütün olarak Alman devletinin toplam imalatına ve ticaretine olumlu yansımıştır. Birleşik bir Alman ekonomisinin inşası için Zollverein kilit bir rol oynamış ve Zollverein’i fiili olarak gerçekleştiren demiryolları olmuştur. Bu bakımdan Zollverein ve demiryolları yapımı birbirlerini destekleyen ve Alman ekonomisinin gelişimine katkı sağlayan iki temel gelişme olmuştur. Diğer taraftan bu gelişmeleri ilkökul eğitiminin yaygınlaştırılması ve sanayi firmalarındaki araştırma labarotuvraları ile desteklenmiş teknik üniversitelerin desteklemesi de göz ardı edilmemelidir (Heinze ve Kill, 1988: 105).

List’in millî iktisat sistemiyle Almanya’nın sanayileşmesi çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1895 yılından 1907 yılına dek makine-teçhizat yapımında çalışan işçi

sayısı yaklaşık 500 bin kişiden yaklaşık 1 milyona artarak yaklaşık iki katına çıkmıştır. Artan sanayi istihdamının sonucunda göçlerde keskin bir düşüş meydana gelmiştir. 1880’li yıllarda ortalama 130.000 kişi yurt dışına göç ederken, bu sayı 1890’lı yıllarında ortalarında 20.000 kişiye düşmüştür. Ülkede nüfusun önemli bir bölümü, Prusya’nın doğu eyaletlerini terk etmiş ve büyüyen Berlin ve Ruhr bölgesine yerleşmiştir. İktisadi gücü itibarıyla Almanya, 18.yüzyılın en güçlü ekonomisine sahip olan ülkelerinden biri olan İngiltere’yi geçmiştir. Nitekim 1870’li yılların başında İngiltere, Almanya’nın yaklaşık iki katı kadar çelik üretirken, 1893 yılı itibarıyla Almanya çelik üretiminde İngiltere’yi aşmıştır. 1914 yılı itibarıyla Almanya, İngiltere’nin iki katından fazla çelik üreten sanayileşmiş bir ülke konumuna yükselmeyi başarmıştır. İmparatorluğun ilk yıllarında nüfusun yaklaşık %67’si kırsal alanda yaşarken, 1910’lu yıllarda bu oran %40’a gerilemiş ve nüfusun önemli çoğunluğu sanayi kentlerine göç etmiştir. Kırsal nüfustaki keskin düşüşe rağmen tarımsal üretimdeki faaliyetlerde ilerleme yaşanmıştır. 1913 yılı itibarıyla sanayi üretimi, GSYİH’den yaklaşık %60 pay almıştır (Britannica, 2022). Şekil 5’te Almanya’nın özellikle 1890’lı yıllarla birlikte millî gelirini ciddi ölçüde artırdığı açıkça görülmektedir (Fremdling, 1995).

19. yüzyıl sonlarında Alman dış ticaretinin hızla gelişmesi, diğer sanayileşmiş ülkelerin karşı tedbirler almasına yol açmıştır. 1886 yılında ABD’de yer alan bir sergide Alman mallarının ucuz ve kalitesiz olduğu şeklinde bir propaganda yapılmıştır. Benzer şekilde 1887 yılında İngiliz hükümeti “Merchandise Marks Acts” (Ticari Markalar Yasası) kararlarıyla iç sanayisini Almanya ve diğer ülkelere karşı korumaya çabalamıştır. Bu kararlar, tüm ithal ürünlerin orijinal ülkesinin ibaresini taşımayı zorunlu hale getirmiştir. “Made in Germany” ibaresi ile damgalanan Alman malları, izlenen dönemlerde dünya piyasasında geniş bir pay almış ve Alman dış ticareti hızla büyüyerek diğer ülkelerin ihracat seviyelerinin gerilemesine yol açmıştır (Köhnen, 1965: 206).

Millî İktisat modelinin uygulandığı dönemde ara malı ve yatırım malları Alman sanayisinin en dinamik sektörleri olmuştur. Daha önce temas edildiği üzere kömür, demir ve çelik kilit bir sektör konumundayken, bunlara ilave olarak kimya ve elektrik en hızlı büyüyen iki endüstri dalı olarak göze çarpmıştır. Kömür, pek çok sanayi üretim maddelerinin ham maddesi veya ilk maddesi olarak giderek önem kazanan bir yakıt

olmuştur. Nitekim bu dönemde aydınlatma, ısıtma gazları, kimyevi boyalar, ilaçlar, yakıtlar ve plastik maddelerin çoğu kömürden elde edilmiştir. Demir ve çelik üretiminde ise Almanya, 19. Yüzyılın sonları ve 20.yüzyılın başlarında İngiltere'yi geçerek ton itibarıyla dünya dış ticaretinde ikinci sıraya yerleşmiştir (Köhnen, 1965: 205). Bakır, maden, çinko ve kurşun madeni üretiminde de ciddi bir gelişim kaydeden O. V. Bismarck'ın Almanya'sı; pancar şekeri istihsalı, sun'i gübre imalatı ve kimyevi maddelerde de dünyanın en geniş çaplı üretimini yapan ülke konumunda olmuştur (Andr , 1938: 202). Bu sektörlerde faaliyet gösteren firmalar hızlı bir şekilde büyürken, bunu sağlayan bir etken Alman sanayisi ile Alman bankaları arasında yapılan sıkı iş birliği olmuştur. Bu dönemde Alman bankaları, sadece kâr amacı güden bir finansal kuruluş olmaktan ziyade müşterilerinin, yani firmaların sabit yatırımlarının finansmanını sağlayan ve hatta onlara ortak olabilen destekleyici bir g   olmuştur (Yayla, 2020: 237).

1870-1910 yılları arasında İngiltere ve Fransa'nın nüfusu sırasıyla %37 ve %8 oranında artış gösterirken; Almanya'nın nüfusunun yaklaşık %50 oranında artarak 40 milyondan 60 milyon seviyesine ulaşması, Almanya'nın tahıl ürünlerinde ithalatının artmasına yol açmıştır. Diğer taraftan 1882 yılında tarım sektöründe çalışan nüfus, sanayi ve ticaret alanında çalışan nüfusa yakinken; 1895 yılında 2 milyon azalmıştır. Bu gelişmeleri dikkate alan O. V. Bismarck, tarım ürünleri ithalatında koruyucu gümrükleri ihdas etmiştir. Bu gümrük politikasının bir sonucu olarak Alman tarım sektörü, I. Dünya Savaşının başında verimli iktisadî sektörler arasında yer almıştır. Tarım sektörünün ardından sanayi sektöründe de koruyucu gümrükler uygulanmış ve yerli üretim dış rekabetten zarar görmesi engellenerek dünya pazarındaki rekabetçiliği muhafaza edilmiştir (K hnen, 1965: 204-205).

Sanayinin ve ticaretin finansmanı amacıyla 1870 yılında kurulan Deutsche Bank, Almanya'nın sanayileşmesinde önemli bir rol oynamıştır. 10 Mart 1870 tarihinde kurulan bankanın tüzüğünde bankanın amacı bankacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve Almanya'nın yabancı ülkelerle ticari ilişkilerinin teşviki ve kolaylaştırılması olarak belirtilmiştir. Deutsche Bank'ın kurulmasındaki temel amaç Alman dış ticaretinin finansmanının başta İngiltere olmak üzere yabancı ülkelerden sağlanmasını engellemek ve uluslararası ticareti canlandırmak olmuştur. Banka'nın en önemli faaliyet alanlarından biri elektrik ve demir- elik sanayiinin finansmanını

sağlamak olmuştur. Deutsch Bank, 19.yüzyılda Alman sanayiinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır (Eyüboğlu, 2010: 25).

1873 yılında Almanya’da ulusal para yasası yürürlüğe girmiş ve izlenen yıllarda yabancı banknotlar yürürlükten kaldırılmış ve Alman Markı altın karşılığı olan bir yasal ödeme aracı olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Alman markı, uyruğu ne olursa olsun herkes tarafından değeri saptanmış altın onsu ile takas edilebilir hale getirilmiştir (Eyüboğlu, 2010: 21).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİ VE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu açısından oldukça zorlu geçen bir dönemi ifade etmektedir. Bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu çok sayıda savaşa katılmış ve isyanlarla karşılaşmıştır. Savaş tazminatı, toprak kaybı, iç huzursuzluk ve artan dış borç yükü bu dönemde Osmanlı İmparatorluğunu ekonomik açıdan çıkmaza sokmuştur. Diğer taraftan Batı'nın sanayi devrimiyle iktisadî ve siyasî açıdan güçlenmesi ve Osmanlı'nın bu gelişmelere ayak uyduramaması imparatorluğun sıkıntılı bir döneme geçişinin ilk işareti olmuştur.

Bu dönemde Osmanlı ekonomisinin yapısı ham madde ihraç eden ve sınai ürünler ithal eden bir görünümde olmuştur. İktisadi faaliyetlerde tarımsal üretim ön planda yer almıştır. Bu dönemde devletin en ciddi sorunu artan dış borçların yarattığı iktisadî sorunlar olmuştur. Özellikle bu yüzyıl boyunca yabancı ülkelere imtiyaz hakları verilmesi Osmanlı İmparatorluğu'nu ciddi çıkmaza sokmuştur. Bu açıdan Baltalimanı Antlaşması (1838) tipik bir örnek mahiyetindedir. Kapitülasyon sistemine geçilmesine olanak sağlayan bu antlaşma ile Osmanlı sanayisi büyük bir darbe görmüş ve malî çöküntü hız kazanmıştır. Nitekim Sultan Abdülmecit'in hükümdar olduğu 1854 yılında ilk dış borç alınmasını takip eden yıllarda devletin iç ve dış borç yükü hızlı bir şekilde artmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî olarak çalkantılı bir yapıda olması ve iktisadî olarak bunalıma girmesi nedeniyle 19.yüzyıl sonlarına doğru pek çok siyasî teşkilat ortaya çıkmıştır. Tarihsel etkileri açısından bunlardan en önemlisi 1889 yılında meşruti yönetim biçimini yürürlüğe koymak amacıyla yola çıkan ve gizli bir cemiyet olarak kurulan İttihat ve Terakki (İTC) cemiyeti olmuştur. Türkiye'de ilk siyasî parti olan İttihat ve Terakki, özellikle imparatorluğun yaşadığı sorunlara çözüm bulmak amacıyla siyasî faaliyetlerine başlamış ve muhalif bir tutum sergileyerek II. Meşrutiyetin ilân edilmesini sağlamıştır.

II. Meşrutiyetinin ilân edilmesinin ardından gerçekleştirilen 1908 seçimlerinde yönetimin çoğunluğunu ele geçiren İttihat ve Terakki cemiyeti, bu dönemde pek çok siyasî faaliyette bulunmuştur. Bir başka deyişle, II. Meşrutiyetin ardından ülkede siyasî parti kavgaları baş göstermiştir. İttihat ve Terakki'ye karşı yapılan 31 Mart Ayaklanması'nın ardından cemiyete yakınlığıyla bilinen Selanik Ordusu (Hareket Ordusu)'nun başkent İstanbul'a gelmesi ve Yıldız Yağması (1909) olayının ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi bu dönemde yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Diğer taraftan 1913 yılında Bâb-ı Ali baskını sonrası İttihat ve Terakki iktidarı ele geçirmiş ve cemiyetin tam iktidarlık dönemi başlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı'da iktisadî ve siyasî alanda yaşanan bu gelişmeler nedeniyle Ortaylı (2019), bu dönemi "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" olarak tanımlamıştır.

Bu bölümde ilk olarak 19. Yüzyılda Osmanlı ekonominin görünümüne yer verilmiştir. Bunu İttihat ve Terakki cemiyeti izlemiş ve bu başlık altında cemiyetin kuruluşu, ideolojik kimliği, siyasî faaliyetleri ve iktisadî anlayışı ele alınmıştır.

3.1. 19. YÜZYILDA OSMANLI EKONOMİSİNİN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse dünya ekonomisi açısından 19. Yüzyıl radikal değişimlere sahne olmuştur. 18. Yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkan Sanayi Devrimi oldukça hızlı bir toplumsal dönüşüme imkân tanımıştır. Bu dönemde İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerde üretim seviyeleri dikkate değer ölçüde artarken, hane halklarının tüketim alışkanlıkları değişmeye başlamıştır. Sanayi devrimiyle birlikte Avrupa halklarının refah seviyesinde ciddi bir yükseliş yaşanırken, az gelişmiş ülkelere yönelik sömürgecilik faaliyetleri yaygınlık kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğunda ise sanayi devrimi yaşanmamış ve bu dönemde iktisadî faaliyetinin itici gücü tarım sektörü olmuştur. Özellikle 1820'li yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu; Batı'nın politik, iktisadî ve askerî baskısı altında gerilemeye başlamıştır. Devletin ıslahı ve benzeri çeşitli reformlar bu dönemde yaşanan gerilemeyi durdurmak adına başarılı olmamıştır (Tokgöz, 2000: 375).

Osmanlı İmparatorluğunda 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren hammadde ihracatı ve sanayii ürünleri ithalatı şeklinde uluslararası uzmanlaşmanın klasik şekli geçerli olmuştur. Bu dönemde Avrupa menşeli sanayi ürünleri Osmanlı'nın iç

piyasasına dikkate değer ölçüde hâkim olmuştur. Yüzyılın başında imparatorluk, sanayi devriminin itici sektörlerden biri olarak nitelendirilen tekstil ürünlerinde otarşik (kendi kendine yeten) bir görünümdeyken, yüzyılın sonlarına doğru tekstil ürünlerinde yurt içi tüketiminin yaklaşık %90'ını ithalat aracılığıyla sağlayabilmiştir. Cumhuriyet döneminde ilk sanayileşme hamlesinin “üç beyazlar” sloganı ile simgelenmesi, 19. yüzyılda Osmanlı'nın sanayi alanında geride kaldığına ilişkin argümanları desteklemektedir (Boratav, 2016: 20).

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun ihracat politikası, provizyonist (iaşeci) bir yapıda olmuştur. Buna göre tarım ve sınai ürünlerde iç tüketim karşılandıktan sonra kalan kısım ihraç edilebilmiştir. Bununla birlikte devlet, yed-i vahit usûlü ile ürünlerin alım-satımında tekeli koyabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun dış ticareti, neredeyse Tanzimat fermanına dek fiskalist ve iaşeci kaygılarla yürütülmüş ve yabancı ülkelere verilen kapitülasyonlar iktisadî karar mekanizmalarında önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda 1838 yılında Birleşik Krallık ile imzalanan Baltalimanı antlaşması Osmanlı ekonomisini derinden etkileyen bir ticari antlaşma olması itibarıyla önem arz etmektedir. Baltalimanı antlaşması, tekel sisteminin ortadan kaldırılmasını kapsarken; Birleşik Krallık'ın arzu ettiği miktarda ham maddeyi satın alması, Birleşik Krallık vatandaşlarının vergi konusunda Osmanlı tacirleriyle aynı koşullara sahip olarak Osmanlı iç ticaretine katılabilmesi, Birleşik Krallık ile transit ticarete vergi muaflığı sağlanması ve diğer bazı gümrük muafiyetleri gibi Osmanlı aleyhine olacak maddeleri de içermektedir. Baltalimanı antlaşması, kapitülasyonların önemli bir evresi olarak görülmektedir. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğunda kamu maliyesinin çıkmaza girmesine ve ticaret ortamının köklü bir şekilde değişmesine yol açmıştır. Buna ek olarak, 1838-1846 döneminde ticaret antlaşması yapılan, çoğunluğu Avrupa kıtasında yer alan diğer yabancı devletler de Birleşik Krallık'ın Baltalimanı antlaşmasında elde ettiği imtiyazlara benzer haklara sahip olmuştur. 1846 tarihinde imzalanan Rus Ticaret antlaşmasında Rus tüccarların; perakende ticaret (savaş alet ve malzemeleri, enfiye ve müskirat gibi ürünlerde) yapma olanağı ortadan kaldırılırken; tuz, tütün, sülük gibi ürünlerde bazı imtiyaza sahip olmuştur. İlk olarak 1861 tarihinde Fransa ile yapılan ve Kanlıca Ticaret Antlaşması ile devam eden süreçte, Baltalimanında yabancılara tanınan imtiyazlar tamamıyla korunmuş ve buna ilave olarak bazı ürünlerin ticaretine kısıtlamalar getirilmiştir. Bu çerçevede 1861 yılında

Fransa, İtalya, Belçika; 1862 yılında Rusya, ABD, İsveç, Danimarka, Prusya, Hollanda, İspanya ve Avusturya, 1866 yılında Meksika ve son olarak 1868 yılında Portekiz, yapılan ticaret antlaşmaları ile ciddi imtiyazlar elde etmiştir (Özgün, 2008: 8-9). Baltalimanı antlaşması ile özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsız bir dış ticaret politika uygulama seçeneği ortadan kalkmış ve kapitalist dünya piyasası ile bütünleşmesinde yeni bir dönemin başlamasında temel etken olmuştur (Tezel, 2002: 66).

Devlet ile yerel halk arasında dengeleri değiştiren önemli bir gelişme 1858 yılında yaşanmıştır. 1858 yılında Arazi Kanunnamesi ile toprak mülkiyeti şekilleri üzerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunname ile Osmanlı İmparatorluğu toprak mülkiyetini özelleştirmiş ve alım-satım işlemleri üzerindeki engelleri kaldırmıştır. Özellikle ayan ve diğer yerel unsurların gücünü sınırlamak ve tarımsal üretimin artmasını sağlamak amacıyla çıkarılan bu kanunname sayesinde bütçe konusunda sıkıntı yaşayan merkezî hükümetin vergi gelirlerini de artırmak amaçlanmıştır. Oysa Arazi Kanunnamesi, toprak mülkiyeti üzerindeki fiili yapıların sosyal, politik ve iktisadî çok sayıda etken tarafından belirlenmesi nedeniyle kendi başına yeterli olmamış, bu kanunnameden sınırlı bir kazanım elde edilmiştir (Pamuk, 2012: 9).

Daha önce değinildiği üzere Osmanlı İmparatorluğu, Sanayi Devriminin ardından sanayi alanında pek çok Avrupa ülkesinin gerisinde kalmıştır. Bu bağlamda 19.yüzyıl reform hareketleri çerçevesinde atılan sanayileşme politikaları ile imparatorluk, pek çok fabrika inşa edilmesine öncülük etmiş ve özel sermayeli fabrikalar kurulmuştur. Tarihsel açıdan sırasıyla 1810 yılında Beykoz Deri Eşya fabrikası, 1835 yılında İstanbul Feshane, 1845 yılında Hereke Kumaş Fabrikası, 1850 yılında Bakırköy Pamuk Fabrikası ve 1892 yılında Yıldız Çini fabrikası bu dönemde kurulan önemli kuruluşlar arasındadır. Özellikle sanayileşme çabalarının etkili olması adına sanayi mekteplerinin kurulması, yurt dışından alanında uzman mühendislerin ülkeye getirilmesi ve vergi muafiyeti gibi destekleyici politikaların uygulanmasına rağmen Batı tipi sanayileşme hedefi beklentileri karşılayamamıştır. Fakat bu dönemde üretimde çeşitliliği sağlayan fabrikaların tesis edilmesi Osmanlı ekonomisinde üretim faaliyetlerinin kısmen iyileşmesine imkân tanımıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun sanayileşme konusundaki çabalarının temel

motivasyon kaynağı Batı'ya benzer bir üretim tarzına ulaşılma arzusudur (Kurt vd., 2016: 254-255).

19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi, mamul malların ithal eden ve tarımsal mallar ihraç eden bir yapıda olmuştur. Çeşitli girişimlere rağmen bu dönemde ilkel bir tarım toplumu özelliklerini koruyan Osmanlı ekonomisi, zirai alanda makineleşmede Batı'nın oldukça gerisinde kalmıştır. Nitekim demir sabanlar gibi modern aletlerin tarımda kullanılması ancak 19.yüzyılın sonlarında gerçekleşebilmiştir. Bir başka deyişle, Osmanlı İmparatorluğunda yüzyıl boyunca tarımsal üretim giderek artarken, zirai faaliyetlerde teknolojik gelişim yeterince sağlanamamıştır. Tarım sektöründe gözlenen iki temel problem, işgücü kıtlığı ve toprağın görece bolluğu olmuştur. Bu nedenle geniş ve verimli tarımsal arazilerin oldukça sınırlı bir kısmında üretim yapılabilmektedir. Bir başka deyişle, tarımsal faaliyette ciddi bir işgücü ihtiyacı olmuş ve bunu karşılayacak seviyede işgücü sağlanamaması nedeniyle tarımsal araziler âtil kalmıştır. İmparatorluğun bu dönemde ürettiği temel tarım ürünleri tahıl, baklagil, sınai bitkiler ve bağ ve bahçe ürünleri olmuştur (Güran, 1998: 75).

Gerek sermaye birikiminin yetersizliği ve savaşların finansmanı gerekse sanayileşme konusunda Batı'nın oldukça gerisinde kalması nedeniyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun dış borçları giderek artmış ve iktisadî ve siyasî çöküşüne zemin hazırlamıştır. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı antlaşmasının bir sonucu olarak sanayileşmiş çoğu Avrupa ülkesinin sınai ürünleri Osmanlı İmparatorluğuna bir engel olmaksızın girebilmiştir. Bu nedenle yerli tüccarların rekabet edebilme gücü dikkate değer ölçüde zayıflamıştı. 1841 yılıyla birlikte hızla artan bütçe açıkları ise borçlanmanın ivme kazanmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Nitekim 1845 tarihinden sonra Osmanlı ithalatı, yaklaşık beş kat artış göstermiş ve ihracat tarafında ise görece yavaş bir artış yaşanmıştır. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu'nda dış ticaret açığı hızla genişlemiş ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ödemeler bilançosu açıkları, devletin değerli madenlerinin (altın, gümüş, bakır para gibi) yurt dışına akmasına yol açmıştır. Dış borçların neden olduğu ödeme zorlukları, Osmanlı İmparatorluğunun mali disiplinin ciddi ölçüde bozulmasına neden olmuştur (Kazgan, 1995: 1).

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğunun Dış Ticareti (1894, Kuruş)

Ülke	İthalat		İhracat		Dış Ticaret Açığı	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
	Düzey (Guruş)	%	Düzey (Guruş)	%		
İngiltere	931.522.445,00	38,69%	595.391.442,00	43,31%	-336.131.003,00	63,92%
Almanya	30.712.513,00	1,28%	27.750.998,00	2,02%	-2.961.515,00	90,36%
Avusturya	486.296.695,00	20,20%	131.698.998,00	9,58%	-354.597.697,00	27,08%
İtalya	65.589.206,00	2,72%	47.559.109,00	3,46%	-18.030.097,00	72,51%
İspanya	222,00	0,00%	115.000,00	0,01%	114.778,00	51801,80%
İran	70.376.500,00	2,92%	1.344.009,00	0,10%	-69.032.491,00	1,91%
İsveç	5.845.833,00	0,24%	0,00	0,00%	-5.845.833,00	0,00%
ABD	7.294.999,00	0,30%	22.352.998,00	1,63%	15.057.999,00	306,42%
Belçika	66.414.986,00	2,76%	4.955.220,00	0,36%	-61.459.766,00	7,46%
Danimarka	246.430,00	0,01%	1.557.888,00	0,11%	1.311.458,00	632,18%
Rusya	165.133.901,00	6,86%	40.054.555,00	2,91%	-125.079.346,00	24,26%
Romanya	75.338.085,00	3,13%	19.908.444,00	1,45%	-55.429.641,00	26,43%
Japonya	1.559.486,00	0,06%	7.111,00	0,00%	-1.552.375,00	0,46%
Sırbistan	5.859.058,00	0,24%	7.358.333,00	0,54%	1.499.275,00	125,59%
Felemenk	16.868.403,00	0,70%	33.076.778,00	2,41%	16.208.375,00	196,09%
Fransa	274.221.001,00	11,39%	382.251.220,00	27,80%	108.030.219,00	139,40%
Karadağ	620.516,00	0,03%	56.208,00	0,00%	-564.308,00	9,06%
Yunan	44.425.057,00	1,85%	21.287.111,00	1,55%	-23.137.946,00	47,92%
Mısır	53.961.841,00	2,24%	0,00	0,00%	-53.961.841,00	0,00%
Bulgaristan	103.352.846,00	4,29%	38.089.776,00	2,77%	-65.263.070,00	36,85%
Sisam	15.139,00	0,00%	361,00	0,00%	-14.778,00	2,38%
Tunus	1.893.807,00	0,08%	24.971,00	0,00%	-1.868.836,00	1,32%
Genel Toplam	2.407.548.969,00		1.374.840.530,00		-1.032.708.439,00	57,11%

Kaynak: Güran, 2019

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun ihracatında en büyük paya sahip ürünler arasında; pamuk, ham ipek, hububat, tütün, üzüm, incir, meşe palamudu, yün gibi tarım ürünleri ve hammaddeler yer almaktadır. Diğer taraftan, ithalatta ise demir-çelik, askeri malzeme ve donanım, dokumalar gibi mamul mallar en büyük paya sahip olmaktadır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatta en önemli dış ticaret partneri Avrupa ülkeleri olmuştur. Nitekim Tablo 1'de bu durum açıkça görülmektedir. 1894 yılı verileri ile hazırlanan ve Osmanlı'nın dış ticaretini gösteren bu tablo incelendiğinde toplam ithalatın yaklaşık %40'ının İngiltere, %20'sinin Avusturya ve %11'inin ise Fransa ile gerçekleştiği görülmektedir. Bu anlamda ithalatın yaklaşık dörtte üçü Avrupa ülkelerinden sağlanmakta olduğu söylenebilir.

İhracatta ise yine bu ülkelerin büyük paya sahip olduğu görülmesine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu çok ciddi bir dış ticaret açığı vermiştir. Nitekim 1894 yılında Osmanlı'nın ihracatı, ithalatının yalnızca %57'sini karşılayabilmektedir. Ayrıca Osmanlı'nın dış ticaret açığının toplamda 1.032.708.439 Kuruş olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğunun Bazı Önemli Dış Borçlanmaları (1854-1906)

Tarih	Borçlanma Nedeni	Borç Miktarı	Para Birimi	Alacaklı
1854	Kırım Savaşının Finansmanı ve silah alımı	3.000.000	Sterlin	Dent Palmer ve Ortakları(Londra) ve Goldschmid ve Ortakları (Paris)
1855	Kırım Savaşının Finansmanı ve silah alımı	5.000.000	Sterlin	Rothschild Brothers (Londra), Fransa ve İngiltere
1858	Kaimelerin Tedavülünden Çekilmesi	5.000.000	Sterlin	Dent Palmer (Londra) ve Ortakları
1862	Kaimelerin Toplanması ve Birikmiş İç-Dış Borç Ödemeleri	200.000.000	Fransız Frangı	Deveaux ve Ort. Ve Osmanlı Bankası
1865	I.Tertip Genel Borçları	900.000.000	Fransız Frangı	General Credit and Finance (Londra)
1871	Kısa Vadeli Borçların Ödenmesi ve Bütçe Açığı Finansmanı	5.700.000	Sterlin	Crédit Général Ottoman, Louis Cohen and Sons Dent Palmer ve Ort.(Londra)
1888	Almanya'dan Satın Alınan Askeri Mühimmat Bedeli	30.000.000	Mark	Deutsche Bank

Kaynak: Özdemir, 2010.

Kırım savaşı ve diğer nedenlerle ihtiyaç duyulan silahların alımının finansmanı amacıyla 1854 yılında Sultan Abdülmecit'in 4 Ağustos tarihindeki fermanı ile Londra bankerlerinden (Dent Palmer and Company ve Goldsmith and Company) toplam 3 milyon sterlin dış borç alınmış ve bu borç Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dış borcu olarak tarihe geçmiştir. İzlenen yıllarda, yani 19. yüzyıl boyunca alınan dış borçlar ve borçlanmanın nedenini gösteren zaman çizelgesi Tablo 2'de yer almaktadır. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl boyunca ciddi bir borç yükü altına girdiği ve

en ciddi borçlanmalarını silah alımı, savaşların finansmanı, birikmiş iç ve dış borcun ödenmesi ve bütçe açığının finansmanı amacıyla gerçekleştirdiği görülmektedir.

19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun yarı-sömürge statüsü, sanayileşmenin ve sermaye birikimin devlet ve özel kesim tarafından sağlanmasını güçleştiren temel etkenlerden biri olmuştur. Yurt içi pazarın yeni sanayi firmalarını uyardığında bu imkânların önemli ölçüde ayrıcalıklı konumda yer alan yabancı sermayedarlara veya yabancı devletlerin koruduğu gayrimüslimlerin eline geçtiği görülmüştür. Yüzyıl boyunca siyasî bağımsızlığa ulaşan devletlerin neredeyse tümü sanayileşme sürecinde koruyucu gümrük politikasını bir araç olarak kullanırken, 1838 yılında imzalanan Baltalimanı antlaşması Osmanlı İmparatorluğunun atabileceği sanayileşme adımını engellemiştir. Osmanlı'nın bu dönemde gümrük oranlarını artırma çabası, yabancı devletlerin müdahalesi ile engellenmiştir (Tezel, 2002: 74).

3.2.İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

3.2.1.Kuruluş

Osmanlı milliyetçiliğini savunan Yeni Osmanlılar⁶ hareketinin devamı niteliğinde olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 19.yüzyıl sonlarında iktisadî ve sosyal açıdan bunalımın hâkim olduğu Osmanlı İmparatorluğunun yaşadığı sorunları gidermek amacıyla Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesini talep eden bir grup aydın öğrenci tarafından 21 Mayıs 1889 tarihinde gizli bir cemiyet olarak kurulmuştur. Cemiyet, 18. Yüzyılın sonlarında doğru imzalanan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma ve yıkılma sürecine girmesine yol açan Küçük Kaynarca antlaşmasının ardından kötü gidişatın çaresi olarak meşrutiyeti görmüş ve siyasî faaliyetlerini artırmıştır.

İttihat ve Terakki'nin kuruluşunda istibdat karşıtlığı ve Batı hayranlığı etkili olmuştur. Meşrutiyetin ilânını kaçınılmaz olarak gören cemiyet, II. Abdülhamid'in acil

⁶ Fransız devriminin etkisiyle 1865 yılında ortaya çıkan bu kesim, Osmanlı milliyetçiliği ideolojisini benimsemiştir. Bu kesim, Osmanlı devletinin ilk parlamenter sistemini ve ilk anayasasını geliştirmiş devlet adamlarını içerisinde barındırmaktadır. Bu hareketin bir sonraki kuşağının adı Jön Türklerdir. İttihat ve Terakki, Jön Türk hareketinin cemiyetleşmiş şeklini temsil etmektedir.

olarak yıkılmasını amaçlamıştır. Bu bakımdan propaganda faaliyetlerinin merkezinde Osmanlı İmparatorluğunda ıslahatların gerçekleştirilmesi ve istibdata son verilerek meşrutî bir idarenin iktidar olması yer almıştır. Kuruluşunun ardından cemiyet özellikle gazete ve dergi gibi basın yayın kanallarıyla II. Abdülhamid idaresini sert bir şekilde hedef almış ve uygulamalarını gündeme getirmiştir. Cemiyetin üyeleri, pek çok kanal aracılığıyla istibdat idaresinin yıkıldığı takdirde devletin rahat bir nefes alacağını ve meşrutî bir yönetimin tesis edilmesiyle devletin düşmanlardan arınabileceğini işaret etmiştir (Aslan, 2008: 81).

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhane'nin dört öğrencisi tarafından temelleri atılan bu cemiyete İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükuti, Arapkirli Abdullah Cevdet ve Mehmet Raşit gibi isimler öncülük etmiş ve faaliyet döneminde bu gruba Dr. Nazım Bey, Kerim Sebati ve Giritli Şefik gibi isimler dahil olmuştur. İlk olarak "İttihad-i Osmani" adı ile bilinen cemiyet, II. Abdülhamid'in ülke genelinde uyguladığı baskı politikasına karşı çıkmış ve istibdadı kaldırmayı hedeflemiştir. 1890 yılında hazırladığı nizamnamede İttihad-i Osmanlı cemiyetinin kuruluş amacı şu şekilde belirtilmiştir (Örs, 2013: 689).

"Hükümet-i hâziranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-i beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men' ile vatanı ecnebi yedd-i tasallut itizabına düşüren usul-i idaresini İslam ve Hristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir"

İttihat ve Terakki cemiyetinin örgütlenme şeklinin İtalya'dan örnek alındığı iddia edilmektedir. Buna ilişkin olarak Ernest E. Ramsaur, cemiyetin bir üyesi olan İbrahim Temo'nun öğrenci olduğu dönemlerde ziyaret ettiği İtalya'nın Napoli ve Brindisi gibi şehirlerinde İtalyan gizli bir politik cemiyet olan Carbonari⁷'nin çalışma modelini yakından takip ettiğini iddia etmektedir. Ramsaur (1972: 32)'a göre İttihat ve Terakki cemiyeti, Temo'nun bu örgütü ziyareti döneminde elde ettiği bilgiler doğrultusunda örgütlenmiştir (Ramsaur, 1972: 32).

⁷ 19.yüzyılın henüz başlarında İtalya'da kurulan, Fransızlara ve Sicilyateyn Kraliyetine baş kaldıran gizli bir teşkilattır.

İttihat ve Terakki cemiyetinin yapılanması bir başkan ve dört üyeden meydana gelmektedir. Örgütlenme şeklini hücre yapılanması üzerine kuran bu cemiyetin her üyesinin bir sınıf ve hücre numarası bulunmaktadır. İlk kurulduğu yıllarda adı İttihad-ı Osmanî Cemiyeti olarak bilinen bu yapılanmanın tüzüğünü, mülkiye öğrencilerinden Ali Münif ve Leskovili Mehmet Rauf oluşturmuştur. Bu tüzük oluşturulurken tıbbiyelilerin görüşleri de dikkate alınmıştır. Bu nedenle bazı tarihçiler tarafından cemiyetin kuruluş tarihi olarak tüzüğün yayımlandığı tarih olan 1895 yılı kabul edilirken, bu konuda ihtilafli bir durum söz konusudur. Fakat çoğunluk, Fransız İhtilalinin yüzüncü yıldönümünde yani 1889 yılının cemiyetin kuruluş tarihi olduğu konusunda hem fikirdir. Nitekim cemiyet, 1889 yılında İttihat-ı Osmani Cemiyeti adı altında kurulmuş olup, 1895 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alarak, 1907 yılında ise Osmanlı Hürriyet Cemiyeti birleşerek, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Cemiyetin Balkanlar'da da yapılanması ve faaliyetleri bulunmakla beraber, ana merkezi İstanbul olarak kabul edilmektedir. Cemiyetin, İstanbul dışında yapılanan diğer şubelerinin kendi içlerinde ayrı ayrı şube Meclis İdareleri ve bir reis olmak üzere kendi içlerinde üyeleri mevcuttur. Bu cemiyet görüş ve düşüncelerini geniş bir kesime duyurabilmek için farklı yayınlar çıkartıp bunların dağıtımını sağlamıştır. Cemiyet, bu yayınlardan biri olan ve Fransa'da basılan Meşveret⁸ adlı dergi aracılığıyla "Programımız" başlığı adı altında kuruluş amaçlarını ve hedeflerini açıklamıştır. Buna göre, asıl amaçlarının Osmanlı hanedanını devirmekten ziyade memlekette sulh ortamının tesis edilmesinin ve bu hedefi gerçekleştirme doğrultusunda uygulanabilecek her türlü şiddet eyleminin karşısında olduklarını belirtmişlerdir (Aksoy, 2008: 15).

3.2.2.İdeolojik Kimlik

Politik bir hareket olması ile birlikte devrin bir kuşağı olarak anılan İttihat ve Terakki, Osmanlı İmparatorluğu'nu meydana getiren tüm kesimlere siyasî hakların tanınması ve bu kesimlerin bir parlamento aracılığıyla temsili noktasında Osmanlıcılık fikriye yola çıkan bir cemiyet olmuştur. Nitekim cemiyetin kuruluş nizamnamesinin

⁸ İttihat ve Terakki cemiyetinin yayın organı olan bu gazete 1895 yılında kurulmuştur. Gazete, faal olduğu dönem boyunca Osmanlı devletinin zaafalarına yönelik keskin eleştiriler yapan yazılarıyla bilinmektedir.

ilk iki maddesinde meşrutiyetin din ve ırk konusunda ayırım olmaksızın devletin birliğini sağlayacağı belirtilmiştir (Yücel, 2020: 504).

Akşin (2009: 153) ‘e göre gerek Yeni Osmanlılar gerekse devamı niteliinde olan Jön Türklerin ideolojisi burjuva ideolojisidir. Bununla birlikte İttihat ve Terakki’nin iktidar olmasının ardından Osmanlı İmparatorluğunda Osmanlılık ve İslamcılık sözlerine rağmen Türklerin denetindeki kapitalist gelişmenin ortaya çıkması ve bu anlamda Türk ulusçuluğu anlayışının benimsenmesi, cemiyetin burjuva anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıktığını göstermiştir.

1908, 1909 ve 1913 yıllarında kabul edilen programlarının eğitime ilişkin kararlarında İttihat ve Terakki cemiyeti, Türkçe’nin tüm Osmanlı vatandaşlarına öğretilmesi gerektiğini vurgulamış ve her türlü kamu yazışmasının Türkçe yapılması gerektiğini duyurmuştur. 1913 yılında bir darbe ile iktidara yükselen İTC, yeni bir siyasî program yayımlayarak Türk millîyetçiliği anlayışını siyasette yavaş yavaş kullanmaya başlamıştır (Arai, 2016: 76-77).

Cemiyet, ülkede yaşanan sorunların nedeni olarak baskıcı yönetimi işaret etmiş ve baskıcı yönetim tasfiye edilerek sorunların çözüme kavuşacağını öne sürmüştür. Bu noktada, istibdat rejiminin tasfiyesiyle birlikte ülkedeki aydınların katkısıyla dünyada yaşanan ilerlemelere de ayak uydurabileceği vurgulanmıştır. Diğer taraftan cemiyet, adından da anlaşılacağı üzere “İttihat”çidir. Yani birliği savunur. Bu birlik Osmanlı Birliği’dir. Bu anlamda İttihat ve Terakki’nin bir amacı da imparatorluk sınırları içinde yaşayan tüm ulusların bir çatı altında toplanması olmuştur. Daha önce değinildiği üzere cemiyete göre bu birliğin önündeki en büyük engel Sultan II. Abdülhamid’in tarz-ı yönetim anlayışıdır. Bu anlayış devam ettiği sürece anayasa yürürlüğe yeniden koyulmayacak, feshedilen parlamento açılmayacak, yabancı devletlerin Osmanlı devleti üzerindeki hakimiyeti devam edecek, yurttaşların yönetime baskısı artacak ve bunların kaçınılmaz bir sonucu olarak ülke toprakları kaybedilmeye devam edecektir. Bunun bir çözümü olarak, tüm uluslar parlamentoda temsil edilirse Osmanlı Birliği sağlanabilecektir. İşte bu anlayışla siyasî faaliyetlerine başlayan İttihat ve Terakki cemiyeti, Osmanlı Birliği’ne ulaşmada Meşrutiyetin ilân edilmesinin kaçınılmaz olduğu düşünmüştür (Karabekir, 2020:5).

İttihat ve Terakki cemiyetinin ideolojik temelini oluşturan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımları devletin mevcudiyetini koruma yolunda büyük önem teşkil etmektedir. Osmanlıcılık fikri, özellikle Balkanlarda vuku bulan bağımsızlık isteklerine karşı bir savunma niteliği taşımaktadır. Bu itibarla, 1908 yılında yeniden ilân edilen Meşrutiyet'in yönetimiyle birlikte aynı zamanda azınlıkların da temsiliyle bu sorunların çözüm adresi olarak parlamento gösterilmiştir. (Karpas, 2017: 174). Temelinde bütün azınlık grupları Osmanlı Milleti olarak kabul eden bu düşüncenin yansımalarını da 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile görmek mümkündür.

Türkçülük fikri, devletin yaşaması ve kurtuluşu yolunda İttihat ve Terakki cemiyeti içinde bir diğer düşünce akımı olarak yer almaktadır. Başta Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp gibi aydınların savunuculuğunu üstlendiği, cemiyetin ideolojik yapısının oluşumunda büyük önem arz eden bu akıma yönelmede, Tanzimat ve Islahat devrinde geniş haklar elde eden azınlıkların şiddet yanlısı hareketleri ve Balkanlarda Rum, Bulgar ve Arnavutların ayrılıkçı hareketleri etkili olmuştur. Bir diğer düşünce akımı olan ve evveliyatı, "İttihad-ı İslâm" grubuna dayanan İslamcılık fikrinin ideolojik olarak şekillenışı ise tam anlamıyla II. Meşrûtiyet sonrasında 14 Ağustos 1908 yılında yayın hayatına başlayan Sırât-ı Müstakîm⁹ dergisiyle başlamıştır. II. Abdülhamid yönetiminde kaldığı süre boyunca İslamcılık fikriyatını devlet politikası haline getirmiş ve "İttihad-ı İslâm" grubunu açıkça desteklemiştir fakat İslamcılık fikri tam anlamıyla II. Abdülhamid yönetimden uzaklaştırıldığında yayılma imkânı bulabilmiştir. İslamcılık hareketi de diğer fikir akımları gibi devletin devamının ve kurtuluşunun yolunda bir koruyucu fikir olarak görülmüş olup, Osmanlıcılık fikrinin devamı niteliğinde görülmektedir.

3.2.3. Siyasî Faaliyetler

Jön Türklerin siyasî faaliyetlerinin bir neticesi olarak 1876 yılında ilân edilen I. Meşrutiyet çok kısa bir süre yürürlükte kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında yaşanan 93 Harbinden alınan yenilgi üzerine II. Abdülhamid'in 1878 yılında

⁹ İslamcılık fikrini yaymak amacıyla 1908-1925 yılları arasında yayınlanmış olan İstanbul merkezli haftalık bir dergidir.

Meclis-i Mebûsan'ı tatil etmesi neticesinde¹⁰ sona ermiştir. Bu gelişmenin ardından başlayan tam bir mutlakıyeti esas alan istibdat idaresi, Jön Türk¹¹ hareketinin tekrar örgütlenmesine yol açmış ve gizli bir cemiyet olarak İttihat ve Terakki'nin (1889 yılındaki adı İttihad-ı Osmanlı) kurulmasına zemin hazırlamıştır. Osmanlılık akımının ciddi ölçüde izlerinin görüldüğü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı sorunların nedenini II. Abdülhamid'in baskıcı rejimi olduğunu vurgulayarak, çözümünü parlamenter monarşide¹² bulmuşlardır (Okur, 1999: 225).

Sultan II. Abdülhamid'in yaklaşık 33 yıllık hükümdarlığı süresince, Jön Türk hareketi faaliyetleri ile güç kazanmış ve 23 Temmuz 1908 tarihinde Sultan'ı II.Meşrutiyeti tekrar ilân etmeye zorlamıştır. II. Abdülhamid, “İrade-i Seniye”¹³ duyurusu ile meşrutiyetin ilanı ile birlikte, 1878 yılında tatil edilen Meclis-i Mebûsan'ın da tekrardan açıldığını bildirmiştir. Yine 1 Ağustos 1908 tarihinde Hatt-ı Humayun¹⁴ çıkarılarak Kanun-i Esasin'nin anayasal bir çerçevesini sunmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki cemiyetinin talepleri neticesinde Bahriye ve Harbiye bakanlıklarında kabine değişmiş ve Sait Paşa'ya sadrazamlık görevi verilmiştir. II. Meşrutiyet döneminin ilk genel seçimleri yapılırken İttihat ve Terakki cemiyeti henüz bir siyasî parti konumunda değildi. İttihat ve Terakki, bu dönemde Osmanlı'da politik açıdan en etkili, teşkilatlı, popüler ve askeri gücü en iyi seviyede olan bir teşkilat olarak faaliyet göstermiştir. Seçimlere cemiyetin aday gösterdiği kişiler ve kurucusu Ahmet Samim, Celalettin Arif, Ahmet Fazlı Bey gibi isimlerin kurucusu olduğu Osmanlı Ahrar Fırkası¹⁵ katılmıştır. Seçimlerde, mütevazî sayıda bağımsız aday yer almıştır. 1908 mebus seçimleri, yılın son aylarında yapılmış ve İttihat ve Terakki cemiyeti mecliste çoğunluğu elde etmiştir. 285 kişiden oluşan 3. Meclis-i Mebûsan, 17 Aralık

¹⁰ Osmanlı-Rus savaşı sebep gösterilerek parlamento feshedilmiş ve anayasa askıya alınmıştır.

¹¹ II. Abdülhamid döneminde muhalif genç ve aydınları simgeleyen Jön Türkler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğunda hukuki bir temele bağlı olarak bir sistem kurmak amacıyla yola çıkan ve kanun-i esasinin ilan edilmesiyle seçimlerle oluşturulan mecliste ülkenin geleceğini daha iyi hale getirmek için çabalayan bir kuşaktır. Bu kuşak, aynı zamanda I. ve II. Meşrutiyet yıllarında tüm ihtilalciler için kullanılmaktadır (Durdu, 2003: 291).

¹² Bu yönetim şeklinde iktidarın yetki alanı, halk tarafından seçilen bir meclis tarafından kısıtlanmaktadır.

¹³ Osmanlı Padişahlarının sadrazam aracılığıyla verdiği sözlü ve yazılı emirlere denilmektedir.

¹⁴ Osmanlı Padişahlarının önem arz eden hususlarda yazdığı fermanlara denilmektedir.

¹⁵ İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı'da kurulan bir siyasi partidir. 14 Eylül 1908 tarihinde kurulan bu parti, 1908 seçimlerinde meclise yalnızca bir vekil sokabilmiştir.

1908 tarihinde açılmıştır. Meclis-i Mebûsan'da 142 Türk bulunurken; Arap, Arnavut, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp kişiler de bulunmuştur. Meclis-i Mebûsan'ın başkanı olarak ise cemiyetten biri olan Ahmet Rıza Bey seçilmiştir. İttihat ve Terakki seçim döneminde de gizli bir teşkilat olarak devam etmiş, bu dönemde mensupları tarafından cemiyet olarak anılmıştır (Şendal, 2019: 12).

İttihat ve Terakki cemiyeti mecliste çoğunluğa sahip olmasına rağmen, idarede bir temsilcisi olmamıştır. Bu nedenle, 1909 yılı itibariyle cemiyete muhalif tepkiler etkili olmuştur. Nitekim Sadrazam Kamil Paşa ile cemiyet arasında büyük bir kavga yaşanmıştır. Kamil Paşa ve yakın arkadaşları, cemiyet üyelerini, idareye yanlış müdahalelerde bulunduğu ve dinden saptığı gerekçesiyle suçlamıştır. Bu bağlamda 1908 seçimlerinde Osmanlı Ahrar Fırkasından aday olan ve kazanamayan Sadrazam Kamil Paşa, cemiyeti devlet kademelerinden tasfiye etmek ve ordunun politikadan uzaklaşmasını sağlamak için yoğun bir çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Meclis-i Mebûsan'da istifalar başlamış ve cemiyet yanlısı basın yayın organları Sadrazam Kamil Paşa'ya karşı cephe almıştır. Meclis'te cemiyetten bir grup vekil, Kamil Paşa'yı hesap vermesi için meclise çağırması ve karşılık alamayınca ezici bir çoğunlukla Kamil Paşa aleyhine güvensizlik oyu verilmiştir. Bu gelişmeler neticesinde hükümet istifa ederek, padişah tarafından Hüseyin Hilmi Paşa yeni sadrazam olarak atanmıştır (Şendal, 2019: 12-13).

Meclis-i Mebûsan'da çoğunluğu elde eden İTC'ye yönelik saldırılar, seçimi izleyen yıllarda da hız kesmeden devam etmiştir. Cemiyete yönelik bir diğer olumsuz iddia ise 7 Nisan 1909 yılında cemiyetin bir muhalifi olan gazeteci Hasan Fehmi'nin cinayetinde ortaya çıkmıştır. Muhalif basın tarafından bu cinayette İttihat ve Terakki'nin rolü olduğu iddia edilmiştir. İttihat ve Terakki cemiyeti, bu cinayeti reddeden bir bildiri yayınlamıştır. Hasan Fehmi'nin cenazesi adeta cemiyete yönelik bir tepki gösterisine dönüşmüştür. Bu olayın üzerinden kısa bir süre sonra, 12-13 Nisan 1909 tarihinde, 4.Avcı Taburu'na bağlı askerler; cemiyet ve meşrutiyet aleyhtarı söylemlerin etkisinde kalarak subaylarını tasfiye ederek bir şeriat ayaklanması başlatmıştır. Ayasofya meydanına ve Meclis-i Mebûsan önüne kadar yürüyen bu asker grubu, şeriat isteklerini meclise ve hükümete bildirmişlerdir. Rumî takvimde 31 Mart 1325 tarihine tekabül etmesi nedeniyle bu olay, tarihte 31 Mart Olayı olarak anılmıştır. 31 Mart olayının neticesinde II. Abdülhamid, isyancıların taleplerini kabul etmiş,

hükümet istifa etmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisten uzaklaştırılmıştır. Buna bağlı olarak cemiyet ilk tepkisini bir telgraf çekerek bildirmiştir. Fakat Selanik'ten İttihatçı Mahmut Şevket Paşa komutasında ordunun isyanı bastırmak amacıyla İstanbul'a gelmesiyle cemiyetin tepkisi sertleşmiştir. Hareket ordusu¹⁶ olarak bilinen bu ordu, Yıldız Sarayı'nı yağlamayarak sarayın denetimini ele geçirmiştir. İsyanın bastırılmasının ardından II. Abdülhamid tahttan indirilmiş ve hilafeti elinden alınarak Selanik'e sürgüne gönderilmiştir (Çiçek, 2019: 113). Tarih araştırmalarına göre hareket ordusu İttihat ve Terakki cemiyetinin muhaliflere karşı tavrının sertleştiği bir aşamayı simgelemektedir.

3.2.4.İktisadi Anlayış

İttihat ve Terakki'nin iktisadî amaçlarından biri millî iktisadı uygulamak olmuştur. Nitekim cemiyet faal olduğu dönemin önemli bir kısmında ekonomide millî politikalar uygulanmıştır. İktisadi tam bağımsızlık hedefi ile Osmanlıcılığa sıkıca bağlı kalan cemiyet, iktisadî bağımlılıktan kurtulmak için kapitülasyonlara son vermek ve konsolosların adli haklarının elinden alınmasını, siyasetin bir gereği olarak görmüştür. Cemiyet, II. Abdülhamid döneminde yaşanan siyasî sorunların bir yansıması olarak ekonomik sorunları da ele almış ve güçlü bir iktisadî yapı inşa etmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda ekonomide gayrimüslimlerin etkisinin azaltılması ve Almanya'nın 19. Yüzyıl sonlarına doğru elde ettiği ekonomik başarısının sırrı olan Millî İktisat anlayışını güçlendirmek için çabalamışlardır. Alman modelinden ciddi ölçüde etkilenen cemiyet üyeleri, girişimci bir yerli burjuvazi oluşturmayı ve sanayileşmeyi sağlamayı temel ilkelerinden biri olarak kabul etmiştir. Özellikle belirtmek gerekir ki, İTC'nin bu anlayışının amacı ekonomideki gayrimüslim girişimcilerin etkisini azaltmak ve bir Türk-Müslüman burjuvazisi oluşturarak ekonomide hâkim konuma getirmek olmuştur. (Ergin, 2017: 115; Aşçı, 2018: 404).

Dönemin revaçta olan basın yayın organlarından İktisaddiyat Mecmuası'na göre 19. Yüzyılda Almanya'nın ilerlemesi ve yükselişinin temel nedeni milliyet ilkesidir. Buna göre öncüsü Friedrich List olan millî iktisat doktrini bir Alman

¹⁶ Selanikli Mahmut Şevket Paşa komutasında olan bu ordu, İttihat ve Terakki cemiyetinin isyanı bastırmak amacıyla İstanbul'a gönderdiği devrimci olarak nitelendirilen kişilerden oluşmaktadır. Hüseyin Hüsnü Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk bu orduda yer aldığı bilinen en önemli isimlerdir.

ürünüdür. Dergiye göre Alman halkı List'ten önce bugünkü Alman ekonomisinin gücünü hayal dahi edemeyeceğini belirtmiş ve List'in millî iktisadın esaslarını ortaya koyduktan sonra bütün milletin onları ilke saydığına ve bu sayede bir süre sonra Alman ekonomisinin yükselişinin gerçekleştiğine vurgu yapmıştır (Toprak, 1982: 27).

Esasen 1908 sonrasında Osmanlı aydınları tarafından iki tür iktisadî yaklaşım ortaya konulmuştur. Bir kesim Osmanlı aydını klasik iktisadın temel varsayımlarından biri olan serbest uluslararası ticareti diğer kesim ise iktisadî korumacılığı savunarak bir ekonomi modeli olarak önermiştir. Bu anlamda ortaya çıkan bu fikirsel ayrılıklar, Osmanlı aydınlarının 18. Yüzyılda yaşanan Fransız İhtilâlinden ve 19. Yüzyıl sonlarında List'in politik iktisat yaklaşımını başarıyla uygulayan Almanya'nın millî iktisat modelinden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu noktada, özellikle belirtmek gerekir ki, Osmanlı Mebûsan Meclisinde korumacı kanadı gayrimüslimler ve liberal kanadı ise müslüman mebuslar temsil etmiştir. Daha açık bir ifadeyle, korumacı iktisat politikalarını öneren kesimi Kırkor Zohrap Efendi öncülüğünde gayrimüslimler oluşturmaktayken, liberal kanadı temsil edenler ise Cavid Bey'in öncülüğünde Müslüman mebuslar oluşturmuştur (Kaymakçı, 2015: 130-131).

İttihat ve Terakki'nin iktisadî anlayışı temelde Ziya Gökalp, Cavid Bey ve Kara Kemal olmak üzere üç figür üzerinden şekillenmiştir. Bu üç figür, birbirlerinden farklı iktisat modellerini benimsemiş olmalarına rağmen ortak fikirleri; Gökalp tarafından ifade edilmiş olan yerli burjuvazinin oluşturulması, modern tekniklerinin dışarıdan ithal edilmesi ve kapitülasyonların kaldırılması yaklaşımına dayanmaktadır (Güler, 2011: 74).

1908-1918 dönemi İttihat ve Terakki cemiyetinin ağırlıklı olarak iktisadî milliyetçiliği uyguladığı millî iktisat yılları olarak kabul edilse de, daha önce belirtildiği üzere millî iktisat anlayışının daha belirgin şekilde izlerinin görüldüğü dönem 1914-1918 yılları olmuştur. 1914-1918 döneminde iktidar yapısı ve savaşın yarattığı özel koşulları nedeniyle millî iktisat politikalarının uygulanmasını gerektirmiştir. Bu dönemde Osmanlı ticaretinde ağırlığını koruyan gayrimüslim burjuvazinin gücünü kırmak ve iç piyasada Türk ve Müslüman kökenli girişimcilerin ağırlığını artırmak amaçlanmıştır. İttihat ve Terakki cemiyeti, ülkenin her bölgesinde “millî şirketlerin” kurulmasını teşvik etmiş ve zaten var olan millî şirketlerin yaşaması

için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu gelişmeler, merkezi otoritenin iktisadî faaliyetlerini kurumsal seviyede teşvik etmesini ve iktisadî yaşama doğrudan müdahalesini gerekli kılmıştır (Aktar, 2006: 234-235).

Liberal 1908 devriminin ardından İttihat ve Terakki, arzu ettiği sonuçları elde edememiş ve 1908 sonrası karşılaşılan iktisadî ve siyasî sorunlar nedeniyle Merkez-î Umumî çevrelerinde liberal politikaların Osmanlı İmparatorluğu gerçekleriyle bağdaşmayacağı görüşü hakîm olmuştur. Liberal iktisat politikaları, eşit şartlarda rekabet koşullarına sahip olmayan Türk ve Müslüman esnafın çöküşünün hız kazanmasına yol açmış ve zaten var olan yabancı sermaye ve gayrimüslim unsurların ekonomideki etkinliğinin artmasına olanak sağlamıştır. 1914 yılının ardından Balkan Savaşı'nın yarattığı düş kırıklığı ve çöküntü ile çok uluslu yapının zayıflamasının neticesinde İttihat ve Terakki ulusçu bir anlayışı benimsemiş ve millî iktisadî gündemine taşımıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın koşulları otarşik ekonomiyi bir çözüm olarak kılmış ve millî iktisada ortam hazırlamıştır. Savaşla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun dış bağlantıları ciddi ölçüde kesilmiştir. Bu doğrultuda İmparatorluk kendi imkânlarıyla yetinmek zorunda kalmıştır. Bir başka deyişle Osmanlı, otarşik bir ekonomik yapı oluşturmayı amaçlamıştır (Toprak, 1982: 27-347).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.İTTİHAT VE TERAKKİ’NİN MİLLÎ İKTİSAT POLİTİKASI VE UYGULAMALARI

Jön Türk devriminin (1908) ardından II. Abdülhamid tahttan indirilerek İttihat ve Terakki cemiyeti iktidara gelmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nun iktisadî ve siyasî yapısı radikal bir şekilde değişmiştir. İttihat ve Terakki cemiyetinin siyasî ideolojisi Türkçülük, Osmanlıcılık ve İslamcılık olarak bilinirken, ekonomik anlayış açısından cemiyet üyeleri arasında liberal görüşlüler ve Friedrich List hayranı olan iktisadî millîyetçiliği savunanlar yer almıştır. Özellikle İttihat ve Terakki’nin Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey’in etkisiyle 1908-1913 döneminde liberal anlayış benimsenmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye ekonomide etkisini artırmış ve uluslararası ticarete serbestleşmenin sağlanması gibi iktisat politikaları uygulanmıştır

Osmanlı İmparatorluğu’nu çok uluslu bir yapıya sahip olmasını sağlayan Balkan topraklarının, Balkan Savaşlarının ardından kaybedilmesi, Friedrich List hayranı İttihat ve Terakki mensuplarının millî iktisat fikrini daha güçlü bir şekilde dillendirmesine olanak sağlamıştır. Başka bir ifadeyle 1913 yılının ardından cemiyet içinde millî iktisat modelinin savunucuları etkili olmuş ve “ekonomik bağımsızlık, en az siyasî bağımsızlık kadar önemlidir” anlayışından hareketle iktisat politikaları millîleştirilmiştir. Başta Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp olmak üzere İttihat ve Terakki mensubu pek çok düşünür, millî iktisat politikasının uygulanmasında etkili olmuştur. İttihat ve Terakki’nin millî iktisat politikası 1914-1918 yılları arasında uygulanmıştır.

İttihat ve Terakki’nin millî iktisat politikasının temel amacı; ekonomide gayrimüslimlerin etkisini azaltmak ve Türk-Müslüman bir girişimci sınıfı oluşturmaktır. Bu dönemde uygulanan en önemli millî iktisat politikaları arasında yabancı sermayeli şirketlerin denetim altına alınması, Duyûn-u Umûmiye idaresinin

faaliyetlerinin askıya alınması, Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, yeni gümrük tarifeleri, ticarete Türkçe dilinin kullanımının zorunlu hale getirilmesi ve millî bir bankacılık sisteminin geliştirilmesi gösterilebilir. Bu anlayışla 1917 yılında 136 lira sermaye ile Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası kurulmuştur. Ayrıca günümüzde halen Türk bankacılık sisteminde faaliyet gösteren T.C. Ziraat Bankası¹⁷, İttihat ve Terakki döneminde yasayla kurulmuş ilk özel devlet kuruluşu olarak yerini almıştır.

Bu bölümde ilk olarak Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp ve Ahmed Muhyiddin gibi İttihat ve Terakki'nin millî iktisadî savunan aydınlarına yer verilmiştir. Ardından İttihat ve Terakki döneminde tarım, sanayi ve dış ticaret, bankacılık, bütçe ve borçlanma gibi alanlarda uygulanan millî iktisat politikası uygulamalarına değinilmiştir.

4.1. OSMANLI'DA MİLLÎ İKTİSAT HAREKETİNİN DÜŞÜNÜRLERİ

4.1.1.Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu ve İttihat ve Terakki cemiyetinde millî iktisat fikrinin en önemli savunucusu olarak görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğunun dağılma döneminde ortaya attığı fikirler ile Gökalp, toplum nezdinde büyük bir yankı uyandırmıştır. Ziya Gökalp'in iktisadî görüş ve düşüncelerini paylaştığı ilk makaleleri "Diyarbakir" adlı gazetede yayınlanmıştır¹⁸. Ziya Gökalp'in önerdiği iktisadî model, Türk-İslam toplum yapısı esas alınarak geliştirilmiştir. Ziya Gökalp'in iktisadî anlayışının en temel özelliği; bireysel servet birikimine karşı olmasıdır. Ziya Gökalp, servetin toplumsallığına vurgu yapmakla beraber, Türk-İslam kültürü nezdinde özel mülkiyetin de önemli olduğuna işaret etmektedir. Gökalp, doğrudan kapitalizm ve sosyalizmden ziyade bir üçüncü seçenek olarak, kapitalizmin yer almadığı millî bir piyasa ekonomisi önermektedir. Gökalp'e göre bu sayede toplumsal krize yol açabilecek sınıfsal çatışmalarının önüne geçilmiş olacaktır. (Türkdoğan, 2015: 287).

¹⁷ Banka, Osmanlı Döneminde Mithat Paşa tarafından kurulmuştur. Kuruluş tarihi 20 Kasım 1863'tür.

¹⁸ Bu gazete vilayetin resmî gazetesi olarak haftada bir gün yayınlanmıştır. Ziya Gökalp, bu gazetede 1904-1908 tarihleri arasında pek çok makale yayınlamıştır.

Ziya Gökalp'in iktisadî görüşleri Fransız solidarizmi ve Friedrich List'in Millî İktisat sistemi olmak üzere iki kaynaktan beslenmekte ve Emile Durkheim'in sosyolojisinin etkileri görülmektedir. Esasen Gökalp'in solidarizmi benimsemesinde Durkheim sosyolojisinin etkisi olmuştur. Çünkü Durkheim'in sosyolojisi ile solidarizm mekanik ve organik dayanışma noktasında kesişmektedir. Solidaristlere göre toplum, fonksiyonel anlamda birbirine bağlı bir bütündür. Bu aynı zamanda bir uyumu ve dayanışmayı beraberinde getirmektedir. Durkheim sosyolojik yaklaşımında da dayanışma kilit bir kavram olmaktadır. Dayanışmanın amacı eşitliği sağlamak ve sınıf kavgasını ortadan kaldırmaktır. Bu bilgiler ışığında Gökalp, solidarist bir anlayışla, sosyal sınıfları ortadan kaldırmayı ve mesleki kazanımları tesis etmeyi amaçlamaktadır. Gökalp'in yaklaşımında dayanışma ile birlikte eşit terbiye ve iş imkânları sağlanmaktadır. Gökalp, sınıflar arasındaki farkların sosyal adalete aykırı olduğunu vurgulamaktadır. Solidarist anlayışın öne sürdüğü üzere mesleki teşekküller aynı mesleği icra eden insanları bir araya getirir. Bu itibarla Gökalp'e göre iş bölümü ve uzmanlaşma önem arz etmektedir (Sağlam, 2004: 75-76).

Gökalp'e göre millî iktisat anlayışı organik bir iş bölümü sayesinde gerçekleşebilecektir. Bu bağlamda Gökalp, Osmanlı ekonomisinde ticari hayatta her türlü uğraşı Müslüman-Türk kesimin üstlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda genellikle asker ve memur olan Türkler, ticaretle ve sanayiyle uğraşarak ekonomide daha etkili olmalıydı. Bu kapsamda Gökalp'e göre, Türklerin iş bölümü anlayışıyla iktisadî faaliyetlere girişmesi ile birlikte Osmanlı'da millî iktisat anlayışı güçlenecektir (Toprak, 1982: 33).

İttihat ve Terakki cemiyetinin ilk iktidar olduğu yıllarda liberal dış ticaret politikalarına bağlı kalınmış ve sanayiden ziyade ziraate önem verilmiştir. Bu dönemde Ulum-i İçtimaiye ve İktisadiye Mecmuası gibi yayın organları liberal iktisadî savunmaktaydı. Gökalp bu yayın organlarında liberalizm etkisini kırmak adına İktisat dergisinin kuruluşuna ve İktisadiyat Mecmuası'nın yayınlanmasına ön ayak olmuştur. Nitekim İktisadiyat Mecmuası, müdahaleci bir ekonomiyi savunan yazılar yayınlamıştır (Sağlam, 2004: 78).

Ziya Gökalp'in iktisada yönelik görüşlerinde, Alman iktisatçı Friedrich List'in büyük etkisi olmuştur. Dönemin millîyetçi bir aydını olan Gökalp, yaşadığı süre

boyunca yayınladığı pek çok makalesinde millî iktisat anlayışını savunmuştur. Bu anlamda, diğer alanlarda olduğu gibi iktisat alanında da millîleşmeyi savunmakta ve millî iktisadî ancak devlet gibi bir yapının uygulayabileceğini belirtmektedir. Gökalp, millî iktisat doktrininin ilmî bir ekol olduğunu vurgulamaktadır (Gökalp, 2019: 78)

“...Filhakika, Türkçülüğün nihayetlerine doğru Millî İktisat mefkûresi doğdu. Fakat, bu nazariyeyi ortaya atanlar ne iktisatçılar, ne de ticaretle uğraşanlardı. Millîyetin millî hukuk, millî ahlak, millî terbiye, hatta millî felsefe gibi muhtelif tecellilerini arayan harsçı Türkçülerdi. Millî İktisat da Türklerde iptida bi-menfaat bir mefkûre suretinde doğdu ve sırf nazarî olarak memleketimizin iktisadî şeniyetini yani ziraatimizin, sanayimizin, ticaretimizin muhtelif sahalarında cari bulunan hukuki rejimlerle teknik şekilleri aramaya başladı. Millî iktisadiyatımız ancak iktisadî şeniyetimizi tetkik ettikten sonradır ki iktisadî hadiselerimizden normal ve marazi olanlarını tefrik edebilecek ve ancak o zaman, iktisadî hastalıklarımızın tedavisi için rapor yahut reçete verebilecekti. Fakat, maatesadüf, Cihan Harbi, nazari tetkikleri durdurarak, muhtelif tarzlarda ameli tatbiklerin zuhura gelmesine sebep oldu. Millî İktisadiyat, ticari bir spekülasyon vasıtası değil, ilmi bir mekteptir. Almanya’da bu mektebin müessisi Frederik List’tir. Durkheim List’in Millî İktisat hakkındaki eserine, objektif usulde yazılmış, şeniyete müstenit ilk iktisadiyat kitabı budur, diyor. Fakat, bu millî iktisadiyat ilmi, her yerde millî mefkûreden evvel değil sonra doğar...”

Özellikle 19. Yüzyılda sanayileşmenin yükselişi ve Batı coğrafyasındaki gelişmeler, Gökalp’in millî iktisadî savunmasındaki temel etken olmuştur. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan “millî devlet” olma konusundaki entelektüel tartışmalar, bir süre sonra imparatorlukların yıkımına ve millî devletlerin inşasına yol açmıştır. Batı’daki bu gelişmelerin bir yansıması olarak 20. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu da millî devlet anlayışına kaymaya başlamıştır. İttihat ve Terakki’nin 1914-1918 döneminde uyguladığı millî iktisat politikalarının temelinde Ziya Gökalp’in fikirleri yatmaktadır (Vayni, 2012: 37).

İttihat ve Terakki’nin en önemli teorisyenlerinden biri olan Ziya Gökalp’in benimsediği millî iktisat anlayışı, yalnızca sanayileşme ve kalkınmayı gerektirmemektedir. Gökalp millî iktisadî, devleti milletleştirmenin bir aracı olarak da görmektedir (Gökalp, 1981: 76)

“...Bir camia olarak Türkleri bir araya getirecek ve Türk harsının teşekkülünü temin edecek âmillerden biri de millî iktisattır...”

Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşı'na dek hazırladığı yazılarını Merkez-i Umumî 'nin desteğiyle 1917 yılından itibaren Yeni Mecmua'da yayınlamaya başlamıştır. Osmanlı aleyhine seyreden savaştan demoralize olmayan Gökalp, millî ekonomi kurma ülküsünde vazgeçmeyerek bu konuda yazılarını devam ettirmiştir. Bu yazılarından en önemlisi “Para ve Tesanüt” adlı makalesi olmuştur. Makalesinde solidarizm vurgusu yapan Gökalp, tasarrufunu yabancı bankalarda tutan veya yabancı hisse senetlerini satın alan kişileri “gafil” olarak nitelendirmiştir. Aynı dergide 1918 yılında yayınlanan “İktisadî Vatanperverlik” adlı yazısında ise Gökalp, Manchester iktisadî olarak nitelendirdiği klasik iktisadî merkeze alarak, klasik öğretinin Türk okullarında öğretilmesini eleştirmiştir (Günsoy, 1982: 360). Kozmopolit bir yapıda olması nedeniyle Klasik iktisadî reddeden Gökalp, bu yaklaşımın yalnızca İngiltere gibi sanayileşmiş ülkeler için faydalı olabileceğini vurgulamakta¹⁹ ve referans olarak Amerikalı John Ray ve Alman Friedrich List'in kendi ülkeleri için birer millî iktisat yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik iktisadın etkisi altında kaldığını vurgulamaktadır: (Gökalp, 2018: 341)

“....zavallı bizler, İngiliz iktisadiyatının bir firiftesi olarak kaldık. Nasıl ki ahlâkta , hukukta, bedi 'iatta da hâlâ mukallitlikten, milliyetsizlikten kurtulamadık”

Gökalp'e göre kapitülasyonlar, başarılı bir iktisat politikasının uygulanması önünde bir engeldir. Ayrıca Gökalp, kapitülasyonları Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa uygarlığının dışına itmesine vurgu yapmaktadır. Gökalp'e göre millî sanayinin inşa edilmesi için gümrük tarifelerinin artırılması ve dolayısıyla iktisadî korumacılığın uygulanması bu büyük engelin ortadan kalkmasına yardımcı olacaktır (Berkes, 1959: 45; Günsoy, 1982: 360).

Kendisiyle aynı dönemde yaşayan ve millî iktisat fikrini benimsemiş bir başka düşünür olan Ahmet Muhyiddin'in aksine Gökalp, Osmanlı devletinde iktisadî gelişim

¹⁹ Gökalp'e göre klasik iktisadî öğretiye uygun bir ekonomik yapıya sahip olan İngiltere, sanayileşmesi nedeniyle ticarete dışa açılmakta sakınca görmemiş ve millî bir iktisada sahip olmuştur. Gökalp, *Manchester İktisadiyyatı* olarak nitelendirdiği liberal akımın kozmopolit olması nedeniyle gerçek bir iktisadî öğreti olamayacağını savunmuştur (Toprak, 1982: 25).

sorununu ele alırken List'in beş evreli gelişim modelini değil, Bücher'in üç aşamalı gelişim modelini benimsemiştir. Bu bağlamda Bücker'in önerdiği üzere aile iktisadı, şehir iktisadı ve millî iktisadı biçiminde olan aşamalar Osmanlı İmparatorluğu için de geçerli olduğunu savunmuştur. Bu noktada Gökalp'e göre millî iktisadın iki evresi bulunmaktaydı: İlk evrede, ülke iktisadî açıdan kendi kendine yetecek seviyeye gelecek, ikinci evrede ise sosyal devlet inşa edilecekti. Başka bir ifadeyle, ilk evre etkin bir sermaye birikim sürecini ifade ederken, ikinci evre adil bir servet dağılımının sağlanacağı bir süreci ifade edecekti (Toprak, 1982: 32).

Gökalp, Prens Sabahattin'in benimsediği liberal ekonomi görüşüne karşı olarak Alman Friedrich List ve Amerikan John Ray'ın "Millî İktisat" yaklaşımına dayanan müdahaleci bir ekonomik sistemi savunmaktadır. Millî iktisat olarak tanımlayabileceğimiz bu ekonomik sistem özde yurt içinde gümrüklerin kaldırılmasını, dış ticarete ise korumacı gümrük politikalarının uygulanmasını gerektirmektedir. O. V. Bismarck döneminde uygulanan millî iktisat modelinin başarısına vurgu yapan Gökalp, modern devletin ancak güçlü ve büyük sanayiye sahip ülkeler tarafından inşa edilebileceğine işaret etmektedir. Gökalp'e göre liberal ekonomik sistem, gelişmiş ülkelerin çıkarlarına hizmet etmektedir (Baloğlu, 2006: 35-36).

Gökalp'e göre tarihsel süreçte Almanlar üç aşamadan geçmiştir: harsî birlik, iktisadî birlik ve siyasî birlik. Buna göre Almanlar millî birliğe harsî birlikte atılmış ve böylece Almancılık ortaya çıkmıştır. Harsî birliği, iktisadî birlik izlemiş ve Friedrich List'in anılmaya değer katkısıyla Zollverein iktisadî birliğin inşa edilmesinde başat etken olmuştur. Nihai kerte O. V. Bismarck'ın gücüyle siyasal birlik inşa edilerek "Alman İttihatçılığı" tamamlanmıştı. Gökalp, makalelerinde Türk'lerin kurtuluşunun bu sürecin tamamlanmasıyla mümkün olacağını vurgulamaktadır. Nitekim Türk'ler, Ahmet Vefik Paşa ve Süleyman Paşa gibi isimlerin önderliğiyle ilk aşama olan harsî birliği veya harsî Türkçüğü sağlamıştır. Bu anlamda Gökalp'e göre bir sonraki aşama iktisadî birliğin oluşması olup, özellikle harp koşullarında gözlenen iktisadî birlik sorunu millî iktisada geçişin kaçınılmaz olduğunu göstermiştir (Toprak, 1982: 28).

Ziya Gökalp'in yaklaşımına göre Türkçülük evrensel bir ideolojidir ve farklı alanları kapsayarak açıklamaktadır. Bir başka deyişle Türkçülük ideolojisinin, siyasî

ve sosyal konuların yanı sıra iktisadî bir yorumu vardır. Gökalp Türkçülüğe bir iktisadî temel arayan bir düşünür olmuştur. Tüketici bir topluma millî bir kalkınma bilinci aşılamaaya çalışan Gökalp'in iktisadî anlayışında kapitülasyonların kaldırılması, millî sermayenin teşviki, yabancı malların iç piyasadan çıkarılması ve boykot edilmesi, ekonomide esnaf ve köylünün desteklenmesi önemli bir yer tutmuştur (Tunaya, 2000: 402-403).

Liberalim ve Marksizm gibi fikirlere karşı olan Gökalp, Karl Marx'ı keskin bir şekilde eleştirmiştir. Gökalp'e göre iktisat, Marx'ın iddia ettiğinin aksine, toplumlar için tek belirleyici etken değildir. Bu anlamda Gökalp'in Durkheim'in toplumsal meseleler ile iktisadî meseleler arasındaki karşılıklı etkileşim tezini benimsediğine ilişkin izler görülmektedir. Gökalp, benzer olarak klasik iktisadın kurucusu Adam Smith'i de tezlerinin, yalnızca İngiliz ekonomisi üzerine kurulduğu iddiası ile eleştirmektedir. Burada da Gökalp'in Alman iktisatçı Friedrich List'den etkilendiği söylenebilir. Gökalp, pek çok makalesinde millî iktisadın uygulanması ile tarımdan sanayiye geçiş yapılmasının önemine vurgu yapmakta ve iktisadî gelişim bakımından Batı'nın seviyesine ulaşmanın siyasî olarak güçlenmek için anahtar bir rol oynayacağını belirtmektedir (Vayni, 2012: 38).

4.1.2.Yusuf Akçura

Türkçülük ve Millî iktisat akımının en önemli savunucularından biri olarak kabul edilen Yusuf Akçura, Türk yazın hayatına pek çok önemli eseri kazandırmıştır. Akçura'nın özellikle 1904 yılında Türk Yurdu gazetesinden yayımlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı yazı dizisi, büyük önem teşkil etmektedir. Akçura, bu makalesinde "Osmanlılık", "İslamcılık", "Türkçülük" kavramlarına sistemli bir açıklama getirmiş olup İmparatorluğun kurtuluşunun özellikle "Türkçülük" ideolojisinin benimsenmesine bağlı olduğunu belirtmiştir. Akçura bu doğrultuda Osmanlılık ideolojisinin, İmparatorluğun çok uluslu yapısı sebebiyle ortak bir zeminde uzlaşamayacağını dolayısıyla tek bütün bir Osmanlı Milletinin yaratılamayacağını ifade etmekle birlikte bu ideolojinin sürdürülebilir olmadığını ifade etmiştir. İslamcılık fikrinin ise yabancıların engeli sebebiyle uygulanabilirliğinin zor olduğunu belirtmiştir. Akçura, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde felsefî, tarihî, iktisadî ve

sosyoloji ilintili konularda devlet adamlarına ve kamuoyuna dikkate değer katkı sağlamıştır (Türkman, 2010: 156).

Akçura, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye'yi örnek göstererek Avrupa sermayesinin Osmanlı İmparatorluğu'nu adeta “istila” ettiğini belirtmiştir. Akçura'ya göre bu durum, geleneksel küçük ve orta sanayinin yok olmasına neden olmuştur. Bir başka deyişle Akçura, Osmanlı İmparatorluğunda küçük sanayinin Avrupa ülkeleri tarafından yok edildiğini ve özellikle çiftçi ve çobanların giderek fakirleştiğini savunmuştur (Şanlı, 2018: 610-611)

Yusuf Akçura, kurtuluş yolunun Türkçülük fikrinden geçtiğine inanmakla birlikte iktisadî ve siyasî açıdan savunulacak en doğru fikrin de Türkçülük olduğunu savunmuştur. Bunun sebeplerini şu şekilde ifade etmiştir: (i) Güçlü devletler içerisinde Türklerin varlıklarını devam ettirebilmiş olmaları, (ii) Güçlü devletlerin 19. Yüzyıl ürünü olmaları, (iii) Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrinin siyasî birlik durumunda gerçekçi olmayıp, sürdürülemeyeceğinin anlaşılmış olması (Akçura, 1976: 34).

Gerek milliyetçilik fikrinin oluşması gerekse millî bir bilincin ortaya çıkmasında yerli bir burjuvazinin rolüne dikkat çeken Akçura, “ulusal uyanış” probleminin ideolojik değil, iktisadî gerekçelerden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu bağlamda Avrupa örneğini gösteren Akçura, Avrupa'da milliyetçiliğin ilerlemesi ile birlikte Avrupa burjuvazisinin maddî çıkarlarını önceleyerek gümrük duvarlarını uyguladığını ve ulusunu kaldırdığını belirtmektedir. Bu anlamda Türkistan coğrafyasının Avrupa'nın “açık pazarı” haline geldiğini savunan Akçura, Türkistan'ın önce iktisadî olarak bağımlı olduklarını ve ardından siyasî bağımsızlıklarını da kaybettiklerini vurgulamaktadır (Şanlı, 2018: 612). Modern bir devletin temelini burjuvazi sınıfı olarak gören Akçura, İttihat ve Terakki cemiyetine burjuvaziye merkeze alan bir millî iktisat çağrısı yapmıştır (Ahmad, 1999: 41).

“Çağdaş ve müreffeh devletler; burjuvazinin, işa damlarının, bankerlerin omuzları üstünde ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki Türk milli uyanışı, Türk burjuvazisinin de başlangıcıdır. Türk burjuvazisinin doğal gelişmesi zarar görmeden ya da kesintiye uğramadan devam ederse, Türk devletinin sağlam bir şekilde garanti altına alınmıştır”

20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda millî iktisat anlayışının gelişmesinde Akçura'nın rolü büyüktür. Yusuf Akçura, Fransa'da iktisat eğitimi almış ve bu itibarla Türk millîyetçiliği ideolojisine politik-ekonomi alanında bir perspektif geliştirmiş önemli bir düşündürdür. Akçura'ya göre dönemin Osmanlı devleti yerli bir burjuvaziden yoksundu. Osmanlı burjuvazisi genellikle Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslimlerden oluşuyordu ve bu Osmanlı ekonomisinin gelişimi ve devletin çağdaşlaşması açısından bir sorun teşkil etmekteydi. Akçura'ya göre Osmanlı devletinin Batı ile kıyaslandığında iktisadî faaliyette geri kalmasının nedenlerinden biri de eğitim- öğretim tarzıdır (Bayram, 2015: 50).

4.1.3. Tekin Alp

Millî İktisat doktrininin en önemli savunucularından biri Tekin Alp'tir. Osmanlılık, Türkçülük ve Kemalizm gibi alanlarda düşünsel çalışmaları ile bilinen Tekin Alp, türkçülük ideolojisini benimsemiş ve iktisadî olarak ülkenin millî bir karaktere sahip olmasını savunmuştur. Genellikle eserlerinde korumacılığa vurgu yapan Tekin Alp, ülkenin iktisadî gelişimi için maddi ve manevi korunmaya ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Ahmet Muhiddin gibi millî iktisat doktrininin üretken savunucularından biri olan Tekin Alp de Türk- Müslüman girişimci sınıfının yaratılması ve sanayileşmenin gerekliliğine ilişkin çok sayıda araştırmalar gerçekleştirmiştir (Yakut, 2017: 7).

Bir dönem İktisadiyyat Mecmuası'nın başyazarı olan Tekin Alp, İttihat ve Terakki cemiyetinin iktisadî ideologu olarak görülmüştür. Almanya'dan misafir profesör olarak çağrılan ve aynı zamanda İstanbul Darülfünûn İlmi Maliye ve Zıraî müderrisi olan Dr. Anton Fleck'in asistanlığını yapan Alp, İkinci Meşrutiyet döneminin en etkin yazarlarından biri olmuştur. İktisadiyyat Mecmuası'nın yanı sıra Tekin Alp'in ; Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi pek çok dergide yazıları bulunmaktadır (Toprak, 1982: 27)

Tekin Alp, İslâm Mecmuası'nda pek çok makale yayınlamıştır. Millî İktisat adlı bir makalesinde Friedrich List'den övgüyle bahseden Alp, Almanya'nın O. V. Bismarck döneminde yaşadığı olumlu gelişmelerin mimarı olarak List'i görmüştür. Tekin Alp'e göre O. V. Bismarck, 19. yüzyılda Almanya'nın politik açıdan

güçlenmesini sağlamış ve yine bu dönemde Friedrich List, Almanya'nın "iktisadî yüceliğinin" rehberi olmuştur. Ziya Gökalp'ta olduğu gibi Tekin Alp, klasik iktisadî düşünceyi reddetmiştir. Cihan Harbinden önce orta ve yüksek okullarda yer alan hocaların A. Smith, L. Beaulieu gibi klasik iktisatçıların fikirlerinin Türkçe'ye çevrilmekten başka bir şey yapmadıklarını belirten Alp, okullarda F. List, Wagner, Schmoller gibi iktisatçıların varlığından bile haberdar olunmadığını öne sürerek ve millî iktisat öğretilerine temas edilmemesi nedeniyle bir eleştiri getirmektedir. Harp zamanında cephede yaşanan gelişmeleri kanıt olarak gösteren Tekin Alp; Türk Bismarck'ların ve Türk List'lerin eksik olmadığını vurguluyor ve Türk'lerin bir an evvel millî iktisat modelini uygulayarak millî iktisatçıları yetiştirilmesinin önemli olduğuna işaret ediyordu (Toprak, 1982: 27-)

Tekin Alp'e göre millî iktisat; devletin üretimini ve zenginliğini artırması, halkın refah seviyesinin yükselmesi ve tarım ve sanayi alanında gelişim kaydedilmesini kapsamaktadır. Tekin Alp, ülkenin siyasî bağımsızlığının sağlanması için iktisadî bağımsızlığın bir ön koşul olduğunu belirtmiş ve bu açıdan millî iktisat anlayışının önemine vurgu yapmıştır. Kendi ifadesiyle içtima-i siyaset anlayışının dayandığı sistemde; adil vergi düzeni, sosyal güvenlik gibi politikaların da ülkenin iktisadî gelişimi için gerekli olduğunu belirtmiştir (Ergin, 2017: 6).

Tekin Alp, millî bir bankanın kurulmasını önemli bulmuş ve iktisadî ve mali yaşamın millîleşmesi için atılabilecek en önemli adımlardan biri olarak görmüştür. Tekin Alp'e göre millî bir banka herşeyden önce sermaye sahiplerine güven verecek ve ulusal ekonomiye katkı sağlamayan, atıl kalmış paralar ülkenin iktisadî kaynağı olabilecektir. Alp'e göre bu mali kuruluşun en büyük faydası atıl kalmış millî sermayenin milyonlara ulaşabilmesine imkân tanınmasıdır (Toprak, 1982: 143).

4.1.4. Ahmet Muhyiddin

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğunda dergi vb. basın yayın organları aracılığıyla millî iktisat doktrinini ilk savunan düşünürlerden biri Ahmed Muhyiddin olmuştur. Bir Friedrich List hayranı olan ve Alman millî iktisat modeline eserlerinde övgüyle bahseden Muhyiddin, List'in iktisadî gelişim evrelerini Türk ekonomisine uygulayarak ve modelleyerek açıklamış ve Türkiye iktisadının en

uzun süren evresinin çobanlık olduğunu belirtmiştir. Muhyiddin'e göre Osmanlı İmparatorluğu, küçük zanaatlar dışında sürekli tarım sektörüne önem vermiş ve bu durum Batı ürünlerinin Osmanlı İmparatorluğuna girmesiyle devleti sanayisizleşmeye sürüklemiştir. Muhyiddin, klasik iktisat düşüncesinin iş bölümü ve uluslararası ticaret yaklaşımlarının tehlikeli olduğunu savunmuş ve bu yaklaşımları millî kimliğin kaybolmasına yol açacağını belirterek reddetmiştir (Aktaran: İnceoğlu, 2015: 29).

Ahmet Muhyiddin Osmanlı'da iktisadî gelişim sorununu ele alırken Friedrich List'in iktisadî gelişim evreleri kuramını dikkate almıştır. Muhyiddin'e göre Türk iktisat tarihinde List'in evreleri hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Buna karşın mevcut bilgilerden hareketle Muhyiddin'e göre Türk'lerin en uzun süren gelişim evresi çobanlık olmuş ve bunu ticaret izlemiştir (Toprak, 1982: 30).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda millî iktisadın benimsenmesiyle “millî sermaye” sorunu ortaya çıkmış ve bu sorunu gündeme alan yazarlardan biri Ahmet Muhyiddin olmuştur. Muhyiddin, İttihat ve Terakki cemiyetinin yayın organlarından biri olan İslâm Mecmuası'ndaki yazılarında Osmanlı topraklarında millî bir sermayenin oluşturulmasını artık bir gereklilik olduğunu vurgulamıştır. Ona göre millî sermaye, iktisadî gelişimin temel dayanak noktalarından biri olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan Muhyiddin, Osmanlı İmparatorluğu'nu örnek olarak göstermiştir. Buna göre geçmişte Osmanlı İmparatorluğu yabancı sermayeye faaliyet alanı vererek işgücü sağlamış, dışa bağımlı kalmış ve hatta bu şirketler işgücü taleplerini yurt dışından sağlayarak Osmanlı kendi ülkesinde işçi olmaktan yoksun bırakılmıştır. Muhyiddin'in millî sermayeye ilişkin görüşleri İttihat ve Terakki çevreleri tarafından “aşırı” bulunmuş ve hatta liberal görüşlülerin tepkisini çekmiştir. Bu nedenle cemiyet, savaş döneminde millî iktisadî daha ılımlı bir şekilde uygulamıştır (Toprak, 1982: 87-88).

Ahmet Muhyiddin, Osmanlı İmparatorluğu'nun ancak millî bir şuurla ve millî politikalarla sanayileşebileceğini savunmuştur. Muhyiddin'e göre tarım veya sanayi ülkesi olmak kesinlikle mutlakiyet olarak değerlendirilemez. Çünkü sanayileşmiş ülkeler, bilim ve fen alanında alınan önlemler sayesinde millî bir ziraate ulaşmaktadır. Bu açıdan Muhyiddin'e göre Osmanlı devleti de sanayileşebilecektir (Toprak, 1982, 31). Türk toplumunun özellikle tarımdan ziyade sanayi üretimine daha yatkın

olduğunu savunan Muhyiddin, ABD ülkesini örnek göstererek ülkelerin daima kendi kendine yetecek seviyede bir ekonomiye sahip olması gerektiğini ve tarımla birlikte sanayileşmenin de önemli olduğunu vurgulamıştır: (Öztürk, 2016: 138).

“Memleketimiz bir ziraat memleketidir, düsturunu mutlak olarak kabul edip, milletin başka bir iş yapamayacağı kanaatini kabul edemeyiz. Bugün şahit olduğumuz milletlerarası hadiseler her milletin her hususta kendine yetebilecek bir halde olmasının ne kadar uygun olduğu genel olarak kabul görmüştür. Memleketimiz ziraat alanında ileri gitmiş olabilir, ancak bu sanayi memleketi olmasına mâni değildir.”

Türk toplumunun ziraatten ziyade sanayiye daha yatkın olduğunu iddia eden Ahmed Muhyiddin, dağılma ve parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya olan Osmanlı İmparatorluğu için sanayileşmenin tek kurtuluş yolu olduğunu savunmuştur. İktisadî olarak kurtuluşun siyasî alandaki kurtuluşu da tetikleyeceğini vurgulayan Ahmed Muhyiddin, List’in millî iktisat sistemini uygulayan Almanya’nın izlemiş olduğu yolun, ülkenin onarılması ve iktisadî geleceği açısından örnek alınmasını belirtmiştir (Öztürk, 2016: 138-139).

4.1.5.Ahmet Mithat Efendi

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönem aydınlarından biri olan Ahmet Mithat Efendi, Alman Tarihçi Okulu ve özellikle Friedrich List’in etkisinde kalmış ve kapitalizme geç evrilen ülkelerin klasik öğretilere göre hareket etmesi durumunda sömürülmeye yol açacağını savunmuştur (Sağlam, 2019: 264-265). Farklı alanlarda eser veren ve aslen iktisatçı olmayan Ahmet Mithat Efendi’nin iktisadî fikirleri, Ekonomi Politik adlı eserinde görülmektedir.

Her ülkenin iktisadî koşullarının farklı olduğunu düşünen Ahmet Mithat Efendi, kendisinin de Osmanlı İmparatorluğu’nun koşullarını ve gelişmişlik seviyesini hesaba katarak, İmparatorluk için bir iktisadî yol haritası çizdiğini belirtmektedir. Ahmet Mithat Efendi’ye göre imparatorluk içinde mübadele serbestleştirilmelidir. Bu anlamda yurt içinde rekabeti sınırlayan tekel gibi uygulamaların kaldırılması gereklidir. Terakkisini tamamlamış ülkelerle dış ticaret yapılamayacağını ve yapılması hâlinde Osmanlı İmparatorluğu’nun aleyhine olacağını vurgulayan A. Mithat Efendi,

A. Smith'in fikirlerini eleştirerek İngiltere'nin bile serbest dış ticareti uygulamadığını savunmuştur. Buna örnek olarak ise İngiltere'nin şeker ürününden aldığı yüksek oranlı gümrük vergisini göstermiştir (Çağman, 2017: 46).

4.1.6.Krikor Zohrab Efendi

İttihat ve Terakki'nin en ateşli üyelerinden biri olan ve ideolojik olarak cemiyetin korumacı kanadını temsil eden İstanbul Mebûsu Krikor Zohrab Efendi, Mebûsan Meclisinde Maliye Nazırı Cavid Bey'in ve diğer liberallerin dış ticaret politikalarına karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. Uzun bir dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı serbest dış ticaret politikalarının, İstanbul'da ticaretin ve malî kontrolün çoğunluğunun yabancılara geçmesi ile sonuçlandığını vurgulayan Krikor Zohrab Efendi'ye göre liberal dış ticaret politikaları, ülkenin çıkarlarına uygun olmamakta ve iktisadî bağımsızlık hedefiyle çelişmektedir. Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'nun ılımlı bir korumacılığa, yani millî bir iktisadî benimsemesini savunan Krikor Zohrab Efendi, en gelişmiş ülkelerin ve hatta en aşırı serbest dış ticaret politikasını uygulayan ülkelerin bile nihai kerte ılımlı bir korumacı kabul ettiğini ve ABD'nin bu açıdan tipik bir örnek olduğunu belirtmektedir. Krikor Zohrab Efendi'ye göre yerli üreticilerin dış rekabetinin artması ve sanayileşmenin sağlanması amacıyla Friedrich List tarafından geliştirilen bebek endüstri tezi uygulamaya konulmalıdır (Toprak, 1982: 112).

İttihat ve Terakki cemiyetinin iktidarda olduğu süre boyunca Mebûsan Meclisinde liberal ve korumacı kanat arasında gerçekleştirilen entelektüel tartışmalarda Krikor Zohrab Efendi ve Liberal görüşe sahip Maliye Nazırı Cavid Bey öne çıkan isimler olmuştur.

4.2. İTTİHAT VE TERAKKİ DÖNEMİNDE MİLLÎ İKTİSAT UYGULAMALARI

1908 yılı itibariyle İttihat ve Terakki, Osmanlı devleti yönetiminde hâkim olmuştur. Yönetimde hâkim olduğu süre boyunca cemiyetin iktisadî anlayışı iki farklı şekilde tezahür etmiştir. 1908 yılında II. Meşrutiyetin ilânıyla başlayan ve 1913 yılına dek geçen sürede iktisadî anlayışı liberalizme dayandırılan cemiyet bu dönemde

serbest rekabet ortamı, yabancı sermayeli şirketlerin yurt içinde faaliyet göstermesi, azınlık sermayesi ortaklığı gibi uygulamalarda bulunmuştur. İttihat ve Terakkinin liberal politikalarında toplumsal çıkardan ziyade bireysel çıkar ön planda yer almıştır. Özellikle cemiyetin Maliye Nazırı olan Mehmet Cavit Bey'in kurucusu olduğu İçtimaiye Mecmuası ve Ulum-ı İktisadiye gibi dergilerde yayınlanan makalelerde liberal iktisat politikalarına temas edilmiştir. 1908-1913 döneminde uygulanan liberal iktisat politikaları, Osmanlı devletinde gayrimüslimlerin ve batı sermayesinin yükselmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde yerli firmalar yabancı firmalara karşı rekabet dezavantajına sahip olmuştur (Temizgül, 2021: 40-41).

Balkan Savaşlarının (1912-1913) ardından gerek cemiyet içinde gerekse ülke aydınlarında milliyetçilik fikirleri canlanmıştır. İktidarda olan İttihat ve Terakki'nin İttihat ve Terakki Fırkası'nın yürürlüğe girmesiyle, Alman iktisatçı Friedrich List'in "millî iktisat" doktrinini benimsemiştir. 1914-1918 dönemi İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikalarını uyguladığı bir dönem olmuştur. Cemiyet mensupları, uygulanan iktisadî milliyetçilik veya daha yerinde bir ifadeyle millî iktisat politikalarını iktisadî uyanış olarak nitelendirmişlerdir (Özçelik, 1987: 191). 19. Yüzyılın sonlarında Ahmet Mithat ve Musa Akyiğit tarafından savunulan ve 1908 yılı sonrası ise İttihat ve Terakki'nin en etkili mensuplarından Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve Tekin Alp gibi düşünürlerin basın yayın organlarında sıklıkla savlarını yaymaya başladığı millî iktisadın Türkiye'deki gelişimi bu sayede başlamıştır. Bu üç düşünür özellikle II.Meşrutiyetin ilânından sonra İktisadiyat Mecmuası ve Türk Yurdu gibi dergilerde Alman Tarihçi Okulu ve Friedrich List'in argümanlarından övgüyle bahsetmiştir. Millî İktisat için bir Türk modeli oluşturmayı hedefleyen bu düşünürlerin tezleri, Harb-ı Umumi koşullarında ortaya çıkan liberal fikirlerden daha fazla revaç bulmuştur. İttihat ve Terakki'nin millî iktisat politikalarında Alman tarihçi okul ve O. V. Bismarck döneminde uygulanan millî iktisadın Alman modeli esin kaynağı olmuştur. Millî iktisat politikası Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı yıllarına tekabül eden bir dönemde uygulanmıştır.

İttihat ve Terakki'nin fırkasında otarşı ön planda yer almış ve kendi kendine yeten ve iktisadî özgürlüğü merkeze alan bir ekonomiyi tesis etmek temel amaçlardan biri olarak belirlenmiştir. Nitekim İttihat ve Terakki cemiyetinin Maliye Nazırı Cavit Bey iktisaden bağımsızlığın en az siyasî bağımsızlık kadar önemli olduğunu

belirtmiştir²⁰ (Şıvgın, 2012: 4). Diğer taraftan millî iktisat fikrinin en önemli düşünürlerinden biri olan Yusuf Akçura ise iktisadî istiklal ile siyasî istiklal arasındaki sıkı bağa dikkat çekmiştir (Özçelik, 1987: 191):

“...iktisadî istiklale malik olamayan bir cemiyet, siyasî istiklalini de kaybetmeye mecburdur...”

İttihat ve Terakki mensuplarının millî iktisat anlayışı, savaşın yarattığı kıtlık şartlarından faydalanarak ve devletin mutlak desteği sayesinde güçlenmiş ve ekonomide gayrimüslim etkisinin azaltılması ve yerli ve millî bir burjuvazinin oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. İttihat ve Terakki’ye göre iktisadî kalkınma için bu zorunlu bir faktör olarak görülmüştür. Liberal ideolojinin uluslararası değil, milliyetçi tarzı olarak görülen bu yaklaşım, 20. Yüzyılın başlarında henüz yarı sömürge olan bir ülkede yerli burjuvaziye büyötmek için bir zorunluluk teşkil etmiştir (Boratav, 2016: 26).

1913 yılı ile birlikte uygulanan millî iktisat politikası ile birlikte Osmanlı’da Müslüman-Türk girişimcilere imtiyaz tanınmış ve gayrimüslimlere ve Avrupalılara karşı kayrılmıştır. İktisat alanındaki millîleşme İttihat ve Terakkinin kongrelerine de yansımıştır. Bu dönemde yapılan kongrelerin büyük kısmında iktisat konusu ele alınmış ve iktisadî milliyetçilik vurgusu sıklıkla yapılmıştır. Yerli sanayiye güçlendirmek ve teşvik etmek amacıyla 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı²¹ çıkarılmıştır (Ortaylı, 1981: 24). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının temel amacı Osmanlı devletinde Avrupa sanayisi ile rekabet edebilecek büyük ölçekli sanayi kuruluşlarını inşa etmek olarak belirtilmiştir. Bu kanunla, Osmanlı ekonomisinin Avrupa sanayisinin bir pazarı olduğu gerçeği kabul edilmiştir. Bu nedenle başlangıçta yerli sanayiye korumak amacıyla ithalat yasakları koymak, yüksek oranlı ithalat gümrükleri uygulamak, ham madde ihracatını yasaklamak gibi korumacı tedbirler uygulanmamıştır (Ökçün, 1972: 37-38). I. Dünya Savaşı yıllarında İTC yönetimi dışa bağımlılıktan kurtulma, millî sanayi ve millî burjuvazi yaratma amaçları

²⁰ İTC’nin bu yaklaşımının temelinde 19.yüzyıl başı itibariyle gayrimüslimlerin devlet ile bağıni koparması ve I. Dünya Savaşında Arapların başkaldırması yatmaktadır

²¹ Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının niteliği, kapsamı vb. detaylar için Bkz. Ökçün, 1972.

içeren millî iktisat politikalarını daha güçlü bir şekilde uygulamaya başlamıştır (Coşkun, 2015: 135).

Bu başlık altında İttihat ve Terakki cemiyetinin liberal anlayışı (1908-1913) ve millî iktisat fikrini (1914-1918) benimsediği dönemlerde uygulanan iktisat politikalarına yer verilmiştir. Bu bağlamda sırasıyla; tarım, sanayi ve dış ticaret, bankacılık, bütçe ve borçlanma gibi başlıklarla ilgili dönemde uygulanan iktisat politikalarına temas edilmiştir.

4.2.1.Tarım ve İaşe

1908-1914 döneminde Osmanlı devletinin iktisadî yapısı tarım ve dış ticarete dışa bağımlı özelliğini korumuştur. Fakat elverişsiz koşullara rağmen Osmanlı ekonomisi İttihat ve Terakki'nin iktisat politikalarıyla birlikte kısmen dinamizm belirtileri göstermiştir. Bu dönemde tarımsal gelirin yaklaşık %14'ü ihraç edilmesine rağmen; kentlerin iaşesi, özellikle un ihtiyacı, büyük ölçüde ithalat aracılığıyla sağlanmıştır. Boratav'a (2016: 33) göre 1908-1914 dönemi tarımsal üretimde azımsanmayacak bir artışa tanık olmuştur.

İttihat ve Terakki cemiyetinin liberal dönemde tarım sektörüne ilişkin fikirlerini Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuasında yazıların makalelerde görmek mümkündür. Bu bağlamda cemiyet, klasik liberal iktisatçı Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisinden hareketle memleketin bir tarım ülkesi olduğunu ve bu nedenle tarım sektöründe uzmanlık kazanılması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda liberal dönemde tarım, sanayiye tercih edilmiştir. Bu anlamda İttihat ve Terakki'nin liberal döneminde (1908-1913) kalkınma politikasının nispeten tarıma dayandığı söylenebilir (Demir, 2003: 136).

Tablo 3: Tarımsal Üretim ve Dış Ticarete İlişkin Göstergeler

Yıllar	Safi Üretim Kıymeti	Zirai İhracat	Zirai İthalat	Net İhracat	Üretimde İhracatın Payı
1907/1908	9803	1360	317	1043	%10,6
1909/1910	11263	1430	571	859	%7,6
1913/1914	11757	1620	359	1331	%11,3

Kaynak: Balçık, 1998: 87

Osmanlı'da sanayileşme çabalarına rağmen 20. Yüzyılın başlarında tarım, ekonomin en önemli sektörlerinden biri olarak devam etmiştir. Bu bağlamda İTC'nin iktidara ulaştığı ve liberal politikalar uyguladığı dönemi temsilen Tablo 3'te tarımsal üretime ilişkin bazı göstergeler yer almaktadır. Görüldüğü üzere İTC iktidara gelmesinin ardından zirai ithalatta 1913/1914 yılıyla birlikte kısmen düşüş meydana gelmiştir. Bu eğilimde İTC idarecilerinin tecrübe kazanması ve yeni üretim sahalarının ekonomiyi açılmasının etkisi olmuştur.

Tablo 4: 1913 Yılında Ekilen Toprakların Dağılımı

Aileler	Aile Sayısı	Çiftçi Ailelerinin Yüzdesi	Toprakların Yüzdesi
Derebeyi	10.000	1	39
Toprak Ağası	40.000	4	26
Orta ve Az Topraklı Köylü	870.000	87	35
Topraksız Köylü	80.000	8	-

Kaynak: Ballı, 2014: 9

Jön Türk devrimiyle Osmanlı devletinde iktisadî, sosyal ve siyasî yönden hâkim konuma gelen İTC'den toprak sahiplerinin baskısı altında ezilen köylü sınıfı da

birtakım beklentilere sahip olmuştur. İktidar olmadan önce fırkasında ve kongrelerinde köylülerin refahını artırma ve onlara serbestlik tanıma gibi yapısal reformlara yer veren İttihat ve Terakki, kırsal alanda kapitalist unsurların sağlam olması karşısında kısa zamanda bu uygulamalarının zor olduğunu fark etmiştir. Bu nedenle tarımı dünya pazarına açarak modern yöntemlerle tarımsal üretimde verimliliği artıracak yöntemleri uygulamaya koyma yoluna gitmiştir. Tarım politikasıyla İTC, toprak sahipleri ile sıkı ilişkiler geliştirerek köylülerin refahını artırmaya çabalamıştır (Ballı, 2014: 29). Fakat Tablo 4’te yer alan ekilen toprakların dağılımını gösteren istatistikler, İTC döneminde Anadolu topraklarında oldukça adaletsiz bir dağılımın olduğunu göstermektedir.

Savaş yıllarında Osmanlı Devleti, büyük bir orduyu iâşesini sağlayacak bir konumda olmamıştır. Olağanüstü savaş koşullarında Şehremenati ve taşra belediyeler iâşe işini sağlıklı yürütememiş ve iktidarda olan İttihat ve Terakki’nin iâşe politikası istikrarsız olmuştur. Gerek karne uygulaması gerekse narh uygulaması, kentlerde yaşayan vatandaşların beslenme ihtiyacını karşılayamamıştır. Bu koşullar altında Babîâli, Alman iâşe örgütünü örnek alarak bir örgütlenme yoluna girişmiştir. Bu bağlamda merkez ve taşra iâşe heyetlerini oluşturarak başına Almanya Devlet Tahıl örgütü kurucusu Hugo Meyer getirilmiştir. 23 Temmuz 1916 tarihinde İâşe Kanun-u Muvakkatı ile Osmanlı devletinde işâe bölgelere ayrılmış ve bölgeler arası yiyecek gönderilmesi yasaklanmıştır (Toprak, 1982: 283).

Birinci Dünya Savaşı nedeniyle ortaya çıkan İstanbul’un iâşesi için Anadolu’dan un ve buğday gibi zirai ürünleri temin etmek için 1914 yılında kurulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariye örgütü, zirai ürünlerin fiyatlarının belirlenmesi ve zirai faaliyetlerin artmasına imkân tanımıştır. Esasen bu örgüt, kuruluş amacının ötesine geçerek İttihat ve Terakki cemiyetinin millî bir burjuvazi projesinin sermaye kaynağı olarak kullanılmıştır. Örgüt, kısa süre içinde iâşe ürünleri ve darlık yaşanan tüketim ürünleri denetim altına alarak İstanbul’un ticari yaşamına hâkim olmuştur. Bu bağlamda örgütün elde ettiği kazançlar, millî şirketler kurmak amacıyla kullanılmıştır. İlk olarak Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi, Millî İthalat Kantariye Anonim Şirketi ve Millî Ekmekçi Anonim Şirketi kurulmuştur (Öğün, 2020: 2). Millî İktisat Bankası bu şirketlerin ön ayak olmasının bir sonucu olarak kurulmuştur (Kaymakçı, 2015: 140).

Savaş yıllarında üreticilerin cepheye gönderilmesi kırsal alanda tarımsal üretimi olumsuz etkilerken, dış ilişkilerin zorlamasının bir sonucu olarak dışa bağımlılığın yüksek olduğu gıda ürünlerinde ithalatın azalması ülkeyi tipik bir otarşik ekonomiye dönüştürmüştür (Toprak, 1978: 220). Bu denli zor bir savaş için iyi örgütlenmiş güçlü ve esnek bir ekonomik koşullar gerekli olmuştur. Oysa Osmanlı ekonomisi gerek üretim yapısı gerekse ulaşım ve haberleşme açısından savaşın yükünü kaldıracak kapasitede olmamıştır. Dünya genelinde savaş koşulları gıda ürünlerinde ciddi arz-talep dengesizlikleri yaratmış ve tarımsal ürünlerde de kıtlığa karşı direnç düşük kalmıştır. Üretim tekniklerinin düşük seviyede olması da eklenince Osmanlı ekonomisi ordu için gerekli gıda ihtiyacı konusunda ciddi sorunlar yaşamıştır (Pamuk, 2018: 168-169).

İttihat ve Terakki'nin bankacılık alanındaki politikaları arasında tarım sektörüne destek vermek de yer almıştır. Bu amaçla Ziraat Bankası'nın kanunlarında değişiklik yapılarak tarım ve tarımsal sanayi için kredi açılması yönünde bir madde getirilmiştir. Özellikle 1911 yılındaki kongrede tarım kredileri ve toprak reformu, 1913 yılındaki kongrede ise tarımda sendikalaşma gündeme alınmıştır (Demir, 2021: 202).

4.2.2.Sanayi ve Millî Şirketler

II. Meşrutiyetin ardından 1908 yılındaki kongrede kabul edilen programda İTC, iktisadî kalkınma amacıyla sanayi mekteplerinin açılmasını öngörmüştür. İTC'nin bir diğer kongre kararında tarım, sanayi ve ticaret önündeki engellerin kaldırılarak ekonomik liberalizmin uygulanması ve sanayide yerli girişimciliği özendirmek yer almıştır (Yakut, 2017: 12).

1908 yılından sonra İttihat ve Terakki cemiyetinin sanayileşme konusunda uyguladığı politikalar artmıştır. 1915 sayımlardan elde edilen istatistiklere göre sanayi kuruluşlarının sayısı 264 olup, bu firmalardan 72'si İttihat ve Terakki döneminde kurulmuştur. Bir başka ifadeyle 1915 yılında mevcut olan sanayi işletmelerin yaklaşık %27'si İTC döneminde kurulmuştur. Yaşanan bu ilerlemeye rağmen sanayi, ilkel bir yapıda kalmıştır. Toplam üretimde gıda ve dokumanın payı 1913 yılında %83,5 iken bu oran kısmen gerileyerek 1915 yılında %82,3'e gerilemiştir. Bu sanayileşme

yolundaki bir devlet için olumsuz bir veridir. Gıda ve dokuma sanayiinde çalıştırılan işçi sayısında ise benzer bir görüntü mevcuttur. Nitekim bu iki sanayi dalında çalıştırılan işçi sayısı, toplam işçi sayısının yaklaşık dörtte üçüne (%75,8) tekabül etmiştir. Diğer taraftan alt üretim dalları incelendiğinde ise dramatik bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Nitekim 1915 yılında tütün, yünlü dokuma, iplik, ham ipek ve değirmencilik toplam sanayi üretiminin %83,1'ine tekabül etmiştir. Bu bilgiler ışığında geleneksel ipekçilik, buğday öğütme, deri işleme ve tütün işlemeden oluşan üretim faaliyetlerinin bir bütün olarak çağına uygun bir sanayiye ulaşamadığı ve Osmanlı'nın İTC döneminde de ciddi ölçüde sanayisiz kaldığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca 1915 yılında pamuklu dokuma tüketimin yaklaşık %90,5'inin, pamuk ipliğinin ise yaklaşık %79,5'inin ithalatla karşılandığı dikkate alınırsa toplam sanayi üretiminin tüketiminin temelde ithalat aracılığıyla karşılandığı ifade edilebilir (Boratav, 2016: 33).

Tablo 5: Çalışanların Sanayi Sektörü Alt Dallarına Göre Dağılımı

Sanayi Dalı	1913		1915	
	Çalışan Sayısı	%	Çalışan Sayısı	%
Gıda	4281	25,2%	3916	27,9%
Toprak	980	5,8%	336	2,4%
Deri	930	5,5%	1270	9,0%
Ağaç	735	4,3%	377	2,7%
Dokuma	7765	45,7%	6763	48,1%
Kırtasiye	1897	11,2%	1267	9,0%
Kimya	417	2,5%	131	0,9%
Genel Toplam	17.005	100%	14.060	100%

Kaynak: Toprak, 1982: 187

Çalışan işçilerin sanayi sektörü alt dallarına göre dağılımının yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde 1913 yılında sanayide çalışan 17.005 kişi mevcutken 1915 yılında 14.060 'a düştüğü görülmektedir. 1913 yılı verilerinde sanayi sektöründe çalışanların ağırlıklı olarak dokuma ve gıda sanayiinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum 1915 yılı verilerinde de değişmemiştir. Ayrıca işgücü sayısı bakımından I. Dünya Savaşında en çok etkilenen alt sanayi dalı toprak, ağaç, kırtasiye ve kimya sektörüdür. 1913-1915

döneminde, savaş yıllarında önemi artan alt sanayi dallarından olan gıda, deri ve dokumada yaşanan işgücü sayısının artışı ise beklenen bir gelişme olmuştur.

Tablo 6: Sanayi Üretiminin Alt Dallarına Göre Dağılımı (Milyon Kuruş)

Sanayi Dalı	1913		1915	
	Üretim Değeri	%	Üretim Değeri	%
Gıda	459,60	68,5%	531,9	70,3%
Toprak	32,00	4,8%	62,6	8,3%
Deri	13,40	2,0%	2,7	0,4%
Ağaç	11,10	1,7%	5,9	0,8%
Dokuma	100,30	15,0%	90,8	12,0%
Kırtasiye	37,50	5,6%	46,2	6,1%
Kimya	16,90	2,5%	17	2,2%
Genel Toplam	670,8	100%	757,1	100%

Kaynak: Toprak, 1982: 189

Tablo 6’da ise sanayi üretimine ilişkin istatistikler paylaşılmaktadır. Buna göre 1913 yılında 6.708.168 Osmanlı Lirası olan sanayi üretiminin yaklaşık %68,5’i gıda sanayine aittir. Bunu sırasıyla dokuma sanayi, kırtasiye sanayi, toprak sanayi ve kimya sanayi izlemektedir. 1915 yılında sanayi üretimi savaş koşullarına rağmen 7.570,468 Osmanlı Lirasına yükselirken; savaştan en çok dokuma sanayi etkilenmiş ve üretim değerinde keskin bir düşüş meydana gelmiştir. Savaşta gıda sanayinin öneminin artmasına bağlı olarak üretim değerinde gözle görülür bir artış meydana gelmiştir.

Tablo 7: Sanayi Kuruluşlarında Mülkiyet Payları (1915)

Sanayi Dalı	Kuruluş Sayısı	Mülkiyet			
		Hükümet	Anonim Şirket	Türk-İslam	Gayrimüslim
Gıda	75	1	8	8	58
Toprak	17	1	5	3	8
Deri	13	1	1	2	9
Ağaç	24	0	0	4	20
Dokuma	73	18	10	9	34
Kırtasiye	51	1	0	15	35
Kimya	11	0	4	1	7
Genel Toplam	264	22	28	42	171

Kaynak: Toprak, 1982: 192

Millî iktisat politikası ile ekonomideki gayrimüslim etkisini azaltmayı amaçlayan İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu dönemde sanayi kuruluşlarında mülkiyet paylarının gösterildiği Tablo 7 incelendiğinde ekonomide gayrimüslim etkisinin hala devam ettiği görülmektedir. Nitekim daha önce değinildiği üzere, 1915 sayımlarında toplam 264 sanayi kuruluşu bulunmakta ve bunun 171'i gayrimüslimlerin mülkiyeti altındadır. Bu toplam sanayi kuruluşları içinde oran olarak %64,7'ye tekabül etmektedir. Bunu sırasıyla %15,9 ile Türk-İslam girişimciler, %10,6 ile Anonim Şirketler ve %8,3 ile hükümet takip etmektedir. Nitekim Tezel (2002: 74)'e göre iç pazar imkânlarının genişlemesi ve 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunun çıkarılmasına rağmen Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde sanayi sektöründe sermaye birikimi ve yerli girişimciler oldukça sınırlı seviyede kalmıştır. Sanayi işletmelerini millileştirme ve gayrimüslimlerin sanayideki ağırlığını azaltma girişimlerine rağmen bu dönemde ortaya çıkan sanayi işletmelerinin önemli bir kısmı gayrimüslimler tarafından kurulmuştur. 1915 yılında İstanbul ve Anadolu'da 585 büyük işletmede 30.000 sanayi işçisi çalışırken, bunların %60'a yakını gıda, dokuma ve halı gibi alanlarda istihdam edilmiştir. Ayrıca bu işletme Osmanlı İmparatorluğunun sanayi tüketiminde ön sıralarda yer alan malların çok az bir kısmını üretmektedir. Bu anlamda Osmanlı'nın sanayi malları tüketiminde dışa bağımlılığı yüksek seviyede olmuştur (Tezel, 2002: 75).

Tablo 8: Sınai Ürünlerde Dışa Bağımlılık (1913)

Sanayi Dalı	Dışa Bağımlılık (%)
Gıda	39,20
Tahta	42,20
Deri	64,11
Tekstil	76,50
Kimya	85,70
Ortalama	59,20

Kaynak: Eldem, 1994: 10

İttihat ve Terakki döneminde uygulanan dış ticaret politikasına temas etmekte fayda vardır. 1908 yılında yaşanan Jön Türk devriminin ardından cemiyet içinde liberal ve korumacı olmak üzere farklı görüşlere sahip kesimler olmuştur. Dış ticarete serbestliği veya açık ekonomiyi savunan kanat daha güçlü olmasına rağmen, Alman iktisatçı List'in iktisat anlayışından etkilenen, iktisadî millîyetçiliği ve dış ticarete korumacılığı savunan bir kesim de mevcut olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın bağlı olduğu uluslararası antlaşmaların dış ticarete gümrük tarifelerinin tek taraflı uygulamaları engellemesi nedeniyle I. Dünya Savaşına dek liberal dış ticaret politikasını benimsemiştir (Pamuk, 2012: 164). I. Dünya Savaşı öncesinde 1913 yılında Osmanlı sanayisinin dışa bağımlılığı Tablo 8'de gösterilmektedir. Görüldüğü üzere sınai ürünlerin yaklaşık %59,2'si ithalat aracılığıyla karşılanmakta, yalnızca %40,8'i yerli üretim aracılığıyla karşılanmaktadır. Sınai ürünlerde en yüksek bağımlılık oranı sırasıyla kimya, tekstil, deri, tahta ve gıda ürünlerinde olmuştur.

Birinci Dünya Savaşının başlamasının ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun limanları yabancı ülkeler tarafından kontrol altına alınmış ve dış ticaret neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu koşullar altında İTC, özellikle İngiltere, Fransa gibi en önemli dış ticaret partnerleri ile ilişkilerin kesilmesiyle daha önce uygulayamadığı dış ticaret politikalarını uygulamaya koymuştur. İlk olarak 1914 yılında yabancı ülke vatandaşlarına yönelik imtiyazlar kaldırılmıştır. Bunun iktisadî bir sonucu olarak

Osmanlı vatandaşları ticaret konusunda yabancılarla neredeyse eşit şartlara sahip olmuştur.

İkinci olarak 1915 yılında Friedrich List'in görüşlerinden kaynaklanan ve kısmen sanayileşmeye yönelik bir politika olarak ad varolan gümrük tarife uygulamasından vazgeçilmiş ve seviyesi iktisat politikasına göre değişebilecek yeni bir gümrük tarifesi kabul edilmiştir. Buna göre Osmanlı devleti dileğidi takdirde gümrük tarifesinde değişiklik yapabilecek ve belirli sektörleri yabancı ülkelere karşı koruyabilecektir. Ayrıca bu tür yüksek gümrük vergilerinden devlet maliyesi de kazançlı çıkacaktır (Toprak, 1982: 119).

Millî iktisat anlayışıyla dış ticaret politikasında yaşanan bu değişim ve özellikle I. Dünya Savaşının getirdiği koşullar, 1916 yılı itibariyle Osmanlı'nın dış ticaret hacminin daralmasına yol açmıştır. Bu durum buğday, un, şeker gibi dışa bağımlılığın yüksek oranda olduğu gıda ürünlerinde darlık ve kıtlığın yaygınlaşmasına neden olmuştur. Ayrıca savaşın doğrudan ve dolaylı olarak ithal ikamesi politikasına yol açması nedeniyle bu dönemde yerli sanayii dışa karşı korunmuştur. Tarımsal ürünlerde ise yüksek oranda dışa bağımlılık olmamasına rağmen, ordunun artan besin ihtiyacı nedeniyle sıkıntılı bir dönem yaşanmış ve arz yetersizliği nedeniyle tarımsal üretim olumsuz yönde etkilenmiştir (Pamuk, 2018: 165-166).

4.2.3. Bankacılık ve Kambiyo Rejimi

II. Meşrutiyet'in ilânının ardından İttihat ve Terakki'nin faaliyetleri bankacılık alanında da kendisini göstermiştir. İktidar olduktan sonra cemiyet, millî bir devlet bankasının kurulmasını amaçlamıştır. Bu dönemde millî bir bankanın kurulması kamuoyu tarafından da desteklenmiştir. Özellikle yabancı sermayeye bağımlılığın artış göstermesi ve Osmanlı Maliyesinin Düyûn-ı Umumiye ve Batı temsilcilerine danışmadan karar alamaması nedeniyle İttihat ve Terakki, güçlü bir ekonomi için güçlü bir finansal kuruma ihtiyaç olduğunu savunmuştur. Batı ülkelerinin millî nitelikte kredi kurumlarının varlığı bu ihtiyaç için güçlü bir referans olarak gösterilmiştir. (Oktar ve Varlı, 2009: 1).

İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu süre boyunca toplam 24 banka kurulmuştur. İllere göre dağılımında bu bankaların 13 tanesi Anadolu'nun farklı bölgelerinde ve 11 tanesi İstanbul'da kurulmuştur. II. Meşrutiyet döneminde cemiyetin millî bir banka kurma arzusunun arkasında yatan temel etken 1856 yılında kurulan Osmanlı Bankası'nın²² faal olduğu dönem boyunca ulusal çıkarlara hizmet etmeyen tutumu olmuştur. Bu açıdan ulusal çıkarları önceleyen ve iktisadî bağımsızlığı esas alan millî sermayeli bir devlet bankanın kurulması yönünde çaba sarf edilmiştir. I. Dünya Savaşı döneminde millî nitelikte bir bankanın olmamasının yaratmış olduğu finansman sorunları²³, millî bir bankanın kuruluşunu kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu amaçla 1917 yılında İstanbul'da bir yatırım ve ticaret bankası olarak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası kurulmuştur.²⁴ Banka, başlangıçta 136 lira sermaye ile kurulmuştur. Millî banka girişimi, Osmanlı kamuoyunda kısa süre içerisinde benimsenmiş ve gerek dergi gerekse gazetelerde bu girişimle ilgili olumlu haberler yapılmıştır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasının sözleşmesinde yabancılara yönelik ciddi bir kısıt mevcut olmuştur. Bu bağlamda ancak Osmanlı vatandaşları bankaya hissedar olabilmiş, pay senetleri ada ve Türkçe yazılacak ve yabancı uyruklular hissedar olamayacaktır. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasının bir diğer amacı, ticarete finansman koşullarını iyileştirmek olmuştur (Coşkun, 2015: 135). Bu bağlamda Almanya'da görülen millî iktisat uygulamalarından etkilenilmiş olduğu görülmektedir.

Ayrıca bankanın her işlemi Türkçe dilinde yapılacaktır. Diğer taraftan I. Dünya Savaşı döneminde Ziraat Bankası'nın faaliyet alanı genişletilmiş ve 1916 tarihi itibariyle zirai kredilere ilişkin teminatlar genişletilerek, alacakların tahsilini daha pratik hale getiren hükümler getirilmiştir. Bu bağlamda Ziraat Bankası, yasa ile kurulan ilk özel kamu kuruluşu olmuştur (Coşkun, 2015:136).

Bankaların dışında İttihat ve Terakki döneminde sigortacılık gibi diğer finans alanlarında gelişmeler yaşanmıştır. Millî İktisat uygulamaları kapsamında 1914 yılında

²² Osmanlı Yönetimi ile Osmanlı Bankası arasında ciddi anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu bağlamda I. Dünya Savaşı yıllarında bankadan banknot ihracı talebinin, Londra ve Paris komitelerinden gelen olumsuz cevap ile reddedilmesi önem arz etmektedir (Oktar ve Varlı, 2009: 9).

²³ Savaş yıllarında Osmanlı'nın askeri harcamalarını finanse etmek amacıyla para basma talepleri, dönemin yabancı sermayeli bir bankası olan Osmanlı Bankası tarafından reddedilmekteydi.

²⁴ Yerli sermaye ile kurulan ilk Türk bankası olan Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası, ilk kurulduğu yıllarda personellerinin %90'ı gayrimüslimlerden oluşmuştur. İlk Genel Müdürü Avusturyalı olan banka, Cumhuriyet döneminde, 1927 yılında Türkiye İş Bankası ile birleşmiştir (Tokgöz,, 1997: 18).

Çıkarılan bir kanun ile sigortacılık faaliyeti gösteren yabancı sermayeli şirketler teminat göstermeye, vergi ödemeye zorunlu tutulmuş ve bu nedenle yabancı sermayeli şirketleri Türk şirketler ile ortaklık kurmaya zorlanmıştır. Bir başka deyişle, İttihat ve Terakki, bu uygulama ile sigortacılık faaliyetinde bulunan yabancı sermayeli şirketler kontrol altına almak istemiştir. Jn Türk devrimine dek İstanbul borsasında yalnızca devlet tahvilleri, Düyûn-ı Umumiye senetleri ve yabancı şirketlerin menkul kıymetleri işlem görürken; İTC'nin millî politikaları sayesinde yerli şirketlerin menkul kıymetleri de işlem görmeye başlamıştır.

Diğer taraftan I. Dünya Savaşı yıllarında İttihat ve Terakki hkmetinin serbest piyasa ekonomisine bir diğer müdahalesi kambiyo işlemlerinde olmuştur. Babıli, kâğıt para rejiminin altında kambiyoda gözlenen istikrarsızlık nedeniyle Osmanlı lirasının değerini yabancı paralara karşı korumak ve kambiyo işlemlerinin denetlenmesi amacıyla kambiyo işlemlerine müdahale etmiştir. Bu bağlamda Alman millî iktisat modeline benzer olarak Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu'nu kurmuştur. Bu komisyon, Osmanlı Bankası, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Deutsche Bank, Deutsche Orient Bank, Wiener Bank, Ungarische Bank, Selnik Bankası, Atina Bankası ve Türkiye Milli Bankası tarafından belirlenen birer temsilciden oluşmuştur. Komisyon; günlük kambiyo rayiçlerini belirleyerek ve spekülatif mahiyette olan sermaye hareketlerini engelleyerek kambiyo sisteminde istikrarı sağlamıştır. Ayrıca komisyonun faaliyetlerinin neticesinde servet transferleri de kısmen engellenmiş ve yerli para, tarafsız ülke pazarlarında korunmuştur (Toprak, 1982: 121-122; Yakut, 2017: 19-20).

4.2.5.Bütçe

1876 yılında Osmanlı devletinde bütçe hakkı kabul edilmiş ve anayasal bir ereve ile bütçe uygulamaları düzenlenmiştir. Bu bağlamda Meclisi-Umumiye'ye bütçe görevi tanınmıştır. Merkezi ve yerel bütçeler, birlik ilkesinin bir gereği olarak Kanun-i Esasi de kabul edilmesine rağmen ilk olarak İttihat ve Terakki döneminde uygulanabilmiştir (Karta, 2018: 405). Bu anlamda İTC döneminde bütçe anlayışı değişmiş ve 1909-1910 mali döneminden itibaren bütçe, halkın temsilcilerinin yer aldığı bir meclis tarafından onaylanmıştır. Bir başka deyişle, İTC ile birlikte Osmanlı

devletinde bütçe hakkı tanınmıştır. Tablo 9’da İttihat ve Terakki’nin yönetimde egemen olduğu 1909- 1918 dönemine ait bütçe verileri paylaşılmıştır.

Tablo 9: Osmanlı Devleti’nin Bütçesi (1909-1919, Milyon Lira)

Mali Yıl	Gelirler	Giderler	Bütçe Açığı
1909-1910	25,1	30,6	5,5
1910-1911	29,2	36,0	6,8
1911-1912	31,6	41,2	9,5
1912-1913	33,7	36,9	3,2
1913-1914	33,7	36,9	3,2
1914-1915	36,0	37,1	1,1
1915-1916	30,0	38,4	8,4
1916-1917	28,0	42,4	14,4
1917-1918	31,7	60,3	28,6
1918-1919	42,4	60,2	17,8

Kaynak: Özdemir, 2010

Tablo 9 incelendiğinde İTC döneminin ilk yıllarında bütçe açığının kötüleştiği, fakat özellikle 1912-1913 mali dönemi itibarıyla bütçede disiplinin sağlanmaya başlandığı görülmektedir. Fakat I. Dünya Savaşı’nın etkisiyle savaşın finansmanı bütçe açıklarının artmasına yol açmıştır. Artan bütçe açıkları Osmanlı’nın dış borçlanma yoluna gitmesine yol açmıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki, ilgili dönemde en ciddi bütçe gideri kalemi olarak Duyûn-u Umûmiye’ye ait ödenekler, yani borç yönetimi yer almıştır.

Borç idaresine ilişkin giderlerin yanı sıra özellikle Balkan ve Cihan harbi olmak üzere savaşlardan kaynaklanan askeri harcamalar da bütçeye ciddi bir yük olmuştur. Nitekim Maliye Nazırı Cavid Bey 1917 yılında bir bütçe görüşmesinde mecliste savaşta yapılan harcamalarının 20 milyon osmanlı lirası olacağını tahmin ettiklerini ve buna bağlı olarak toplam borçların ise 180 milyon Osmanlı lirasına ulaşacağını belirtmiştir. Ayrıca Cavid Bey, sermaye birikiminin yeterli seviyede olmaması nedeniyle iç borçlanma imkânının olmadığını belirtse de, artan bütçe

açıklarının finansmanı nedeniyle I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Osmanlı iç borçlanma yoluna başvurmuştur (Siverekli, 2002: 118).

4.2.6.Borçlanma ve Kapitülasyonlar

İttihat ve Terakki iktidara ulaştığında Osmanlı devlerini 1854 yılından beri dış borcu sürekli artan bir ülke olarak devralmıştır. İktisadi bağımsızlığı ciddi ölçüde zayıflayan Osmanlı devletinde bu eğilim II. Meşrutiyet'e dek değişmemiştir. İktisadi istikbale önem veren İttihat ve Terakki tarafından da dış borç sorunu sağlıklı bir şekilde kavranamamış ve cemiyet çevreleri ilk döneminde dış borç olanağının daha kolay olacağını belirterek bunu bir övünç kaynağı olarak göstermiştir. Bu bağlamda İTC döneminde de dış borç sorunu çözüme kavuşturulamamıştır. Zira liberal dönemde (1908-1913) cemiyet, bütçe gelirlerinin büyük bir kısmını dış borçların faizine aktarmak zorunda kalmıştır (Şener, 1990: 214-215). 1911 yılında Duyûn-u Umûmiye'de çalışan kişi sayısının 8931'e ulaşarak Maliye'de çalışan kişi sayısını aşması ve borç idaresi tarafından toplanan gelirlerin bütçe gelirlerinin yaklaşık %31,5'ine tekabül etmesi durumun ne denli ciddi olduğunu ortaya koyan tipik bir örnek mahiyetindedir. 1911 yılında Duyûn-u Umûmiye gelirlerinin toplam devlet gelirlerine oranı Tablo 10'da gösterilmektedir.

Tablo 10: Duyûn-u Umûmiye'nin Gelirleri (Lira, 1911)

Gelirler	Toplam Gelir	Duyûn-u Umûmiye Geliri	Duyûn-u Umûmiye Geliri (Toplam Gelire Oranı)
Vasıtasız Vergiler	16.230	3.728	22,9
Vasıtalı Vergiler	5.512	1.714	31,0
Damga Vergisi	1.451	574	39,4
İnhisarlar	2.697	2.416	79,5
Genel Toplam	25.890	8.162	31,5

Kaynak: İnce, 1976: 65.

I. Dünya Savaşının getirdiği ekonomik zorluklar ve askeri harcamaların finansmanı, dünya genelinde temel sorunlardan biri olmuştur. Ülkeler arası iktisadî ilişkilerin sekteye uğraması ve dış ticarete yaşanan sorunlar Osmanlı devletinin dış

borçlanma olanağını zayıflatmıştır. Ayrıca 1914 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın dış borcu yaklaşık 160 milyon sterline ulaşmıştır. İktisadi bunalım ağırlaşmış, yukarıda anılan nedenlerin etkisiyle eski borçların ana para ve faiz ödemelerinin ödenmesi için yeni borçların bulunması zorlaşmıştır. Bu dönemde İTC yönetimi, Avrupa piyasasında yeni tahviller satmak için Almanya-Fransa arasındaki gerilimden faydalanmaya çalışmıştır. Fakat alınan her yeni borçta yeni ödünler verilmesi iktisadî durumu daha da kötüleşmiştir (Pamuk, 2012: 122).

Savaş döneminde borç alabileceği kaynakların azalması nedeniyle Osmanlı devleti gerek finansal ihtiyacını karşılamak gerekse mevcut varlıklarını elden çıkarmamak adına 2 Ağustos 1914 tarihinde Tecil-i Duyûn Kanun-ı Muvakkatini çıkararak bankalardaki mevduatlar dahil olmak üzere tüm borç ve taahhütlerin vadelerini bir ay süreyle geçici olarak ertelenmiştir. Bu kararlar, dış borçlara da uygulanarak kapsamı genişletilmiştir. Borç erteleme kararı savaş boyunca tekrar edilmiş, bu uygulama sayesinde bankalar iflas etmekten kurtarılmıştır (Yılmaz, 1995: 41).

Tablo 11: Osmanlı İmparatorluğunun Bazı Önemli Dış Borçlanmaları (1911-1914)

Tarih	Borçlanma Nedeni	Borç Miktarı	Para Birimi	Alacaklı
1911	Bütçe Açığı	7.040.000	Osmanlı Altın Lirası	Deutsche Bank
1913	Tersanenin Geliştirilmesi	1.485.000	Osmanlı Altın Lirası	W.G. Armstrong Whitworths and Company

Kaynak: Özdemir, 2010

Duyûn-u Umûmiye'nin yönetim yapısı savaşla birlikte değişmiştir. Yönetimde yer alan İngiliz, İtalyan ve Fransız delegelerin savaş koşullarında olası olumsuz etkiler yapabileceği göz önünde bulundurularak Osmanlı devleti dışına çıkmaları istenmiştir. Bu sayede savaş boyunca (1914-1918) yönetimde yalnızca Türk, Avusturyalı ve

Alman delegeler kalmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden Hüseyin Cahid, bu dönemde Duyûn-u Umûmiye'nin başkanı olarak seçilmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında yükselen milliyetçilik akımıyla iktisadî bağımlılığın azaltılmasına yönelik politikalar artmıştır. Bu bağlamda Prens Sait Paşa kabinesi 9 Eylül 1914 yılı itibarıyla Osmanlı devletinde yaşayan yabancıların mali, iktisadî, adli ve idari ayrıcalıkları olarak adlandırılan kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış ve Duyûn-u Umûmiye'nin faaliyetleri askıya alınmıştır (Coşkun, 2015: 135; Şener, 1990: 219). Özellikle büyük çoğunluğu Alman, Fransız ve İngilizlerin elinde olan Osmanlı tahvilleri için yapılan ödemeler de bu uygulamaya dâhil edilmiştir (Pamuk, 2018: 165).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu girdiği pek çok savaşta topraklarını kaybeden, içeride çeşitli isyanlarla karşılaşan, bu bağlamda üretimi ve vergi kaynakları azalan bir ekonomik yapıya sahip olmuştur. Bu ekonomik yapı, dış borçların sürekli artmasına neden olmuştur. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. İmparatorlukta yaşanan gerilemeyi durdurmak ve karşılaşılan iktisadî ve siyasî sorunları ortadan kaldırılmak amacıyla pek çok siyasî hareket ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda 1889 yılında gizli bir cemiyet olarak kurulan ve ilk Türk siyasî partisi olma niteliğini taşıyan İttihat-ı Osmanî Cemiyeti veya bilinen adıyla İttihat ve Terakki cemiyeti büyük önem taşımaktadır. Özellikle belirtmek gerekir ki İttihat ve Terakki cemiyeti, Yeni Osmanlı ve Jön Türk hareketinin devamı niteliğinde olan bir kuşaktır.

II. Meşrutiyetin ardından yapılan seçimlerle yönetimde üstünlüğü ele geçiren İttihat ve Terakki, ülkenin en ciddi sorunlarından biri olan ekonomiyi merkeze alan politikalar uygulamıştır. İktisadî düşüncede çağdaş bir anlayışı benimseyen İttihat ve Terakki cemiyeti, özellikle Maliye Nazırı Cavid Bey'in etkisiyle ilk döneminde (1908-1913) liberal ekonomi politikasını uygulamıştır. İttihat ve Terakki'nin liberal politikaları sonucunda Osmanlı İmparatorluğunda girişimcilik teşvik edilmiş ve yabancı sermayeye ciddi imkânlar tanınması sürdürülmüştür. Bu dönemde Osmanlı ticaretinde yabancıların ve gayrimüslimlerin etkisi artarak devam etmiş, özellikle esnaf olan Türk-Müslüman kesim bu dönemde yoksullaşmıştır. Bu gelişmelerin Balkan Savaşından alınan yenilgi ile eklemlenmesi, Merkez-î Umumî çevrelerinde Türk milliyetçiliği akımının yaygınlaşmasına ve List tarafından ortaya atılan millî iktisat doktrininin gündeme alınmasına olanak sağlamıştır.

Friedrich List tarafından ortaya atılan millî iktisat doktrini, iktisat literatüründe heterodoks bir yaklaşım olarak yerini almaktadır. Temsilcisi olduğu Alman Tarihçi Okulu'nda olduğu gibi F. List, klasik iktisadın aksine iktisadî olguların tarihsel kapsamdan soyutlanmasına karşı çıkmış ve iktisadî yasaların, zamana ve mekâna bağlı olduğunu savunmuştur. List'in millî iktisat doktrini, birey ile insan arasında milletin bulunduğu gerçeğini ortaya koyarak ihtiyaç ve çıkarın bir milletin müşterek amacı

olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda List; Almanya'nın tarihî, iktisadî, siyasî şartlarını göz önünde bulundurarak millî iktisat sistemini önermiştir.

Yaşadığı dönemde Almanya'nın devletçiklerden oluşan federasyon olması nedeniyle List, ulus sınırları içinde iktisadî bir birliğin oluşmasının gereklilik olduğuna inanmıştır. Bu anlamda List, Alman devletçiklerinin kendi olanaklarıyla sanayileşmelerinin ve kalkınmalarının oldukça güç olduğunu öngörmüştür. Bu doğrultuda Almanya sınırları içerisinde bir gümrük birliği oluşturularak, iç ticarete gümrük vergilerinin kaldırılmasını önermiştir. List'in bu yaklaşımı, Almanya'da 1818 yılında kurulan Zollverein ile uygulamaya geçmiştir. List tarafından Zollverein'in "siyam ikizi" olarak nitelendirdiği demiryollarının yapımı ise gümrük birliği ile sağlanan iç endüstrinin ilerleyişini ve iç ticaretteki canlanmayı desteklemiştir. Özellikle Zollverein'in kurulması; Bismarck döneminde, 1871 yılında Almanya'nın siyasî birliğini sağlayan en önemli gelişme olmuştur.

List'in millî iktisat sistemi, iç ticarete serbestleşmeyi önerirken, dış ticarete ise korumacı bir politikayı gerektirmektedir. Terbiyeci Gümrük Koruması Kuramı ve Bebek endüstri tezini geliştiren List, sanayileşme sürecinde korumacı politikaların önemine vurgu yapmaktadır. List'in bu yaklaşımının temeli, ulusların gelişim süreçlerinin tarihsel, coğrafi ve politik açıdan farklılaşmasına dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre klasik iktisadî doktrinin aksine Alman sanayisi, serbest dış ticaret koşullarında İngiliz sanayisi ile rekabet edemeyecektir. Bu nedenle gümrük duvarlarının inşa edilip, bu duvarın arkasında iç sanayinin gelişiminin sağlanması gereklidir. Bu çerçevede Alman sanayinin gelişmesi için belirli bir olgunluğa erişinceye dek dış rekabete karşı korunmasını ve bu süreç tamamlanınca ilgili sanayi dalının dış pazara açılmasını savunmuştur. List'in iktisadî korumacılığı; geliştirici ve eğitici bir nitelik taşımakla birlikte sadece sanayi sektörü için geçerli olmaktadır.

1870 yılında yaşanan Fransa savaşının ardından List'in millî iktisat sistemini uygulayan Almanya tarımda, ticarete ve özellikle sanayide ciddi anlamda ilerleme kaydetmiştir. Almanya'nın millî iktisat politikaları ile elde ettiği iktisadî ve siyasî güç, dünya üzerinde büyük yankı uyandırmıştır. Almanya'nın sanayileşme ve kalkınma hamlesi, 20. Yüzyılın başlarında iktisadî ve siyasî açıdan yıpranmış Osmanlı İmparatorluğu'nda başta Ziya Gökalp ve Tekin Alp olmak üzere bir grup aydının

ilgisini çekmiş, İttihat ve Terakki cemiyetinin ekonomi anlayışında millî iktisada yönelmesini tetiklemiştir. İttihat ve Terakki cemiyetinin millî iktisat kanadını temsil eden başta Ziya Gökalp olmak üzere Osmanlı aydınları, sanayileşmedeki başarısı ve çok kısa bir sürede uygulanabilmesi nedeniyle Alman modelinin dikkate alınması gerektiğini savunmuştur. Balkan Savaşı'nın sona erdiği 1913 yılından itibaren İttihat ve Terakki'nin bazı basın yayın organları, adeta millî iktisat doktrininin kurumsal yayın organı haline gelmiştir. 1914 yılında başlayan Cihan Harbi, Osmanlı İmparatorluğunda millî iktisadın önelediği otarşik bir ekonominin benimsenmesini ve Türk- Müslüman burjuvazinin ekonomideki ağırlığının artması için gerekli ortamı sağlamıştır. İttihat ve Terakki çevrelerince “İktisadî Uyanış” ve “Millî Şuur” olarak nitelendirilen millî iktisat politikaları; Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmet Muhyiddin, Tekin Alp ve Ahmet Mithat Efendi gibi bir grup Osmanlı aydınının ve İktisadiyyat Mecmuası, İslâm Mecmuası gibi İttihat ve Terakki'ye yakın yayın organlarının etkisiyle ilk kez 1914 yılıyla birlikte Cihan Harbi'nin gölgesinde uygulanmaya başlanmıştır.

Fransız solidarizmi ve Alman Tarihçi Okulu'ndan oldukça etkilenen ve Türkçülük ideolojisini ilk kez sistematik olarak sunan Ziya Gökalp, Türklerin siyasî birliğe ancak Alman millî iktisat modelini örnek alarak ulaşabileceğine savunmuştur. Gökalp, Durkheim'in “Toplumsal İş Bölümü” kuramı ile List'in millî iktisat sistemini harmanlayarak bir iktisadî model önermiştir. Özellikle İttihat ve Terakki'nin iktidar olduğu dönemde cemiyete yakın Türk Yurdu, Yeni Mecmua gibi pek çok yayın organında millî iktisadın Türk'ler için bir kurtuluş yolu olacağını vurgulamıştır. Gökalp'e göre 19. Yüzyılda Almanya'nın olağanüstü sanayileşme ve kalkınma başarısı; harsî birliği, iktisadî birliği ve siyasî birliği tamamlaması sayesinde gerçekleşmiştir. Gökalp'e göre Türk'ler için bu süreçlerden yalnızca harsî birlik tamamlamıştır ve Osmanlı İmparatorluğu ancak millî iktisat modelini uygulayarak siyasî birliğe ulaşabilecektir. Millî iktisat doktrinini benimseyen bir diğer Osmanlı düşünürü olan Tekin Alp ise Alman modelinin başarısına vurgu yaparak; Türk'lerin siyasî alanda Bismarck'larının ve iktisadî alanda Friedrich List'lerinin olmadığını ve bu nedenle memlekette millî iktisatçıların yetiştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ahmet Muhyiddin, Yusuf Akçura, Ahmet Mithat Efendi gibi aydınlar da bu dönemde millî iktisat doktrinini benimsemiş anılmaya değer Osmanlı düşünürleridir.

1908 yılında iktidara gelerek sanayide henüz ilkel ve dışa bağımlılığı yüksek bir tarım ülkesini devralan İttihat ve Terakki, millî ve dışa bağımsız bir sanayi inşa etmeyi amaçlamıştır. Cemiyet, özellikle 1913 yılı ile birlikte millî politikalarını uygulamaya koymuştur. Bu politika uygulamalarının içerisinde en önemlilerinden biri 1913 yılında yerli sanayiye teşvik etmek ve güçlendirmek amacıyla çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı'tır. Bu kanun aracılığıyla Avrupa ülkeleri ile rekabet edebilecek büyük ölçekli yerli sanayii kuruluşlarını faaliyete geçirmek amaçlanmıştır. Nitekim millî iktisat politikalarının uygulandığı 1914- 1918 döneminde faaliyete geçen çok sayıda anonim şirket Türk- Müslüman sermayedarlar tarafından kurulmuştur. Bu anlamda uygulanan politika sonucunda millî şirket sayısının artması, İttihat ve Terakki çevreleri ve Osmanlı aydınları tarafından hedeflenen “Türk-Müslüman burjuvazisinin doğması ve gayrimüslimlerin ekonomideki ağırlığının azalması” anlayışı ile uyumludur. Anadolu Millî Mahsulat Osmanlı, Millî İthalat Kantariye, Millî Ekmekçi gibi anonim şirketler millî iktisat anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan ilk yerli sermayeli şirketler olmuştur. İttihat ve Terakki'nin millî politikaları sayesinde, Alman modeline benzer olarak, millî sermayeli şirketlerin sayısı hızla artmıştır. Fakat bu dönemde gayrimüslimlerin ekonomi üzerindeki etkisi tamamen ortadan kalkmamış ve devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı döneminde İttihat ve Terakki cemiyeti dış ticarete korumacı bir politika uygulanmıştır. Savaş koşullarında Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ekonomik ilişkileri durma noktasına gelmiştir. Özellikle sanayi ürünlerinde dışa bağımlılığı yüksek olan Osmanlı İmparatorluğu'nun ithalatı kesintiye uğramıştır. Bu nedenle ülke kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda kalmış ve yerli sanayiye koruyan bir dış ticaret politikası uygulanmıştır. Bir başka deyişle savaş koşulları, Alman millî iktisat modeline benzer olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun otarşik bir ekonomik yapıya geçmesine olanak sağlamıştır. Savaş döneminde İttihat ve Terakki'nin uyguladığı korumacı politikalar, 19. Yüzyılda Almanya'nın sanayileşmek ve kalkınmak amacıyla uyguladığı millî iktisat politikaları ile benzerlik taşımaktadır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan korumacılığın, savaş koşullarının zaruri bir sonucu olarak tezahür ettiğini özellikle vurgulamak gerekmektedir.

Savaş dönemi boyunca kesintiye uğrayan ithalatın bir sonucu olarak askerlerin beslenme ihtiyacının artması ve gıda arzında yaşanan yetersizlik, bu dönemde

kentlerde iaşe sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cihan Savaşının getirdiği olağanüstü koşullar, Şehramaneti ve taşra belediyeler tarafından yapılan iaşe işlerine zarar vermiştir. Ülke genelinde etkin bir dağıtım şebekesi ve bir iaşe örgütü kurulmadan iaşe sorununun çözülemeyeceğinin farkına varan İttihat ve Terakki, Alman İaşe Örgütünü örnek alarak merkez ve taşra iaşe heyetleri kurmuştur. Bu heyetin başına ise Almanya Devlet Tahıl Örgütü kurucularından Hugo Meyer'i getirmiştir.

Millî iktisat anlayışı çerçevesinde bankacılık alanında da millî politikalar uygulanmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri harcamalarını finanse etmek amacıyla İttihat ve Terakki cemiyetinin para basma talebi, dönemin yabancı sermayeli bir kuruluşu olan Osmanlı Bankası tarafından reddedilmesi nedeniyle millî sermayeli bir devlet bankası olarak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası kurulmuştur. Bir başka deyişle, İttihat ve Terakki'nin millî bir banka olarak Osmanlı İtibar-ı Millî Bankasını kurmaya sevk eden en önemli neden, dönemin devlet bankası niteliğinde olan Osmanlı Bankası'nın savaş koşullarında ülke menfaatleriyle ters düşen tutumu olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın sözleşmesinde bankanın tüm işlerinin Türkçe yapılacağı, yalnızca Osmanlı vatandaşlarının hissedar olabileceği ve Türkçe pay senetlerinin çıkarılacağıın yer alması, bu bankanın millî bir nitelikte olduğunu desteklemektedir. Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın temel amacı ticareti finanse etmek olmuştur. Bu yönüyle İtibar-ı Millî Bankası'nı kuran İttihat ve Terakki cemiyetinin Alman millî iktisat modelinden etkilendiği görülmektedir. Nitekim 1870 yılında özellikle sanayileşmeyi ve dış ticareti finanse etmek amacıyla kurulan Deutsche Bank, Alman modelinin en önemli millî iktisat politikası uygulamalarından biri olmuş, 19.yüzyılda sanayileşme ve kalkınmasında anahtar bir rol oynamıştır.

Savaş döneminde uygulanan müdahaleci politikalardan biri de kambiyo sistemine yönelik olmuştur. Osmanlı Lirası'nın dış değerini korumak ve kambiyo piyasasında istikrarı sağlamak amacıyla Kambiyo Muamelatı Merkez Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun bir diğer kurulma nedeni ise kâğıt para rejiminin benimsenişi ve bu rejimin altın para sistemi kambiyosunda görülen istikrardan yoksun olmasıdır. Komisyon, günlük kambiyo rayiçlerini saptamış ve spekülatif nitelikte olan sermaye hareketlerini engellemiştir. İttihat ve Terakki'nin bu politikası, Almanya'daki

uygulamalar ile benzerlik taşımaktadır. Almanya’da O. V. Bismarck’ın iktidar olduğu 1873 yılında yürürlüğe giren “Ulusal Para Yasası” ile Mark yasal bir ödeme aracı haline getirilmesi, değeri bir altın karşılığına bağlanması ve bu sayede yatırımcılara dalgalanmalardan muaf bir kambiyo rayici sunulması bu argümanı destekleyen tipik bir örnek mahiyetindedir.

1908 yılında iktidara gelen İttihat ve Terakki, oldukça yüksek bir dış borca sahip Osmanlı İmparatorluğu’nu devralmıştır. Nitekim 1908-1913 döneminde Osmanlı İmparatorluğu, bütçe gelirlerinin önemli bir kısmını dış borç faizlerini ödemek suretiyle kullanmıştır. Diğer taraftan, bu dönemde Duyûn-u Umûmiye gelirleri de vergi gelirlerinden ciddi bir pay almıştır. 1911 yılı verilerinde Osmanlı İmparatorluğunun toplam vergi gelirlerinin yaklaşık üçte biri Duyûn-u Umûmiye idaresine aktarılması bu argümanı desteklemektedir. I. Dünya Savaşından sonra uygulanan millî iktisat politikaları kapsamında Duyûn-u Umûmiye’nin faaliyetleri askıya alınmış ve kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır.

İttihat ve Terakki döneminde benimsenen millî iktisat anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu’nun tarihsel olaylarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Millî iktisat politikası, 19. Yüzyılın başlarından itibaren yarı sömürge niteliğini koruyan ve parçalanmaya başlayan bir ülkede yaşayan aydınların, bu gidişatı durdurmak amacıyla attığı ilerici bir adımdır. Jön Türk hareketinin teşkilatlanmış halini temsil eden İttihat ve Terakki cemiyeti özellikle Batı ile gelişmişlik farkını kapatmak ve millî bir devleti inşa etmek için çabalamıştır. Alman Tarihçi Okulu ve özellikle Friedrich List’ten etkilenen İttihat ve Terakki cemiyeti, millî iktisat politikalarını Birinci Dünya Savaşı koşullarında uygulayabilmiştir. Bu tezde özellikle bankacılık, kambiyo, sanayi, dış ticaret ve iâşe gibi alanlarda uygulanan millî iktisat politikaları ile İttihat ve Terakki cemiyetinin Alman millî iktisat modelinden önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

1.Kitaplar

Adaçay, Funda Rana ve Hasan İslatince (2011). İktisadi Düşünce Tarihi. Bursa: Ekin Yayınevi.

Ahmad, Feroz (1999). İttihatçılıktan Kemalizme. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Yusuf (1976). Üç Tarz-ı Siyaset. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aksoy, Şerif (2008). İttihat ve Terakki Cemiyeti. İstanbul: Nokta Kitap.

Akşin, Sina (2009). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Ankara: İmge Kitabevi.

Aktar, Ayhan (2006). Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alada, Dinç (2000). İktisat Felsefesi ve Belirsizlik. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Andrè, Luoıs (1938). Ekonomik Tarih: Eski Zamanlardan Harbin Sonuna Kadar. (Z. Karamursal, Çev.) İstanbul: Devlet Basımevi.

Arai, Masami (2016). Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aren, Sadun (1974). 100 Soruda Ekonomi Kitabı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Balçık, Mustafa (1998). İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey. Ankara: T.C. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Ballı, Ergül (2014). İttihat ve Terakki'nin Tarım ve Toprak Politikası: Aydın Vilayeti Örneği. İttihatçılar ve İttihatçılık Sempozyumu (s. 1-34). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Bayraktutan, Yusuf (2015). Uluslararası İktisat. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Berkes, Niyazi (1959). Turkish Nationalism And Western Civilization - Selected Essays Of Ziya Gökalp. New York: Columbia University.

Blaug, Mark (1997). Economic Theory in Retrospect. Cambridge: Cambridge University Press.

Bocutoğlu, Ersan (2019). İktisadi Düşünceler Tarihi. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.

Boratav, Korkut (2016). Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009). Ankara : İmge Kitabevi.

Coşkun, Yener (2015). 1908-1918 Millî İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar. N. Erkan (Ed.), Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması (s. 127-139). Ankara: Koleksiyoncular Derneği.

Demir, Ömer (1996). Kurumcu İktisat. Ankara: Vadi Yayınları.

Dinler, Zeynel (2013). İktisada Giriş. Bursa: Ekin Yayınevi.

Eldem, Vedat (1994). Harp ve Mütakere Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Erim, Neşe (2014). İktisadî Düşünce Tarihi. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Erkan, Hüsnü (1987). Sosyal Piyasa Ekonomisi: Ekonomik Sistem ve Piyasa Ekonomisine İşlerlik Kazandırılması. İzmir: Konrad Adanauer Vakfı.

Gökalp, Ziya (1981). Makaleler VIII. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Gökalp, Ziya (2018). Yeni Mecmua Yazıları. İstanbul: Ötüken.

Gökalp, Ziya (2019). Türkçülüğün Esasları. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Güran, Tefvik (1998). 19. yy Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Eren Yayıncılık.

- Güran, Tevfik (2019). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Haftacı, Vasfi (2014). İktisadî Düşünceden Yönetim Düşüncesine. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Han, Ergül, ve Ayten Ayşen Kaya (2006). Kalkınma Ekonomisi: Teori ve Politika. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Hançerlioğlu, Orhan (1972). Ekonomi Sözlüğü. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Heinze, Wolfgang, ve Heinrich Kill (1988). The Development of the German Railroad System. R. Mayntz, ve T. P. Hughes (Ed.), The Development of Large Technical Systems (s. 105-134). Frankfurt: Campus Verlag.
- İnce, Macit (1976). Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi). Ankara: Kalite Matbaası.
- İslatince, Hasan (2018). Klasik Okul. M. B. Erdem, ve H. İslatince (Ed.), İktisadî Düşünceler Tarihi (s. 59-76). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Jun, Bugang., Alexander Gerybadze, ve Tai-Yoo Kim (2016). The Legacy of Friedrich List: The Expansive Reproduction System and the Korean History of Industrialization. University of Hohenheim: Stuttgart.
- Karabekir, Kazım (2020). İttihat ve Terakki Cemiyeti. Kronik Kitap: İstanbul.
- Karpat, Kemal Haşim (2017). Türk Siyasi Tarihi. İstanbul: Timaş.
- Kaymakçı, Özgün Burak (2015). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi-Düşünsel Bir 'Deneme': Türkiye Ekonomisi. Ankara: Ötüken.
- Kazgan, Gülten (2000). İktisadî Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keller, David Richard (2010). Environmental Ethics: The Big Questions. New York: Wiley Blackwell.

- Kibritçioğlu, Aykut (1996). Friedrich List'in Bebek Endüstriler Tezi. A. Kibritçioğlu (Ed.), Uluslararası Makro İktisat (s. 49-83). Ankara: Ankara University.
- Köhnen, Gerhard (1965). Dünya Ekonomi Tarihi. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Küçükkalay, Abdullah Mesud (2008). İktisadi Düşünce Tarihi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Laidler, David (2008). Keynes ve Modern Makroekonomin Doğuşu. R. E. Backhouse, ve B. W. Bateman (Ed.), Keynes (s. 46-64). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Lee, Stephen J. (2019). Avrupa Tarihinden Kesitler 1494-1789. (E. Demirel, Çev.) İstanbul: Dost Kitabevi.
- List, Friedrich (1904). The National System of Political Economy. London: Longmans.
- Ortaylı, İlber (1981). II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ortaylı, İlber (2019). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ortaylı, İlber (2020). Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu. İstanbul: Kronik Kitap.
- Özdemir, Biltekin (2010). Osmanlı Devleti Dış Borçları. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Özgüven, Ali (2001). İktisadi Düşünceler- Doktrinler ve Teoriler. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Pamuk, Şevket (2012). Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Şevket (2018). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Ramsaur, Ernest Edmondson (1972). Jön Türkler ve 1908 İhtilali. (N. Yavuz, Çev.) İstanbul: Sander Yayınları.
- Ricardo, David (1997). Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri. İstanbul: Belge Yayınları.
- Samuels, Warren J. (1988). Institutional Economics Volume III. Aldershot: Edward Elgar.
- Sander, Oral (2020). Siyasi Tarih-İlk Çağlardan 1918'e. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sarıca, Murat (1980). 1000 Soruda Siyasî Düşünce Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Savaş, Vural Fuat (2000). İktisadın Tarihi. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Selik, Mehmet (1988). 100 Soruda İktisadi Doktrinler Tarihi. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Snowdon, Brian, ve Howard R. Vane (2012). Modern Makroekonomi. İstanbul: Efil Yayınevi.
- Soule, George (1978). Büyük İktisatçılardan Ekonominin ABC'si. (N. Muallimoğlu, Çev.) İstanbul: Muallimoğlu Yayınları.
- Stewart, Michael (1986). Keynes and After. B. Snowdon, ve H. R. Vane (Ed.), Reflections On the Development of Modern Macroeconomics (s. 45-92). Cheltenham: Edward Elgar Publishers.
- Tekelioğlu, Muammer (1993). İktisadi Düşünceler Tarihi. Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Tezel, Yahya Sezai (2002). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tokgöz, Erdinç (1997). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997). Ankara: İmaj Yayınevi.

Toprak, Zafer (1982). Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918). Ankara: Yurt Yayınları.

Toprak, Zafer (2003). İttihat -Terakki ve Cihan Harbi. İstanbul: Homer Kitabevi.

Tunaya, Tarık Zafer (2000). Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3. İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkdoğan, Orhan (2015). Türk Sanayi Toplumu. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Yakut, Kemal (2017). II. Meşrutiyet ve Milli Mücadele Dönemlerinde Ekonomik Yapı. K. Yakut (Ed.), Türkiye Cumhuriyeti İktisat Tarihi (s. 3-28). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

2.Makaleler, Bildiriler, Diğer Basılı Yayınlar

Akalın, Alper (2009). Liberal İktisat ve Krizler Her Seferinde Haklı Çıkan Paradigma. Eskişeni, 1(15), 61-70.

Akyıldız, Hüseyin (2008). Tartışılan Boyutlarıyla "Homo Economicus". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 29-40.

Altıntaş, Yusuf Ziya (2012). Otto von Bismarck ve Osmanlı'daki İmajı. Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul .

Aslan, Taner (2008). İttihâd-ı Osmanî’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne. Bilig, 1(47), 79-120.

Aşçı, Emine (2018). İttihat ve Terakki'nin Fikri Yapısı ve Siyasi Yansımaları. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Aydın, Yılmaz (2012). Say Yasası Üzerine Bir İnceleme: Klasik İktisatçıların ve Marx'ın Yorumu. Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 1-29.

Baloğlu, Burhan (2006). Ziya Gökalp'in İktisat Görüşleri ve Günümüz İktisadi Değerler Sistemi Bakımından Önemi. İstanbul University Journal of Sociology, 3(13), 29 - 45.

- Basılğan, Müslüm (2010). Alman Tarihçi Okulu'nun Joseph Alois Schumpeter Üzerine Etkisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(3), 23-50.
- Baş Dinar, Gülenay (2014). Wisley Mitchell'in İktisat Bilimine Katkısı Üzerine Bir Değerlendirme. İktisat ve Toplum Dergisi, 1(46), 59-68.
- Bayram, Cezmi (2015). Yusuf Akçura'da İktisadi Meseleler. Türk Yurdu, 104(340), 34-63.
- Bayram, Yılmaz (2014). J.S.Mill'in Liberal Düşünce Geleneği İçindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme. Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 49(1), 1-17.
- Bocutoğlu, Ersan (2012). İktisat Teorisinde Emegın Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 1(1), 127-150.
- Çağman, Engin (2017). Ahmet Mithat Efendi'nin "Ekonomi Politik" Adlı Eserinde İktisadî Serbestiyet ve Korumacılık Düşünceleri. Dil ve Edebiyat Araştırmaları, 16, 31-48.
- Çelik, Raşit (2016). John Rawls'un Siyasal Liberalizmi ve Hoşgörü Üzerine. Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi, 1(27), 183-200.
- Çetin, Tamer (2012). Yeni Kurumsal İktisat. Sosyoloji Konferansları, 1(45), 43-73.
- Çiçek, Ömer (2019). İttihat ve Terakki Partisi: Tarihsel ve Kuramsal Bir Değerlendirme. Pesa International Journal of Social Studies, 5(2), 107-123.
- Demir, Zekeriya (2003). İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları. İstanbul: T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, Zekeriya (2021). İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları. Tarih ve Gelecek Dergisi, 7(1), 180-220.
- Derya, Hülya (2018). Frederich List'te Korumacı Politikalar. Ekonomik Yaklaşım Derneği, 29(107), 103-140.

- Dimand, Robert W., Evelyn L. Forget, ve Chris Nyland (2004). Retrospectives: Gender in Classical Economics. *The Journal of Economic Perspectives*, 18(1), 229-240.
- Doğruyol, Adnan ve Şükrü Cicioğlu (2013). Bir İktisat Bilimi İkilemi: İngiliz Düşüncesinde Etik ve Faydacılık Ekseninden J.S.Mill ve Moral Teorisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 2(3), 97-141.
- Durdu, Mehmet Burak (2003). Osmanlı Devletinde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 14(14), 291 - 318.
- Ergin, Koray (2017). İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 114 - 127.
- Erkişi, Kemal (2017). Uluslararası Politik İktisat Perspektifinde İktisadi Milliyetçiliğin Kavramsal Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, 10(54), 827-838.
- Fremdling, Rainer (1995). German National Accounts for the 19th and Early. *Scandinavian Economic History Review*, 43(1), 77-100.
- Güçyetmez, Ferdi Tayfur ve Abdulkaki Çelik (2020). Almanya'nın 19. Yüzyıl'da Yükselişi'nin Saldırgan Realizm Çerçevesinde İncelenmesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(21), 1-28.
- Güler, Hasan (2011). Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 63 - 87.
- Günsoy, Rıfat (1982). Ziya Gökalp'in İktisadî Görüşleri. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi: Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, 1(12), 355-366.
- Hayek, Friedrich August (1963). Introduction. In J. M. Robson (ed) *Collected Works of John Stuart*. University of Toronto Press, 12(1), 15-24.

- Henderson, John P. (1992). Introduction to Thomas Robert Malthus, ‘An Essay on the Principle of Population’. Essays in the History of Mainstream Political Economy, 1(12), 140-150.
- İnceoğlu, Ecem (2015). Osmanlıda Milli İktisat Uygulamaları ve Harp Zenginleri. Yüksek Lisans Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kabaş, Tolga (2020). Türk Toplumunu Perspektifinden Alman Tarihçi Okulu İle İktisat Sosyolojisi Arasındaki İlişki. Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk ve Islam World Social Studies, 7(24), 79-90.
- Karta, Nurullah (2018). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bütçe Uygulamaları Ve Bir Yıllık Maaş Örneği. Press Academia Procedia, 1(7), 403-407.
- Kurt, Mustafa, Kemalettin Kuzucu, Baki Çakır, ve Kemal Demir (2016). 19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 1(40), 245-277.
- Oktar, Suat ve Arzu Varlı (2009). İttihat ve Terakki Dönemi'nin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 17(2), 1-20.
- Okur, Mehmet (1999). II. Meşrutiyet Dönemi Siyasi Partileri. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 1(11), 225-238.
- Ökçün, Ahmet Gündüz (1972). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı, 1913. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi (SBDF), 1(1), 25-44.
- Örs, Orhan (2013). Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 1(51), 679-716.

- Özçelik, Nazmi (1987). I.Yayın Döneminde (1911-1918) Türk Yurdu Mecmuası'nın Ortaya Koyduğu Görüşler. Yüksek Lisans Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.
- Özgün, Cihan (2008). Osmanlı Ekonomi Politığıne Kısa Bir Bakış (XVIII-XIX. Yüzyıllar). Tarih Okulu, 1(1), 5-17.
- Öztürk, Nazım (2010). Klasik ve Neoklasik İktisatta Gelir Bölüşümü. Çalışma Toplum Ekonomi ve Hukuk Dergisi, 1(24), 59-89.
- Öztürk, Yusuf Kemal (2016). Osmanlıdan Genç Türkiye'ye Kalkınma Stratejisinin Teorik Arka Planı: 1914-1918 Milli İktisat Düşüncesi. International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 11(1), 131-144.
- Reyhan, Cenk (2005). Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914). Belleten, 69(254), 217-266.
- Sağlam, Muhammet Ali (2019). Türkiye İktisadi Düşüncesinde Milli İktisat ve Kırsala Bakışları. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(44), 252-272.
- Sağlam, Serdar (2004). Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 1(1), 67 - 84.
- Siverekli, Esra (2002). Osmanlı Devletinde Bütçe Uygulamaları. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1(18), 97-122.
- Skousen, Mark (2011). Adam Smith Reveals His (Invisible) Hand. The Freeman, 61(4), 22-24.
- Şanlı, Ferit Salim (2018). Kazanlı Münevver, Osmanlı'da "Sınıf-ı Mutavassıt-ı Milli" Arıyor: "Yusuf Akçura Ve İktisadi Fikirleri". 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 1(7), 603-622.
- Şendal, Tunay (2019). II. Meşrutiyet Sonrası İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Osmanlı Azınlıkları Arasında Yaşanan Siyasi Ayrılığın Analizi. AUSBİD, 2(3), 11-31.

- Şener, Abdüllatif (1990). İttihat ve Terakki Cemiyetinin İktisadi ve Mali Politikaları (1908-1918). Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 203-232.
- Şıvgın, Hale (2012). İttihat ve Terakki Politikalarının Balkan İttifaklarını Hızlandırmadaki. Akademik Bakış, 6(11), 1-15.
- Taşar, Mehmet Okan (2007). Ekonomik Özgürlükler Kavramı ve Türkiye'de Ekonomik Özgürlüklerin Gelişimi. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15(1), 143-167.
- Temizgül, Ömer Faruk (2021). İttihat ve Terakki Döneminde Liberal İktisat ve Milli İktisat Politikaları. Toplum, Ekonomi ve Yönetim Dergisi, 2(2), 38-46.
- Tokgöz, Erdi (2000). 19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(2), 365-376.
- Toprak, Zafer (1978). Cihan Harbi Yıllarında İttihat ve Terakki'nin İaşe Politikası. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, 1(6), 215-225.
- Turan, Volkan (2017). Karl Marx'ta Bölüşüm. Politilk Ekonomik Kuram, 1(2), 142-167.
- Türkman, Sayim (2010). Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp. Atatürk Dergisi, 3(4), 135-161.
- Ülgen, Gülten (2000). Merkantilizm'den Liberalizm'e Geçiş ve Piyasa Ekonomisi. Maliye Araştırma Merkezi Konferansları Dergisi, 1(40), 85-99.
- Vayni, Cafer (2012). Ziya Gökalp'in İktisadi Görüşleri. Sosyoloji Konferansları, 1(46), 35-43.
- White, Mark D. (2004). Can Homo Economicus Follow Kant's Categorical Imperative? Journal of Socio-Economics, 1(33), 89-106.

Yıldız, Emrah (2013). Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi Görüşleri. Yüksek Lisans Tezi, T. C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yılmaz, Faruk (1995). Hukukî- İktisadî- Malî Yönleriyle Osmanlı Borçlarının (Duyûn-u Umumiye-i Osmaniye'nin) Tasfiyesi Meselesi. Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Yılmaz Genç, Sema ve Kadir Göçeri (2020). Politik İktisadın Gelişiminde İskoç Aydınlanmasının Etkisi. Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 12(2), 132-146.

Yücel, Gökberk (2020). İttihat ve Terakki Cemiyetinin İdeolojik Terkibinde Üç Taz-ı Siyaset: Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük. Akademik Hassasiyetler, 7(14), 493-518.

3.Elektronik Kaynaklar

Britannica (2022). Germany: The Economy 1890-1914. Britannica: <https://www.britannica.com/place/Germany/World-War-I> (Erişim Tarihi: 14.03.2022)

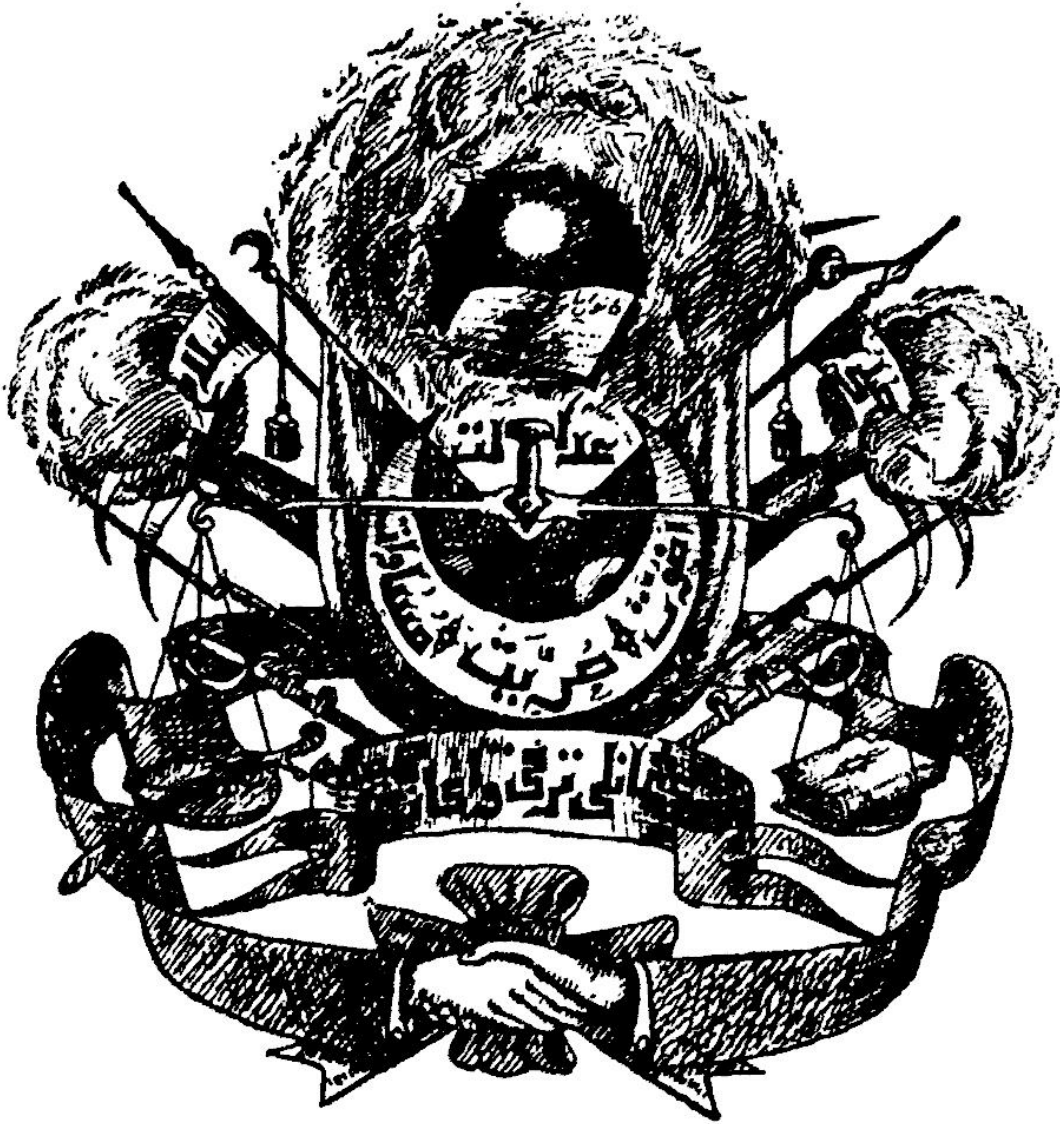
Cha, Sung Jik (2008). Railroads in 19th Century Europe : Great Britain, France, Germany, and Russia. ZUM. <https://www.zum.de/whkmla/sp/0910/csj/csj1.html#ihs> (Erişim Tarihi: 15.02.2022)

Öğün, Tuncay (2020). Kara Kemal (1875-1926). T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu : <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kara-kemal-1875-1926/?pdf=4488> (Erişim Tarihi: 14.05.2022)

Yayla, Yavuz (2020). Sanayileşmenin Yayılması. İktisat Tarihi: <https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/yyavuz/73178/12-SANAY%C4%B0LE%C5%9EMEN%C4%B0N%20YAYILMASI.pdf> (Erişim Tarihi: 10.03.2022)

EKLER

Ek 1: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Amblemi

Ek 2: Türkçülük ve Osmanlı Milli İktisat Hareketinin Öncüsü Ziya Gökalp (1876-1924)

Ek 3: Liberal Görüşleriyle Bilinen Maliye Nazırı Cavid Bey (1875-1926)

Ek 4: Milli İktisat Fikrinin ve Alman Modelinin Öncüsü Friedrich List (1789-1846)

Ek 5: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'nın Hisse Senedi

ÖZGEÇMİŞ

2012 yılında Erenköy Kız Lisesi'nden mezun oldu. Yükseköğrenimine 2013 yılında kazandığı Kocaeli Üniversitesi İktisat bölümünde başladı. Lisans öğrenimini bu üniversiteden 2018 yılında mezun olarak tamamlayan Zohrap, halen Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İktisat Teorisi ve Tarihi bilim dalında tez aşamasında yüksek lisans öğrenimine devam etmektedir. 2021 yılından beri T. C. Maltepe Belediyesi Mali Hizmetler Müdürlüğü'nde memur pozisyonunda çalışmaktadır.

